

2 97

Over notarissen

jaargang 23 maart

Colofon

Justitiële verkenningen is een gezamenlijke uitgave van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum van het Ministerie van Justitie en Gouda Quint BV. Het tijdschrift verschijnt negen keer per jaar.

Redactieraad

drs. A.C. Berghuis
prof.dr. H.G. van de Bunt
drs. L. Boendermaker
dr. A. Klijn
dr. A. Klink
drs. Ed. Leuw

Redactie

dr. M.A.V. Klein-Meijer
dr. B.A.M. van Stokkom
mr. P.B.A. ter Veer

Redactieadres

Ministerie van Justitie, WODC
Redactie Justitiële verkenningen
Postbus 20301
2500 EH 's-Gravenhage
Fax: 070-370 79 48
Tel: 070-370 71 47

WODC-documentatie

Voor inlichtingen informatiedesk:
070-370 65 53.

Abonnementen

Justitiële verkenningen wordt gratis verspreid onder personen en instellingen die beleidsmatig werkzaam zijn ten behoeve van het Ministerie van Justitie. Degenen die in aanmerking denken te komen voor een gratis abonnement kunnen zich uitsluitend schriftelijk wenden tot bovenstaand redactieadres. Andere belangstellenden kunnen zich tegen betaling abonneren. Zij dienen zich te wenden tot:
Uitgeverij Gouda Quint BV
Postbus 23
7400 GA Deventer
tel: 0570-63 31 55

Administratie en adreswijzigingen

De abonnementenadministratie wordt verzorgd door:
Libresso BV
Postbus 23
7400 GA Deventer
tel: 0570-63 31 55
Adreswijzigingen kunnen worden doorgegeven door het adresstrookje toe te zenden aan Libresso.

Advertentie-exploitatie

Bureau Van Vliet bv
Postbus 20248
7302 HE Apeldoorn
tel: 055-353 41 21, fax: 055-534 11 78

Beëindiging abonnement

Betaalde abonnementen kunnen tot uiterlijk 31 december van het lopende abonnementsjaar worden opgezegd. Bij niet tijdige opzegging wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd. Gratis abonnementen kunnen desgevraagd te allen tijde beëindigd worden.

Abonnementenprijs

De abonnementsprijs bedraagt f 95,- per jaar; studenten krijgen 20% korting (gedurende maximaal vijf jaar). Betaling geschiedt bij voorkeur met de te ontvangen stortings-acceptgirokaarten.

Nabestellingen

Losse nummers kunnen worden nabesteld bij Libresso of Uitgeverij Gouda Quint (bij meer dan dertig exemplaren). De prijs van losse nummers bedraagt f 14,- (exclusief verzendkosten).

Ontwerp en drukwerk

Hans Meiboom, Amsterdam
Druk Sdu Grafisch Bedrijf

ISSN: 0167-5850

Opname van een artikel in dit tijdschrift betekent niet dat de inhoud ervan het standpunt van de Minister van Justitie weergeeft.

Voorwoord 5

Belcampo

Het olografisch testament 8

mr. J. van Rijn van Alkemade

Nieuwe wetgeving inzake het notarisambt; waar gaat het heen met de beroepsgroep? 16

mr. A.M.H. Rieter

Meester in de markt; het notariaat als politiek dilemma 23

prof. dr. A. Klamer

Een cultureel-economische perspectief op de Wet op het Notarisambt 33

dr. C.L.B. Kocken

Kwaliteit of tevredenheid; de notariële dienst tussen ambt en ondernemerschap 40

mr. J.J.M. Hoogendam

Notariële geheimhouding; summum jus summa jura? 50

prof. mr. P.H.M. Gerver

Tuchtrecht en notariaat 60

drs. W. Heersink

Notare et cavere; het notariaat in de zeventiende en achttiende eeuw 69

mr. G.J.C. Lekkerkerker

De notaris; zijn traditie en het elektronisch rechtsverkeer 82

prof. mr. A.A. van Velten

Het notariaat in het buitenland 96

mr. J.H.A. Tromp

Luisteren en vragen; de dagelijkse praktijk van een notaris 108

dr. A. Klijn

De notaris rechtshulpverlener? 'kleines verwundertes Nachwort' 119

Gedichten

P.C. Hooft

Notaris 22

Constantijn Huygens

Sneldicht op het woord Notaris 32

A.M.G. Schmidt

De notaris die zo huilde 49

J. Greshoff

Liefdesverklaring 59

Anoniem

De candidaat-notaris 80

Charivarius

De notaris 94

Anoniem

Grafschrift 107

J. Greshoff

Een vagebond 118**Summaries 127****Jaarnaal**

mr. M. Pheijffer RA en G.J.C.M. Bakker

*Financieel rechercheren; een kunde met een breed toepassingsbereik 131***Literatuuroverzicht 142**

Algemeen 142

Strafrecht en strafrechtspleging 145

Criminologie 147

Gevangeniswezen/tbs 151

Reclassering 152

Jeugdbescherming en -delinquentie 152

Politie 153

Verslaving 156

Slachtofferstudies 157

Preventie van criminaliteit 158

Boeken en rapporten 160**Rectificatie**

In het eerste nummer van *Justitiële verkenningen* (nr. 1, 1997, 'Kunst en criminaliteit') zijn op p. 8 foute auteursgegevens bij het artikel van mr. drs. S.M. Gimbrère opgenomen. Zij is als senior beleidsmedewerker verbonden aan het Bureau Internationaal Cultuurbeleid van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen te Zoetermeer.

De notaris heeft veel kritiek te verduren. Was het stoffige imago lange tijd reden voor spot, nu moeten vooral de tarieven het ontgelden. De gemiddelde burger beschouwt het verlijden van een woning als een gemakkelijke klus waarvoor de notaris toch gauw enige duizenden guldens opstrijkt. Of zoals Jan Blokker het verwoordde: 'Daar hoeft hij zich maar een paar luie ochtenden in de week mee onledig te houden om verzekerd te zijn van een maandsalaris van een half miljoen.'

Velen zijn ervan overtuigd dat de vrije tariefsvorming die de nieuwe notariswet wil invoeren, de prijzen zullen verlagen. Maar de vraag is of het zo simpel ligt. Want het nieuwe wetsvoorstel brengt geen stelsel van vrije concurrentie: de door de overheid benoemde notaris wordt in stand gehouden en behoudt zijn monopolie. Hij moet dus meer gaan concurreren op een markt die geen vrije markt is. Kortom, het wetsvoorstel poogt twee zaken te verzoenen, de ambtelijke functie en de vrije tariefsvorming, die moeilijk zijn te verenigen. Dat brengt prof. Klamer in dit nummer tot de opmerking dat het notariaat 'ideologisch in de knoop' zit.

Nu de regering de marktwerking aanprijst lijkt binnen het notariaat hernieuwde aandacht te zijn ontstaan voor de 'ambtelijke' kant van het beroep. De artikelen in dit themanummer bewijzen dat. Omstandig wordt betoogd dat het eigene van de notaris in zijn onafhankelijke en onpartijdige attitude schuilt, alsmede in het verschaffen van preventieve juridische zorg. Veel auteurs trekken de veronderstelde zegeningen van de vrije markt in twijfel. Wat is de toegevoegde waarde van het beroep als concurrentie tot maatstaf wordt verheven? Verschraalt de notaris tot een commercieel dienstverlener met enige certificerende bevoegdheden? De vraag is echter of deze kritiek wel voldoende oog heeft voor de realiteit. Want in feite – zo betoogt Kocken in dit nummer – is het notariaat reeds lang een vercommercialiseerde beroepsgroep die zich vooral druk maakt om economisch succes.

Buiten bespiegelingen met betrekking tot deze actuele problematiek heeft de redactie enige historische en vergelijkende studies in het nummer opgenomen waardoor de lezer zicht krijgt op de specifieke taken en functies van de beroepsgroep, haar tradities en eigenaardigheden. Een beschouwing over het praktische werk en enige literaire bijdragen pogen dat beeld te complementeren.

Het korte verhaal van Belcampo waarmee het nummer opent, is een absurdistische schets van een zaak die de degelijke notaris Van Dalen danig op de proef stelt. Het verhaal kan worden gelezen als een onderzoek naar de grenzen van de bewaarstelling van het testament.

De daarop volgende vier bijdragen hebben de ideologische positie van het notariaat tot onderwerp. Moeten we toe naar meer marktwerking zoals de regering wil? Of moet de commercie buiten de deur blijven om de onpartijdigheid van de notaris te kunnen behouden?

J. van Rijn van Alkemade zet uiteen wat de belangrijkste wijzigingen zijn die het nieuwe wetsontwerp aanbrengt. Hij bespreekt onder andere de vrijheid van vestiging en de vrije tarieven. De auteur – pleitbezorger van de ouderwetse notariële status – betoogt dat de notaris tot een marktkoopman dreigt te worden. 'Het notarisambt wordt opgeofferd op het altaar van de religie der marktwerking, waarvan de priesters de macht in Nederland lijken te hebben overgenomen.'

Ook A.M.H. Rieter, voorzitter van de notariële broederschap, vreest dat het publieke ambt van de notaris door marktwerking zal worden uitgehouden. Hij acht de kritiek op de hoge inkomens die de notaris op een beschermde markt verdient, wel begrijpelijk maar het voorstel om de tarieven vrij te laten acht hij niet in het belang van de burgers. Een van de gevolgen is namelijk dat de minst draagkrachtigen de notaris straks niet meer kunnen betalen.

Prof. A. Klamer constateert dat in het wetsvoorstel de commerciële dimensie van het notariaat duidelijker tot uitdrukking komt. Maar het wetsvoorstel acht hij nog niet eerlijk want notarissen kunnen van twee wallen blijven eten. Aan de ene kant blijft het publieke karakter intact, aan de andere kant nemen ze deel aan de lucratieve onroerend goed markt. Dat schept een onhoudbare situatie. 'Of notarissen zijn magistraten die daarvoor een vaste beloning krijgen, of ze verdienen hun inkomen in de markt.'

C.L.B. Kocken bespreekt in het verlengde van zijn promotie-onderzoek de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de notaris. De eerste staat volgens hem onder toenemende druk omdat de notaris feitelijk als ondernemer fungeert die cliënten voor zich moet winnen. Ook de onpartijdigheid van de notaris is problematisch. De notaris heeft de neiging om zaken betrekkelijk routinematig af te wikkelen en zich te identificeren met de belangen van de cliënten. Kocken verwacht dat het ondernemerschap in de toekomst een dominantere rol zal gaan spelen.

De volgende twee bijdragen gaan in op misbruik van dienstverlening en de rol van het tuchtrecht. Terzijde: in het eindrapport van de commissie Van Traa werden onder notarissen dertien gevallen vastgesteld van verwijtbare betrokkenheid bij criminele dienstverlening.

J.J.M. Hoogendam wijst er in haar bijdrage op dat notarissen niet zijn toegerust om strafbare feiten te herkennen. Bovendien hebben zij een geheimhoudingsplicht. Om die redenen kan van notarissen niet verwacht worden dat zij verdachte transacties bij de politie melden. Maar om de goede naam van het notariaat niet in diskrediet te brengen is toch besloten dat zij in overleg met zogenaamde 'vertrouwensnotarissen' bepaalde criminele zaken bij de CRI kunnen melden.

Prof. P.H.M. Gerver geeft een overzicht van de functies van het notariële tuchtrecht en de handhaving daarvan door de Kamers van Toezicht. De auteur gaat in op de relatie met het strafrecht en het civielrecht, het verenigingstuchtrecht van de broederschap en de veranderingen die de nieuwe notariswet met zich meebrengt.

Tenslotte volgen de achtergrond-studies: een historische, rechtsvergelijkende en praktische bijdrage, alsmede een bijdrage die de mogelijkheden van het toekomstige elektronische rechtsverkeer verkent.

W. Heersink geeft een globale historische schets van het notariaat, met speciale aandacht voor de zeventiende en achttiende eeuw. De ontwikkelingslijn van het beroep loopt volgens hem van publiek schrijver, naar kerkelijk jurist, naar juridisch schrijver met een openbare functie. De notariële meerwaarde voor het publiek was gelegen in zijn betrouwbaarheid en het vermogen documenten authenticiteit te verlenen. De notaris legde tijdens zijn werk een grote flexibiliteit aan de dag. 'Havens, markten en herbergen zijn bekende plaatsen waar de notaris met ganzeveer en inktpotje te vinden was.'

In de studie van G.J.C. Lekkerkerker worden de klassieke normen van de beroepsgroep gecontrasteerd met de eisen die het elektronisch rechtsverkeer aan de notaris stelt. Hoewel het elektronisch document de notariële akte niet geheel kan vervangen, concludeert de auteur, kan de notaris wel als een *Trusted Third Party* fungeren die geheime sleutels in bewaring neemt en digitale handtekeningen certificeert.

Prof. A.A. van Velten gaat in op de verschillen tussen het Latijnse notariaat en het notariaat in de *common law*-landen (waaronder de Engelse *solicitor*). In die laatste landen zijn notarissen geen onpartijdige functionarissen, kunnen ze geen authentieke akten opmaken en kunnen hun akten niet ten uitvoer worden gelegd. De auteur bespreekt verder de samenwerking binnen de internationale beroepsorganisatie en de toepassing van het EG-verdrag op het notariaat (vrijheid van vestiging en vrij verkeer van diensten).

Tenslotte doet J.H.A. Tromp verslag van het praktische werk van de notaris in een verstedelijkte plattelandsgemeente. Hij vestigt de aandacht op de charme van het vak, het omgaan met mensen en luisteren naar hun specifieke problemen, en op de zwaardere kanten van het vak, zoals vastgelopen processen weer op gang trekken. Hij schetst ook een 'weekboek' dat een indruk geeft van zijn dagelijkse werkzaamheden.

A. Klijn besluit het themanummer met enkele kritische kanttekeningen. In een *kleines verwundertes Nachwort* merkt hij op dat verplichte winkelnering en een stringent toelatingsbeleid dat onder eigen supervisie plaatsvindt, de ideale voorwaarden vormen voor een 'verwend ondernemerschap'. Ook vraagt hij zich af waarom de beroepsgroep zich zo weinig druk maakt om de kern van haar professionele activiteit: rechtsbijstand.

De gedichten die de afzonderlijke artikelen van elkaar scheiden, alsmede het verhaal van Belcampo, zijn te vinden in het boekje *Van pennen en streken; het notariaat in gedichten en verhalen* (1986), een uitgave van de Stichting tot Bevordering de Notariële Broederschap te Amsterdam. Graag willen wij mw. E.M. van der Marck, werkzaam bij deze stichting, danken voor het feit dat de redactie uit deze uitgave kon putten.

Het olografisch testament

Belcampo

Notaris van Dalen zat op zijn kantoor als een spin in haar web en spon lange draden van inkt op een vel gezegeld papier.

De zon liet haar middagstralen langs de groene overgordijnen het ouderwetsche vertrek binnenstrijken en de stofjes liet ze dansen en zweven als duizenden marionetten, getrokken aan draden van licht. Ze speelden daar louter voor hun eigen plezier, want de notaris had er in al die jaren nog nooit op gelet en ook wanneer er niemand op het kantoor was, deden zij het evengoed. Het was een kantoor, waar bijna alle dingen door verjaring het recht hadden verkregen om te blijven waar ze waren en dat was hun aan te zien. De eenvoudige menschen, die er kwamen, keken dan ook met eerbied tegen hen op en dat was eigenlijk grappig, want het waren toch maar dingen en als men ze omgooide, zouden ze precies zoo stil blijven liggen als andere dingen.

Er werd geklopt op de deur en even instinctief als de spin zich bij een siddering van haar luchtige woning op haar prooi stort, even instinctief riep notaris van Dalen: 'Binnen!'

De deur werd geopend en achtereenvolgens verschenen vier personen, van wie de laatste twee zich door hun slaafsche houding onmiddellijk als de twee getuigen deden kennen. Maar ook de aan de getuigen voorafgaande persoon viel geheel in de schaduw bij de verschijning, die als eerste het kantoor was binnengetreden. Dat was een vrouw van onovertreffbare schoonheid.

Haar gestalte was een kolom van het zuiverste evenwicht en al haar bewegingen vloeiden zoo zacht en lieflijk ineen, dat iemand, die de zin heeft voor zulke dingen, nooit moe zou zijn geworden er naar te kijken. Haar huid was van het mat lichtbruin, waar een weldadige warmte van schijnt uit te gaan en op haar koninklijk gehouwen hoofd droeg zij een losse wrong van het allerzwartste haar. Wijde, donkerbruine oogen, waar een zee van verstand geheimzinnig doorheen scheen te lichten, streelden eerder dan dat ze keken en haar mond, gevat tusschen de zachtste glooiingen van wangen en kin, gloeide als een opengesplitste granaatappel.

Ze moest een halfbloed zijn uit een of ander zeldzaam Indisch rijk met het intellect van haar Europeeschen vader en het dierlijk volmaakte lichaam van haar onbeschaafde moeder. Van al deze wonderen scheen de notaris van Dalen geen enkele op te merken. De gevoelens, waarop hij gewoon was, zich eenmaal per jaar in Parijs te onthalen, liet hij daar ook steeds weer achter.

Met zijn rustige, preciese stem vroeg hij automatisch: 'Met wie heb ik het genoeg en waarmee kan ik U van dienst zijn', een zin, waarvan de vraagtoon door het gebruik reeds lang was afgesleten.

De man, die geheel door de Oostersche vrouw werd verduisterd en een grijs puntbaardje droeg, nam het woord. 'Mijn naam is Heidenrijk, ik ben gepensionneerd Oost-Indisch ambtenaar, dit is mijn vrouw – notaris van Dalen knikte even – en ik ben hier gekomen om U mijn olografisch testament aan te bieden.'

'Mijnheer Heidenrijk, het doet mij genoeg, U beiden hier te zien – weer knikte de notaris even – ehum e, was het Uw bedoeling, ieder een testament te overhandigen?'

'Pardon notaris, het is alleen mijn testament, waar het om gaat.'

'De aanwezigheid van Uw vrouw is daarbij niet noodzakelijk', wierp de notaris even op, omdat hij wel eens vaker de last had ondervonden van vrouwen, die zich bij de rechtshandelingen van hun mannen wilden opdringen.

'Pardon notaris, de aanwezigheid van mijn vrouw is hier een absoluut vereischte.'

Bij dit antwoord kon de vrouw niet nalaten, haar oogen triomfantelijk te laten fonkelen. O, dacht de notaris, zeker een afspraak tussen de echtgenooten.

Nu is een olografisch testament, dat is een testament, geheel eigenhandig door den erflater geschreven, iets, dat maar zelden voorkomt en het valt dan ook niet te verwonderen, dat de notaris in den geest zijn in leer gebonden wetboek eerst eens even moest opslaan.

'Ja, dan zullen we maar dadelijk overgaan tot de akte van bewaargeving. Wilt U het testament open of verzegeld in mijn bewaring stellen?'

'Verzegeld? Nee, onverzegeld, open, notaris, open,' en Mevrouw Heidenrijk voegde er met een stem, even zuiver als de omtrekken van haar mond en keel en in een Nederlandsch, waarvan door het vreemd accent alle hardheid was weggenomen, aan toe: 'Mijn man maakt van zijn testament geen geheim, hij geeft het U open en bloot'.

'In dat geval moet de akte van bewaargeving aan de voet worden opgemaakt.¹ Mag ik U dan verzoeken, mij het stuk te willen overhandigen?'

Na deze vraag stond de heer Heidenrijk op, deed zijn vrouw eveneens opstaan, deed haar een stap voorwaarts gaan en sprak: 'Dit is mijn testament.'

Ook van zijn kant verhief de notaris van Dalen zich en hij zei kalm en waardig, terwijl een lichte trilling in zijn stem toch verried, hoezeer hij getroffen was: 'Mijnheer, ik ben te oud om nog op zoo'n manier voor de gek te worden gehouden.'

'Notaris het spijt mij ten zeerste, dat ik die indruk bij U heb opgewekt. Ik verzoek U, zich terstond van de ernst mijner bedoeling te willen overtuigen.' Met deze woorden nam mijnheer Heidenrijk een gedeelte van

¹ Art. 979 BW.

zijn vrouw's costuum weg en op de flank, die daardoor zichtbaar werd, was duidelijk de aanhef van het testament te lezen: Den zeventienden Augustus negentienhonderd vijf en dertig heb ik, Johannes Heidenrijk ... Het was getatoeëerd met een fraaie hand en zonder dat het zacht glanzende van de huid er ook maar eenigszins door geleden had.

De notaris wankelde terug in zijn stoel en zocht op beide armen daarvan steun voor zooveel verwarring en zooveel verzet. Een tijdlang kromde hij zich onder zijn eigen gedachten. Wel tien, twintig dingen wilde hij tegelijk aanvoeren tegen wat hier nu van hem verlangd werd en al deze dingen kwamen met zoo'n vaart aanstormen, dat zij een prop vormden in zijn geest, die hem onmachtig maakte, ook maar één woord uit te brengen. En hoe langer die onmacht duurde, hoe duidelijker de onafwendbaarheid van dit geval als een donkere schaduw de achtergrond van zijn geest innam. En diezelfde onafwendbaarheid sprak uit blik en houding van de vrouw, die voor hem stond. Pas langzamerhand kwamen zijn gedachten weer op gang en er kwam ook een zekere orde in, want ze gingen allemaal draaien om één middelpunt en dat middelpunt was de volgende waarheid: *Geen enkel wetsvoorschrift in Nederland eischt, dat een acte op papier moet worden geschreven.*

'Wij begrijpen wel,' onderbrak mijnheer Heidenrijk het rondzwieren van Notaris van Dalen's gedachten, 'dat het voor U iets ongewoons moet zijn, mijn vrouw in Uw protocol op te nemen, maar wij kunnen niet inzien, welke geldige reden de wet U aan de hand doet om in deze Uw diensten te weigeren. Het spreekt van zelf dat wij de extrakosten, die deze bewaarneming voor U meebrengt, ruimschoots zullen vergoeden.'

'Maar de notaris is verplicht, zijn akten op een veilige en voegzame plaats weg te sluiten.² Hoe stelt U zich dat dan toch voor?'

'Kijkt U eens, notaris, mijn vrouw bezit het bekende tropische temperament en zij heeft er niet het minste bezwaar tegen om, al was het ook de geheele dag, te worden weggesloten. En wat de veilige en voegzame plaats betreft, ook daar hebben wij in voorzien. Ik geloof, dat hij er juist aan komt – werkelijk hield er een vrachtauto voor het huis van den notaris stil. – Wij hebben namelijk voor mijn vrouw een speciale brandkast laten bouwen, waarin zij zich op een rustbed kan uitstrekken. Hij is van vrij bescheiden afmetingen en wij gelooven wel, dat U er een plaatsje op Uw kantoor voor zult vinden. U kunt hem bovendien nog als étagère gebruiken.'

Notaris van Dalen bevond zich tusschen twee vuren. Aan de eene kant dreigde een waarschuwing van de kamer van toezicht wegens het weigeren van zijn diensten zonder wettige reden, en aan de andere kant de bespotting, waaraan hij zou zijn prijsgegeven, wanneer dit alles bekend werd, ja, wie waarborgde er voor, dat niet de verdenking van vrouwenhandel op hem zou komen te rusten. Bespottelijk te zijn, verdacht te worden en een waarschuwing te krijgen, dat waren wel de ergste dingen,

2 Art. 60 W. Not. Ambt.

die hem in zijn eigen oogen konden overkomen. Geregistreerd behoefde ze pas te worden na de dood van den testateur³, dus daardoor kwam het voorloopig niet uit, ook behoefde op de lijst voor het Centraal Testamentenregister niet het materiaal te worden vermeld, waarop het testament geschreven was⁴, het scheen wel of de wet onwillekeurig al met gevallen als het onderhavige rekening gehouden had. Ja, een artikel van de zegelwet sloot zelfs uitdrukkelijk voor een akte van bewaargeving bij een olografisch testament het gebruik van gezegeld papier uit en bepaalde dat het zegelrecht pas later, door aanbieden ter zegeling moest worden voldaan.⁵

Tevergeefs zocht de notaris nog een poos naar plaatsen in de wet, op grond waarvan hij het thans van hem verlangde als absurd zou kunnen afwijzen en dan, de menschen hadden er blijkbaar zoo vast op gerekend, de brandkast stond al voor zijn deur. Notaris van Dalen zwichtte. 'Ik erken het niet van harte, maar ik kan op het oogenblik geen termen in de wet aanwezig vinden om U mijn diensten te weigeren, hoe zonderling mij Uw verzoek ook voorkomt,' zei hij.

Op dit woord scheen de Oostersche vrouw te hebben gewacht, want nauwelijks was het gesproken of ze richtte zich in haar volle slankheid op en zei ook nu weer met die zeldzaam heldere en toch warme stem, die dus blijkbaar al haar woorden vergezelde: 'Notaris, mijn man zou het bijzonder op prijs stellen, wanneer U het testament eerst nog eens geheel wilde doorlezen om het licht van Uw rechtskennis erover te laten schijnen, het zou eens kunnen zijn, dat er iets minder volmaakt was uitgedrukt. En ik voor mij zou ook de kleinste onvolmaaktheid graag van mijn lichaam verre houden,' voegde ze er met een onbeschrijfelijke glimlach aan toe, en het zacht spottende in haar oogen verried niet alleen, dat ze zich de volmaaktheid van haar lichaam ten volle bewust was, maar ook, dat ze gewoon was zich te amuseeren met de verwarring, die ze daarmee in anderen aanrichtte.

Notaris van Dalen streek een lichte duizeling weg van zijn voorhoofd en toen hij den heer Heidenrijk instemmend zag knikken zei hij alleen maar 'Dat kan'.

'Dan moet ik mij aan Uw blikken prijsgeven.' Met een gebaar, alsof ze een standbeeld onthulde liet ze haar gevaad vallen en vervulde op hetzelfde oogenblik het geheele notariskantoor met de schijn van verblindende naaktheid.

Het testament was voor in het midden aangebracht en liep over de volle breedte van het lichaam, het bedekte nog de onderste helft van haar borsten en reikte tot even boven haar navel. Ze plaatste zich vlak voor den notaris, hief haar armen hoog op als om er geen schaduw van

3 Art. 7 Reg. W.

4 Art. 5 W. Testamentenreg.

5 Art. 26a Zegelw.

op het geschrevene te laten vallen en sloot haar handen achter het hoofd op de zwarte wrong ineen.

Het heele tafereel leek niet weinig op een verzoeking van den heiligen Antonius. Maar deze had zijn oogen tenminste nog bliksemsnel kunnen afwenden, terwijl notaris van Dalen gedwongen was zijn blikken te laten wandelen langs de allerintiemste hellingen van dit verlokkende bouwsel. En daarbij was notaris van Dalen maar een gewoon particulier. Kon men het hem dan kwalijk nemen, dat hij het testament met een zeer bijzonder soort aandacht las? Ja, hier en daar betrapte hij zich er zelfs op, dat hij bezig was tusschen de regels door te lezen. Hij zag het testament ademen, leven! Maar nee, hij was hier niet in Parijs, hij was hier in zijn functie, op zijn kantoor, hij moest zakelijk zijn. De notaris maakte zich los van zijn menschenlijke gevoelens en onderwierp het testament aan een vakkundig onderzoek. De weerschijn van haar vleesch lag daarbij over zijn gelaat zooals bij een sinaasappelkoopman de weerschijn van zijn volbeladen kar.

Vooraf gingen eenige onaanzienlijke legaten en daarna werd mevrouw Heidenrijk benoemd tot universeel erfgename.

'Het testament behoeft geen wijziging of aanvulling. De bedoelingen van den testateur zijn er duidelijk in weergegeven en het bevat geen juridische fouten. Wel hadden eenige overbodige zinsneden achterwege kunnen blijven en een paar andere dingen met minder omhaal van woorden kunnen gezegd zijn, maar dit schaadt op zichzelf natuurlijk niet. Maar wacht eens. De noodzakelijk open gebleven witte vakken in het lichaam der akte moeten door duidelijke inktstrepen voor verdere beschrijving onbruikbaar worden gemaakt.⁶ Hier lachte Mevrouw Heidenrijk luid op. 'Notaris, U wilt, geloof ik, een zebra van mij maken. Maar U zegt, de witte vakken in het lichaam der akte en niet: op het lichaam. In mijn lichaam heb ik geen witte vakken – of het moest mijn ziel zijn,' voegde ze er fleemend aan toe, terwijl ze haar gelaat even eigenwijs naar haar man omwendde.

'Och ja, dit voorschrift is hier niet van toepassing. Neemt U me niet kwalijk. U hebt me een beetje – hm – verward. U bent een onderhandse en geen authentieke akte. Zullen we dan maar overgaan tot de akte van bewaargeving. Deze moet aan de voet van het testament worden opgemaakt. Maar ik kan daar toch niet eenvoudig met inkt gaan schrijven!'

'Pardon notaris, daarvoor hebben wij de instrumenten bij ons. Kijkt U eens, met dit fijne stilet moeten de woorden heel eventjes in de huid worden geritst. Dan heb ik hier een poeder, wanneer U daarvan met de vlakke hand een laagje op de beschreven plek brengt, komt het schrift na ongeveer tien minuten overal gelijkmatig door. Het is een heel onschuldige bewerking, die in het geboorteland van mijn vrouw onder de inlanders algemeen wordt toegepast. Wij hebben deze dingen ook daarvan daan meegenomen.'

De akte van bewaargeving moet worden opgemaakt aan de voet, maar er staat niet aan welke voet en evenmin op de voet, of onder de voet, dacht de notaris bij zichzelf, kan men hieruit niet afleiden, dat onze wet testamenten in menschengedaante niet kent? Geven deze woorden niet een laatste middel aan de hand om aan die belachelijke comédie op mijn kantoor toch nog een einde te maken? Maar in hetzelfde artikel⁷ staat ook, dat de notaris de akte van bewaargeving moet opmaken 'bijgestaan door twee getuigen'. Niet maar gewoon: in tegenwoordigheid van twee getuigen, zooals op overeenkomstige plaatsen altijd staat, neen, hier moeten de getuigen hem bijstaan. Volgt uit deze woorden niet, dat de wet in dit bijzondere geval niet een eenvoudige opschrijfhandeling op het oog heeft, maar een meer samengestelde handeling, die door één enkel persoon niet voegzaam kan worden verricht, met andere woorden, doelt de wet in casu niet op het vasthouden door de getuigen van mevrouw Heidenrijks been gedurende het tatoëeringswerk en op een in bedwang houden van haar heelemaal, zoo zij zich tengevolge van de daarbij optredende kietelingen eens niet meer mocht weten te beheerschen? Het scheen notaris van Dalen, dat deze laatste gedachten hem regelrecht waren ingeblazen door de geest van Thorbecke zelf. Alle twijfel was bij hem weggenomen en hij verkreeg een beslistheid van handelen, zooals hij in deze zaak nog niet aan den dag had gelegd.

'Mevrouw, mag ik U verzoeken, hier op mijn lessenaar plaats te nemen!' Glimlachend gehoorzaamde de Oostersche vrouw, en toen ze gezeten was liet ze met een kleine voetbeweging een van de muiltjes, die ze beide nog aan had, op de grond vallen. Ze wendde haar bovenlijf half om naar het licht; ja het was werkelijk een vrouw om op een leeuw te zitten of op een triomfkar, op een rots in zee of hoog boven op een bergtop en als een godin te worden vereerd. 'Getuigen, mag ik U verzoeken. Wilt U het been van Mevrouw recht vooruit houden naar mij toe!'

Met het stilet bewerkte notaris van Dalen nu de hem toegekeerde voetzool. Men kon zien, dat er niet op geloopt werd, ze was als een zeer zachte handpalm. Door de beperktheid van de ruimte was het een nauwkeurige en langdurige arbeid. De enkele gegevens die hij nog noodig had, werden hem onder de hand verstrekt. Toen de akte gereed was las de notaris haar met luider stemme voor en er volgde onderteekening door den testateur, de getuigen en den notaris. Daarna strooide deze een hoeveelheid van het bewuste poeder op het vlak van zijn hand en wreef de beschreven voetzool er stevig mee in; de afwezigheid van de ongevoelige eeltlaag was hem daarbij een aangename verrassing. 'De tegenwoordigheid der beide getuigen is nu overbodig geworden!' Ze gingen al.

Tot besluit gaf de notaris een zacht klapje onder de voet, daarna opende hij de deur van zijn kantoor en zei: 'Mijnheer Heidenrijk staat U toe, dat wij even de nieuwe brandkast gaan bekijken. Ondertusschen heeft Uw vrouw dan een oogenblik de gelegenheid, zich te kleeden.'

De brandkast, die nog op de vrachtauto stond was een donkergroen ding, ongeveer driekwart meter hoog en van het oppervlak van een twijfelaar, de kanten en hoeken waren afgerond, pooten ontbraken. In een van de lange zijkanten was een breede deur aangebracht en in het bovenvlak een stalen luchtschuif, die van binnen uit kon worden bediend. Er waren meer dan vier mannen bij en toch duurde het ruim twintig minuten, voor hij goed en wel op zijn plaats stond.

Mevrouw Heidenrijk, die zich inmiddels had aangekleed, opende de deur, stelde met een sierlijk gebaar de sleutels aan den notaris ter hand, dook naar binnen, waar de gecapitonneerde wanden met een fluweelachtige stof waren bekleed en de geheele bodem met veelkleurige kussens was bedekt en trok de zware deur achter zich in het slot.

De notaris wilde daarop zijn client uitgeleide doen, maar zoodra de beide heeren in de gang gekomen waren, sprak de heer Heidenrijk: 'Notaris, ik voel, dat ik U een opheldering schuldig ben. Zoudt U mij daartoe in de gelegenheid willen stellen?' 'Zeer zeker, zeer zeker, komt U binnen, komt U binnen!' Ze zetten zich in de ontvangkamer neer en de heer Heidenrijk begon:

'Wij zijn ongeveer een jaar geleden getrouwd. Ik was toen nog in Indië en stond op het punt, voorgoed naar Holland terug te gaan. Al heel gauw na ons trouwen bleek mij, dat het mijn vrouw niet om mijn persoon, maar uitsluitend om mijn geld te doen was geweest en zij zelf kwam daar openlijk voor uit. Zij zei zelfs, niet te kunnen begrijpen, hoe het ook maar een oogenblik in mijn hoofd had kunnen opkomen, dat een vrouw als zij een man als mij kon liefhebben. Hoe prachtig zij ook is, van dien dag af was haar aanblik mij een gruwel en ons huwelijksleven is één onafgebroken oneenigheid geweest. Reden tot echtscheiding gaf zij mij natuurlijk niet, alleen met mijn heele vermogen had ik haar kunnen afkopen. Voortdurend drong zij er op aan, dat ik haar tot mijn erfgenaam zou benoemen, en elke dag weer leidde dat tot de onverkwikkelijkste scènes. Ik durfde dit nooit te doen, omdat ik dan daarna voor mijn leven had te vreezen. Tenslotte hebben wij deze oplossing gevonden als de eenige die alle wenschen van ons beiden bevredigt. Zij is nu zeker van haar geld, – ik heb het testament moeten schrijven op een plaats waar zij het ook zelf kon lezen, – ik ben nu van haar af en onaangenaamheden van haar kant staan mij niet meer te wachten. Haar levenswijze verandert niet, want ook in haar eigen huis lag zij de heele dag maar zoo daar heen, het liefst in een nagenoeg donker vertrek.

U begrijpt, notaris, dat ik U buitengewoon erkentelijk ben voor de bereidwilligheid, waarmee U aan mijn verzoek hebt voldaan.' Bij deze woorden stond de heer Heidenrijk op, maakte een buiging, liet den notaris aan zijn eigen gedachten over en begaf zich naar buiten.

Notaris van Dalen kon die nacht niet tot rust komen. Hij keerde nu eens zichzelf en dan weer zijn hoofdkussen van de eene kant op de andere, of hij zijn oogen open hield of dicht, het beeld van mevrouw Heidenrijk bleef maar voor hem staan. De pas doorleefde dingen speel-

den hem maar al door 't hoofd en dan: de wetenschap, dat daar nu op zijn kantoor die wonderbare vrouw lag vervulde hem met een opwinding die hij niet wist, hoe tot bedaren te brengen. Als ik eens naar haar ging kijken, hield hij zich plotseling voor, nadat hij al urenlang had liggen martelen. Een notaris heeft toch dag en nacht vrij toegang tot zijn eigen protocol. Als ik eens naar haar ging kijken. Misschien was het allemaal maar een droom geweest. Ja, ik ga kijken of het niet misschien allemaal een droom is geweest. Hij sprong uit het bed, ontstak licht en terwijl zijn hart klopte tot aan zijn keel liep hij de trap af en door de gang naar zijn kantoor. De brandkast stond er, het was dus geen droom. Dan maar weer teruggaan? Nee, dat bestond niet. Hij nam de sleutels en heel, heel voorzichtig sloot hij de dikke ijzeren deur open. Het ging geruischloos, want alles was nog versch gesmeerd, maar het schuin invallende lamplicht maakte haar toch wakker. Zij sloeg haar oogen op, even lieflijk als Doornroosje het naar den Prins deed. 'U hier notaris?' 'Ja ik, hm, ik wou mij overtuigen of niet alles, wat er vanmiddag gebeurd is, een droom geweest was.'

'Maar toen U de brandkast zag wist U toch, dat het werkelijkheid was?'

'Ja, maar toen wilde ik heel even kijken, of U wel kon slapen; ik kon namelijk heelemaal niet slapen.'

'O, ik slaap hier uitstekend, dit is een heerlijk bed. Komt U het maar gerust eens even probeeren, ik zal wel wat opschikken, dan kunt U er nog best bij in.'

Notaris van Dalen aarzelde niet. Deze vrouw had zulke heel andere maatstaven dan die, waaraan hij gewend was, en ze vroeg dit met zoo'n natuurlijke vanzelfsprekendheid, dat een weigering en ook maar een kleine aarzeling hier volkomen te onpas zou zijn. De notaris bukte zich door de deuropening en vlijde zich in de weeke kussens, zijn hart dreigde daarbij uit elkander te kloppen. 'Nu, hoe bevalt het U bij mij?' vroeg ze nadat hij iets gekalmeerd was.

'Het bed ligt heerlijk, maar ik vind het hier wel erg warm'. Inderdaad heerschte er een tropische hitte.

'U, maar dan is er natuurlijk brand,' zei ze en meteen trok ze de zware deur dicht en in het slot. Nu was het om hen stikdonker, en voordat hij het wist lag notaris van Dalen in de armen van zijn akte. Zij legde de volle weelde van haar Oostersche lippenpracht op zijn dorre notarismond en hijgde hem toe: 'Toen je me las heb ik al gevoeld, dat je me wou.'

Nieuwe wetgeving inzake het notarisambt

Waar gaat het heen met de beroepsgroep?

mr. J. van Rijn van Alkemade*

*Zo onmiskenbaar ziet men aan hun kleren
Dat zij rechtvaardig zijn, terwijl de plicht
Die eedle lijnen groefde in hun gezicht
De dominee, de dokter, de notaris,
Drievuldig beeld van al wat wijs en waar is
Maar 't kan verkeren.*

J. Greshoff in 'Liefdesverklaring'

Naast de dokter en de dominee is de notaris van oudsher gerekend tot de notabelen, eerbiedwaardige beroepsbeoefenaren, zonder welke het er voor het heil der mensheid slecht zou uitzien. Was de dokter er voor het lijf, de dominee er voor de geest, de notaris was er voor de akten. Vanouds was hij de daarvoor aangewezen autoriteit. Daardoor kregen die akten, met hun auteur, een bijzondere maatschappelijke betekenis op belangrijke terreinen van het bestaan. Zeker wanneer het ging om materiële zaken, zoals overdracht van onroerend goed of verdeling van nalatenschappen.

De mensen kenden de notaris vooral als de bij uitstek deskundige opsteller van testamenten. Zijn beroepsbezigdheden verschafte de notaris een bijna spreekwoordelijke kennis van het maatschappelijke leven en van de mens. Bij werkelijk belangrijke zaken in het leven kon zijn dienstverlening niet worden gemist. Volgens de wet was hij de enige die de daarvoor noodzakelijke akten mocht opstellen. Hij bezat een domeinmonopolie. Dat verschafte hem een gewichtige plaats in de maatschappij. De Koning zelf stelde hem aan. Net als de burgemeester en ook de rechter. Aan zijn positie was een lijvige wet gewijd, de Wet op het Notarisambt van 1842. Meer dan 150 jaren heeft die wet het notariële bestaan beheerst. Dat gaf een grote rust en zekerheid. Daarin dreigt nu verandering te komen. Het leven van de dokter was al lang veranderd, hij komt niet meer in een koets voorrijden. Het leven van de dominee is ook veranderd, nu de kerk voor de meesten onzer niet meer in het centrum van het leven staat. Het bestaan van de notaris is nog lang hetzelfde gebleven. Maar door het wetsvoorstel dat op 3 mei 1994 door de Koningin is ingediend bij de Staten-Generaal zal ook daarin veel veranderen.

* De auteur is oud-raadadviseur wetgeving bij het Ministerie van Justitie.

En toch zal, zoals ook voor de dokter en de dominee, veel hetzelfde blijven. Een beetje notabel blijven ze ook. En dat moet warempel wel! Zeker voor de notaris. De toelichting op het wetsvoorstel zegt het immers duidelijk genoeg: onbesproken gedrag, vakbekwaamheid en ervaring, onpartijdigheid, (financiële) onafhankelijkheid, nauwgezetheid, verantwoordelijkheidsgevoel, besef van de eer en het aanzien van het ambt. Al die eisen worden aan de notaris gesteld. En de wet moet daartoe de grondslag geven en de voorwaarden scheppen dat aan die eisen wordt voldaan. De notaris wordt ook straks nog door de Koning benoemd. Hij is en blijft dus niet zo maar iemand. Dat is zonneklaar.

De nieuwe wet

Wat gaat er veranderen? In de eerste plaats de toegang tot het ambt. Fundament van de oude organisatie was het van overheidsbeslissingen afhankelijke, besloten standplaatsen-stelsel. Onder de nieuwe wet komt er een vrijheid van vestiging, in die zin dat iedere tot notaris benoembare kandidaat zich kan vestigen mits hij een behoorlijk ondernemingsplan kan overleggen. Daaruit moet blijken dat een notarispraktijk in de door hem gekozen plaats voldoende toekomst heeft en dat hij het in elk geval een drietal jaren kan volhouden, tot de praktijk kostendekkend is. Dit is een eerste, belangrijke stap tot modernisering van het notarisambt, waarin het ondernemerschap van de notaris een krachtig accent krijgt.

Een tweede belangrijke verandering is, dat de beroepsorganisatie, de Koninklijke Notariële Broederschap, de status krijgt van een publiekrechtelijk lichaam met verordenende bevoegdheid. Die bevoegdheid is ruim bemeten. Naast de verschillende speciale onderwerpen die in de wet worden genoemd, is er de algemene bevoegdheid met betrekking tot andere onderwerpen betreffende de uitvoering van de wet, daaronder begrepen de goede uitoefening en de eer en het aanzien van het notarisambt. De belangenvereniging wordt dus een mederegeerder. Het algemeen belang als te behartigen doel neemt de plaats in van het gezamenlijke eigenbelang van de notarissen. De maatschappelijke functie van het notariaat wordt belangrijk genoeg geacht om het die nieuwe, staatsrechtelijk gefundeerde verantwoordelijkheid met betrekking tot de regulering van het eigen ambt toe te vertrouwen. Zoals dat al eerder was gedaan bij de advocaten en de accountants.

Een derde, meer ingrijpende verandering betreft de tarieven. Bij de totstandkoming van de oude wet was het uitgangspunt dat ook de tarieven wettelijk geregeld dienden te worden. Een aparte wet van 1847 voorzag daarin. Allengs bleek die wet onbevredigend te functioneren. Tenslotte heeft de broederschap eigenhandig een nieuw tarief opgesteld. De wetgever heeft dat toen zo maar gelaten. De wet werd dus een dode letter en het door de eigen beroepsvereniging opgestelde, niet van overheidswege gecontroleerde tarief trad daarvoor in de plaats. Dat is natuurlijk een onbevredigende ontwikkeling bij een zo belangrijk onderwerp.

Daarin wordt nu terecht verandering gebracht. Maar wel een radicale verandering. De tarieven worden, na een overgangperiode van drie jaren, in beginsel vrij gelaten. Dat past in het principiële streven van het kabinet om overal de marktwerking te bevorderen, ook ten aanzien van vrije beroepsbeoefenaren. Wederom krijgt het ondernemerschap van de notaris een krachtig accent. De vrijere vestiging gecombineerd met vrijheid van tarieven brengen de notaris in een positie dat hij harder voor zijn bestaan zal moeten vechten. In concurrentie met zijn medebroeders. Een volstrekt vertrouwen in de vrijheid heeft de wetgever blijkbaar toch niet. Een veiligheidsklep is daarom aangebracht voor het geval dat de tarieven uit de hand lopen of door al te scherpe concurrentie niet meer kostendekkend worden. Dan kan de besluitwetgever ingrijpen.

Het is van belang hier nog even aan te stippen dat dit alles zuiver nationaal beleid is. Wellicht heeft het Europese mededingingsrecht daartoe geïnspireerd, maar voor het notariaat dwingt dat recht niet. In alle omliggende landen van de Europese Unie die een met het onze vergelijkbaar notariaat kennen zijn de notariële tarieven onderhevig aan bemoeiing van de wetgever.

Over de vrijheid van de tarieven is een controverse ontstaan tussen de regering en de beroepsgroep. Daarover straks meer. Eerst wil ik nog even stilstaan bij enkele andere vernieuwingen die het wetsvoorstel brengt. Die hebben wel een minder principiële en ingrijpend karakter dan de drie welke hiervoor zijn besproken, maar zij zijn zeker niet minder belangwekkend. Het gaat om onderwerpen als de vorming en opleiding van de notaris, de bescherming van cliëntengelden, de waarneming, het toezicht en het tuchtrecht, alsmede – *last but not least* – het financiële toezicht.

Wie notaris wil worden moet, zoals ook thans het geval is, een notariële juridische studie aan de universiteit hebben voltooid. Daarna moet hij (zij) zich gedurende een stage van tenminste zes jaar op een notaris-kantoor in de praktijk bekwamen. In die stageperiode volgt men dan gedurende enkele jaren een opleiding, die wordt afgesloten met een examen. Over die opleiding en het examen moet een verordening van de broederschap regels stellen. Er is een, ook weer bij verordening nader geregelde, commissie van toezicht die de opleiding en het examen superviseert.

Een notaris moet in verband met zijn werkzaamheden regelmatig geld van cliënten onder zich nemen. Het kan gaan om grote bedragen, bij voorbeeld bij overdracht van onroerend goed. Die cliëntengelden moeten goed worden afgescheiden van het eigen vermogen van de notaris, met name om te voorkomen dat zij in geval van diens faillissement in de boedel vallen. Om dat te bereiken is in het wetsvoorstel een uitvoerige regeling opgenomen, die de notaris, en de cliënten, ertoe verplicht de cliëntengelden te storten op een bijzondere rekening bij een bank. Alleen de notaris kan daarover beschikken. Maar hij is geen rechthebbende, dat blijven de cliënten. De op die rekening staande gelden zijn onvatbaar

voor derdenbeslag onder de bank en vallen niet in een eventueel faillissement van de notaris.

De nieuwe regeling van de waarneming voorziet in de mogelijkheid van het benoemen van vaste waarnemers. Het wordt mede daardoor gemakkelijker voor de notaris zich door een waarnemer te laten vervangen. Een opmerkelijk aspect van deze regeling is, dat zo zelfs werken in deeltijd mogelijk wordt. De regeling is daarom ook bijzonder geschikt om de aantrekkelijkheid van het notarisambt voor (gehuwde) vrouwen te verhogen. Er komen steeds meer vrouwen in het ambt. Dat is een goede zaak. Maar, zo vraagt men zich wel even af, kan bij zo'n opmars van de vrouw in het notariaat nog wel gesproken worden van een broederschap...? Op dit punt zal het wetsvoorstel nog wel worden aangepast!

Het tuchtrecht is een wezenlijk bestanddeel van elke wettelijke regeling van een vrij beroep. In de nieuwe regeling zullen ook de kandidaat-notarissen onder het tuchtrecht vallen. Zij doen toch ook notariswerk. Voorts is van belang dat toezicht en tucht duidelijker worden onderscheiden. De toezichtfunctie wordt nog meer geconcentreerd bij de voorzitter van de Kamer van toezicht (de president van de rechtbank), aan wie speciale bevoegdheden worden toegekend om dat toezicht effectief te kunnen uitoefenen.

Het financieel toezicht op het notariaat was tot dusverre toevertrouwd aan een Centraal Bureau van Bijstand, waarvan de organisatie en de taken waren geregeld bij algemene maatregel van bestuur, dus grotendeels buiten de wet op het notarisambt. Het Bureau was in feite niet meer dan een instrument van de Kamers van toezicht. In de nieuwe wet krijgt het een zelfstandige positie met een eigen taak en eigen verantwoordelijkheid. Het wordt daartoe uitgerust met de nodige bevoegdheden om een effectieve controle op de financiële handel en wandel van de notarissen te kunnen uitoefenen. Een geduchte controle, die in het uiterste geval kan leiden tot tuchtrechtelijke consequenties. Het Bureau heet voortaan: Bureau financieel toezicht notarissen. Merkwaardig is dat de kosten van het toezicht, zoals ook nu, worden gedragen door de beroepsorganisatie zelf. Zou dit niet veeleer (mede) op de weg liggen van de overheid, die voor de aanstelling van de notaris verantwoordelijk is? De kosten van het Bureau zijn zeer aanzienlijk en werken noodzakelijkerwijs ook door in de tarieven.

De controverse rondom de tarieven

Na deze rondgang langs de voornaamste en belangwekkendste onderdelen van het wetsvoorstel kom ik weer terug bij het vraagstuk van de tarieven. Van de vernieuwingen die het wetsvoorstel wil doorvoeren is die betreffende de tarieven de enige die veel commotie – en ook emotie – heeft opgewekt. In de beroepsgroep wordt het vrijgeven van de tarieven gezien als niet minder dan een aanslag op het karakter van het ambt. De notaris kan zonder verlies van eer en waardigheid niet de markt opgaan,

zijn waren aanprijzen en omzet proberen te maken door scherpe prijzen waarmee hij zijn concurrenten – medebroeders in het ambt! – overtroeft.

Zouden de cliënten dat kunnen (willen) begrijpen? De notaris is en blijft vooreerst toch een openbaar ambtenaar, wiens voornaamste taak is het verrichten van bepaalde in de wet omschreven juridische diensten ten behoeve van een goed geordende maatschappelijke samenleving. De notariële akte is dan ook geen puur economisch produkt, over de prijs waarvan men kan onderhandelen als gold het een kist sinaasappelen op de markt. Het is een juridisch produkt, vervaardigd door een hoog opgeleide en getrainde specialist, waarin vakkennis, nauwkeurigheid, betrouwbaarheid, onpartijdigheid, onafhankelijkheid, verantwoordelijkheidsgevoel – allemaal kwaliteiten die de wet zegt te willen bevorderen! – zijn geïnvesteerd. De prijs daarvoor kan alleen maar bij de wet worden vastgesteld. Dat vloeit logisch voort uit het ambtelijke karakter van de notariële werkzaamheid in verband met het domeinmonopolie. Maar vooral is dat ook noodzakelijk om de kwaliteit van de vervaardigers van het produkt en daarmee die van het produkt zelf zoveel mogelijk te waarborgen. En het is zeker ook noodzakelijk om de toegankelijkheid van het notariaat voor de burger – eveneens een levensvoorwaarde voor het instituut – te bewaken.

Wettelijke tarieven zijn gebaseerd op een doordacht, op het bijzondere karakter van het ambt toegesneden systeem, en dus voorspelbaar. Marktwerking is dat nooit. Het grillige spel der economische krachten geeft geen waarborgen. Voor kwaliteit noch voor continuïteit en toegankelijkheid. Het notariaat daaraan bloot stellen betekent een bedreiging, zelfs een aantasting van wezenlijke waarden van het ambt. De notaris verwordt zo van notabel tot marktkoopman. Anders dan de dokter en de dominee, in wier gezelschap hij zich tot dusverre thuis mocht voelen, verliest hij status. Hoe is het mogelijk dat de wetgever wel de notariële broederschap verheft van belangengroep tot publiekrechtelijk lichaam, maar tegelijkertijd de notaris – ook al blijft hij door de Koning benoemd – degradeert van openbaar ambtenaar tot verkoper op de markt van juridische diensten? Het notarisambt wordt geofferd op het altaar van de religie der marktwerking, waarvan de priesters de macht in Nederland lijken te hebben overgenomen. De fundamentalisten van het nieuwe liberalisme – als men ze zo eens mag noemen – leggen hun wil op en tasten daarmee een oud, eerbiedwaardig en nog steeds maatschappelijk nuttig en noodzakelijk juridisch ambt in de kern aan. Waar is dat goed voor?

In het vorenstaande heb ik trachten weer te geven hoe er, voorzover ik dat heb kunnen waarnemen, in de beroepsgroep zelf over wordt gevoeld en gedacht. Maar dat deed ik dan wel met een zekere bevlogenheid, die mijn eigen overtuiging verraadt. Ik denk echt dat we op de verkeerde weg zijn. De vele goede vernieuwingen die het wetsvoorstel brengt worden in de schaduw gesteld door de tarievencontroversie. Het lijkt mij zaak dat het kabinet – het kan nu nog – op dit punt tot bezinning komt en gaat begrijpen dat marktwerking juist voor het notarisambt niet de zegenin-

gen kan brengen die men er op andere terreinen wel van mag verwachten. Dat begrip kan doorbreken als men inziet dat dit ambt en de daarmee verbonden kwaliteit niet aan de risico's en grillen van het spel van economische krachten mogen worden blootgesteld.

De notaris wordt wel eens vergeleken met de rechter. In elk geval worden in de toelichting op het wetsvoorstel de notaris rechters-eigenschappen toegekend. Die eigenschappen geven de kwaliteit van het ambt aan. In die geest is het wetsvoorstel ook ontworpen. In deze tijd lijkt veel mogelijk, maar zou men er ooit aan kunnen denken de juridische diensten van de rechter te commercialiseren, zoals vroeger, om daarmee grotere efficiëntie, betere kwaliteit en besparing van kosten te bevorderen? Ik zou die vergelijking met het rechtersambt toch willen maken, opdat daarmee iets duidelijk moge worden van de absurditeit van het blindelings doorzetten van economische dogma's dogma's in de sfeer van een oud juridische ambt.

De Tweede Kamer

Opmerkelijk is dat de behandeling van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer de controverse over de tarieven goed doet uitkomen. Blijkens het verslag van 14 oktober 1994 was het vrijlaten van de tarieven voor veel fracties bepaald geen uitgemaakte zaak. Niettemin heeft de regering in haar antwoord voet bij stuk gehouden, blijkbaar niet beducht dat het wetsvoorstel op dit punt wel eens zou kunnen worden geamendeerd. Uit de daarna gehouden hoorzitting blijft de indruk over dat men in meerderheid toch de tarieven vrij wilde laten. Uit het eind 1996 verschenen nader verslag blijkt evenwel weer van veel twijfel. In elk geval is duidelijk dat het geloof in de marktwerking niet iedereen heeft verblind als het gaat om het notarisambt. Men lijkt te (gaan) beseffen dat hier een gevoelig onderwerp aan de orde is, dat van wezenlijk belang is voor de status van het ambt, de kwaliteit van de beroepsbeoefenaren en hun producten. Men lijkt ook, meer dan de regering, zich open te stellen voor de gedachte dat het niet vanzelf spreekt dat marktwerking hier noodzakelijkerwijs het heil voor de samenleving zal brengen dat men er alom van verwacht.

De indruk ontstaat uit deze reacties dat de oordeelsvorming op dit punt nu pas werkelijk op gang is gekomen. Het lijkt mij daarom van cruciaal belang dat regering en volksvertegenwoordiging de besluitvorming niet onder druk zetten. Er kunnen dan nog voldoende tijd en aandacht aan de zaak worden besteed om tot een rijp oordeel te komen. Moet anders misschien de *Chambre de réflexion* haar macht gebruiken om de waan van de dag te keren? Het zou jammer zijn als het zover zou moeten komen. Ik ben zéér benieuwd naar de afloop van de discussie.

P.C. Hooft

Oud Roome doopte mij naar ick verstaë: Notaris,
Maar, Landsliên, gaet en niet soo verr' ten einden aêm:
Wat dunckt u, raeckt' ick niet ten delen aan den naam
Omdat ick meestendeel gehaelt wert als noot daer is?

Meester in de markt

Het notariaat als politiek dilemma

mr. A.H.M. Rieter*

Aan de vooravond van de parlementaire behandeling van het wetsontwerp *Wettelijke regeling van het notarisambt* (nr. 23706) wijd ik graag enkele opmerkingen aan de notariële functie, in relatie tot de vrije markt en de samenwerking met andere beroepsbeoefenaren. Deze invalshoeken zijn op de actualiteit afgestemd. Markteconomie is immers vandaag de dag richtsnoer voor het gehele overheidshandelen. Vrijheid van samenwerking met wie men wil, is daarbij inbegrepen. De centrale vraag is of rechtsbescherming met de vrije markt als uitgangspunt verenigbaar is.

In het verlengde van discussie over de vrije markt krijgt het notariaat veel kritiek te verduren die vooral toegespitst is op de tarieven. Daarnaast spelen de toegankelijkheid en de samenwerking met andere vrije beroepsbeoefenaars een rol. Voor de kritiek ga ik eerst in op de functie van de notaris die zich moeilijk laat verzoenen met de vrije markt.

De functie van de notaris

Op basis van de aanstelling en regelgeving in de Notariswet (zowel de geldende als de voorgestelde), de verplichte inschakeling ingevolge het Burgerlijk Wetboek en tal van andere wetten, kan men het notariaat een ambt noemen met een openbare en sociale functie. Ik ga op de achtergrond wat dieper in.

De notaris is een rechtsbeoefenaar, nauwkeuriger gezegd een rechtsbedienaar. Wie de functie van de notaris wil doorgronden moet daarom eerst de functie van het recht voldoende beseffen. Zonder tot een definitie te komen van wat recht is, kunnen we zeggen dat het doel van het recht een vreedzame ordening van het gehele maatschappelijk leven is. Recht en vrede liggen dicht bij elkaar. Bijbel, mythologie en rechtsgeschiedenis illustreren dat. Zo zegt de epiloog van het oudst ons bekende wetboek, dat van Hammoerabi, koning van Babylon (omstreeks 2000 voor Christus) dat de opgelegde regels de vrede bevorderen en voorkomen dat de sterke de zwakke schade toebrengt. De *lex Salica* (Frankisch recht van omstreeks 500 na Christus) spreekt dezelfde gedachte uit. Wat wij rechtsorde noemen, heette bij de Germaanse volkeren vrede. Een rechterlijk vonnis werd vredeban/vredegebod genoemd en een misdaad gold als vredebreuk.

* De auteur is als notaris werkzaam bij het kantoor Hekkelman, Terheggen & Rieter te Nijmegen. De auteur is tevens voorzitter van de Koninklijke Notariële Broederschap.

En welke visie geldt vandaag? Over het doel van het recht zullen de Regering en de Koninklijke Notariële Broederschap (KNB) niet van mening verschillen: ordening en voorkoming van geschillen. Ik citeer uit de Hoofdpunten van het Regeringsbeleid voor het parlementaire jaar 1996-1997: 'Burgers en overheid doen een steeds groter beroep op het ordenende en conflictoplossende vermogen van het recht'. Terzijde merk ik op dat dit citaat ontleend is aan het hoofdstuk met de veelbetekenende titel 'Recht en Veiligheid'.

Kan aan de hand van het bovenstaande de maatschappelijke functie van de notaris van overheidswege nader worden ingevuld? Ik laat graag de staatssecretaris aan het woord: 'Dat wetgeving tot regeling van het notarisambt niet kan ontbreken vloeit voort uit de in de wet neergelegde positie van de notaris als onpartijdige juridische deskundige, aan wie op tal van plaatsen de uitsluitende bevoegdheid is toegekend tot het verlijden van akten die voorwaarde zijn voor de rechtsgeldigheid van bepaalde rechtshandelingen en die een executoriale titel opleveren. Dergelijke wettelijke bepalingen komen voor in het personenrecht, het erfrecht, het huwelijksvermogensrecht, het recht inzake transacties met betrekking tot onroerend goed en het rechtspersonenrecht. De verantwoordelijkheid van de wetgever voor een goede regeling van het notarisambt, waarin waarborgen zijn neergelegd voor de deskundigheid, de betrouwbaarheid, de onpartijdigheid en de onafhankelijkheid van deze functionaris, aan wie het verlenen van bijstand aan de rechtsgenoten en het handhaven van de goede orde op deze terreinen van het burgerlijk rechts is toevertrouwd, is daarmee gegeven' (Memorie van Toelichting ontwerp Notariswet, 23706, p. 3).

De rechtvaardiging voor de instelling van de notariële functie schuilt dus niet in de Notariswet zelf maar in het civiele recht. Nu grote delen van het Burgerlijk Wetboek recent zijn herzien, wenste de staatssecretaris de verplichte inschakeling (het 'domeinmonopolie') niet opnieuw ter discussie te stellen. Daarom ook is dit buiten de MDW-operatie (marktwerking, deregulering en wetgevingskwaliteit) gebleven. In de Nota naar aanleiding van het parlementaire verslag met betrekking tot de ontwerp Notariswet (23706 nr. 6) motiveert de staatssecretaris dit nader met eisen van rechtszekerheid, een veilig rechtsverkeer, het bieden van een garantie tegen vormfouten, het bieden van betrouwbaar bewijs, een waarborg tegen andere juridische gebreken, en het geven van juiste informatie en beschermen tegen ondoordacht handelen.

Met dergelijke bewoordingen is de staatssecretaris in het gezelschap van de Hoge Raad die in het arrest over de Groningse notaris (HR 20 januari 1989, NJ 1989/766) het tot taak van de notaris rekende 'te waken voor juridische onkunde en feitelijk overwicht'. Ook de Hoge Raad zette de notaris heel duidelijk op zijn stoel, en niet slechts in dit arrest maar ook in diverse andere recente arresten, zoals die over de 'Tilburgsche Hypotheekbank' en 'Dicky Trading'. De notaris heeft door wet en jurisprudentie de taak van preventieve rechtspleging, mede ter ontlasting van de

rechterlijke macht. Ik meen de notariële functie vooralsnog als een gegeven te mogen beschouwen.

De markt als norm

Economische theorieën in relatie tot staatkunde stammen al uit de oudheid (Xenophon, Aristoteles). Van de kerkvaders was het vooral Augustinus die fundamentele gedachten opschreef. En in de middeleeuwen was het Thomas van Aquino, wiens werk ook nu nog gelezen wordt. Maar de belangstelling van hedendaagse economen begint in het algemeen pas bij Adam Smith. En vandaag discussiëren wij over het beste van twee modellen, het Rijnlandse of het Angelsaksische. Intussen vaart 'paars' een eigen koers met de MDW als baken. Het opmaken van een balans van de voortbrengselen van de vrije markt is echter een Sisyphus-arbeid. Telkens veranderen de omstandigheden. Die balans komt dus nooit tot stand. De open grenzen, en soms de dichte, hebben een sterke invloed. Europa kijkt met afschuw naar 'Amerikaanse toestanden', zoals het grote aantal paupers. En Amerika verguist onze Rijnlandse regeldrift.

Welke stuurman zet de ideale koers uit? Het komt mij voor dat het Europese mengsel van liberalisme en sociaal-democratie een breed draagvlak heeft. Niemand wil een ongebreidelde markt. De teugels met betrekking tot bijvoorbeeld de prijsvorming zijn al vele eeuwen oud. Reeds Karel de Grote bemoeide zich met de prijs van het brood. En ook de hedendaagse wetgever grijpt op vele punten in om de markt te beteugelen. Regelgeving over het beroep van notaris is al van Karel V en ook onze wetgever van 1842 limiteerde het aantal notarissen om de beroepsuitoefening op een verantwoord peil te houden. Frankrijk en Nederland hebben vele voorbeelden te zien gegeven van een teveel aan notarissen. Zo kende Rotterdam in 1651 op minder dan 50.000 inwoners 38 notarissen. De ontwerp-Notariswet gaat uit van vrije vestiging maar verbindt daaraan terecht dat de bedrijfseconomische grondslag eerst moet zijn getoetst van overheidswege.

Behoort de rechtsbediening tot het terrein dat aan de vrije markt kan worden overgelaten? Sinds het einde van de middeleeuwen treffen we op vele plaatsen regelingen aan.

Blijkbaar hebben veel machthebbers, en vanaf 1792 (de eerste Franse wetgeving) veel regeringen, gemeend dat de rechtsbediening regeling behoeft. Niet alleen met betrekking tot notarissen maar ook met betrekking tot de rechtspraak. Tussen deze beide bestond en bestaat nog steeds een hechte relatie: de notaris als preventieve rechtspleger. Qua aard past deze niet in een vrije markt. De tijd dat de rechtspraak werd verpacht, zoals ook de inning van de belastingen werd verpacht, ligt ver achter ons. De beëdigd commies die als ambtenaar bij het kadaster voor eigen rekening bepaalde werkzaamheden verrichtte, werd tegen het einde van de jaren zestig uitgebannen. Blijkbaar past de vrije markt niet in elk staatsbestel of bij ieder onderdeel van dat bestel. De loftrompet op de vrije

markt blaast ook valse noten. Mondiaal kunnen de slachtoffers worden aangewezen. En ook ons eigen land kent de slachtoffers van de zo populaire combinatie terugtrekkende overheid en vrije markt.

Kortom, mijn geloof in de heilzame werking van de vrije markt is niet op alle punten even groot. De kerntaken van de overheid horen niet thuis in een vrije markt. Preventieve rechtspleging hoort bij die kerntaken. Terecht is de regering op vele terreinen bepaald voorzichtig. Arbeidsrecht en huurrecht zijn nog steeds niet afgeschaft. En het nu zo ruim aanwezige milieurecht is een bewijs bij uitstek dat de vrije markt verderfelijke gevolgen heeft gehad. Rechtsbescherming is terecht een onomstreden onderdeel van bijna alle partijprogramma's. We hebben niet alleen een 'duurzame economie' nodig maar ook een duurzame rechtsorde. Die laatste is voorwaarde voor de eerste.

De toegankelijkheid tot rechtshulp

De leemte in de rechtshulp, de toegang tot advocaat en rechter, was een item van het begin van de jaren zeventig. De bezuinigingsronde van 1994 sloeg een nieuwe leemte. De regering stelde, zonder de resultaten van het onderzoek van het WODC af te wachten, de normen bij. Het mes had kennelijk veel te diep gesneden: te veel weinig draagkrachtigen bleven verstoken van gefinancierde rechtshulp (zie het WODC-rapport nr. 151 *De toegevoegde kwaliteit*, 1996).

Doet zich een dergelijke problematiek ook voor met betrekking tot notariële diensten? Ook hiervoor geldt een verplichte 'proceshulp'. Voor het overgrote deel van de rechtshandelingen waarvoor de notaris wordt ingeschakeld, is – wil men die handeling verrichten – de inschakeling van de notaris onontkoombaar. Het terrein van de verplichte inschakeling is breed. Iedere burger komt er mee in aanraking: testamenten, huwelijkse voorwaarden, samenlevingscontracten, overdracht van huizen of grond, hypothecaire leningen, oprichting van rechtspersonen enzovoort. Van een gebrek in toegankelijkheid tot de notaris is tot nu toe niet gebleken. Op sociale gronden (geen of onvoldoende draagkracht) mag de notaris de dienst eigener beweging gratis verrichten. Ook kan via de president van de rechtbank de notaris de opdracht krijgen tot gratis dienstverlening, of tot werken voor half tarief. Soms wordt een voorwaardelijke beschikking afgegeven; blijken er later wel middelen te zijn dan moet gewoon worden betaald.

Het tariefstelsel houdt rekening met het financiële belang van de handeling: kleine zaken (te) kleine prijzen, grote zaken (te) grote prijzen: op die manier vindt crosssubsidiering plaats. Handelingen waarbij het financiële belang niet duidelijk kan worden vastgesteld, vinden plaats tegen een laag tarief, onder de kostprijs, bij voorbeeld testamenten, huwelijkse voorwaarden en kleine erfenissen. Wie een puntje van buurmans tuin koopt, betaalt aan honorarium f 350. Ook het kadaster heeft in dit soort gevallen een laag tarief om geen drempel op te werpen voor het

actueel houden van de registers. De toegang is op deze manier goed gewaarborgd. In elk geval ketst deze niet op de kosten af.

Het vraagstuk van de tarieven

Het zojuist beschreven systeem van crosssubsiëring wordt aan de onderkant – vaak onbewust – in dank aanvaard door hen die daarvan voordeel hebben, doch staat als systeem ook aan maatschappelijke kritiek bloot. Een tweede punt van kritiek is de hoogte van de tarieven. En het derde punt van kritiek is het bestaan überhaupt van een tariefstelsel.

De Koninklijke Notariële Broederschap (KNB) is de eerste om toe te geven dat het tariefstelsel in zijn huidige vorm niet ideaal is. Storend is dat er geen kostprijsberekening aan ten grondslag ligt. Als storend wordt ook ervaren dat het tarief voor onroerende zaken sterk belanggebonden is. Niettemin mag worden geconstateerd dat tot voor enkele jaren weinig kritiek werd gehoord. Het is niet zozeer de hoogte van het tarief alswel de hoogte van de inkomens die tot kritiek hebben geleid.

In 1992, 1994, en 1996 heeft de KNB zelf flink ingegrepen. Niet alleen in de tariefstructuur maar ook in de hoogte, zodanig dat naar verwachting het norminkomen niet zou worden overschreden. Als norminkomen ziet het notariaat een ambtelijk inkomen op het niveau van een kantonrechter in een middelgrote stad, met geforfaiterde opslagen voor het ondernemerschap. Anders dan de Vereniging Eigen Huis beweert, is door die ingrepen het tarief voor onroerende zaken, ondanks de prijsstijgingen, zowel absoluut als relatief gedaald.

De vraag of de notariële diensten een tariefregeling behoeven, dient wel te worden onderscheiden van de vraag hoe hoog het tarief dient te zijn. De eerste vraag is van rechtspolitieke aard, de tweede een kwestie van uitwerking indien de eerste vraag bevestigend beantwoord wordt.

De KNB heeft steeds gepleit voor vaste tarieven. De hierboven geciteerde visie van de regering op de functie van de notaris is door niemand bestreden. De regering laat een coherente visie zien en trekt daaruit de consequentie van een zeer gedetailleerde regelgeving. In die zin werd het wetsontwerp ook aan de Raad van State voorgelegd. Op het allerlaatst echter werd de tarievenparagraaf gewijzigd en gereduceerd tot een rampenscenario. De regering wenst alleen in te grijpen als dat 'kennelijk noodzakelijk is om de continuïteit van een toegankelijke notariële dienstverlening te waarborgen'. Als voorbeeld wordt dan gegeven dat als gevolg van scherpe concurrentie veel kantoren verloren gaan en het notariaat onvoldoende bereikbaar wordt voor het publiek. De Raad van State heeft daarover niet kunnen adviseren. Door weglating van een behoorlijke tarievenparagraaf ging de coherentie verloren.

Het notariaat laat zich aan de buitenkant zien als een vrij beroep, niet minder opvallend dan de advocaten, de belastingadviseurs en de accountants. Dit uiterlijk doet de ordenende notariële functie gemakkelijk vergeten. De maatschappelijke focus richt zich gemakkelijk op status en

welstand. En, om eerlijk te zijn, de kritiek op de hoge inkomens die verdiend worden in een – wat het notariaat betreft – toch wel erg beschermde markt is begrijpelijk. Als de KNB pleit voor de handhaving van een tariefstelsel terwijl tegelijkertijd het vestigingsbeleid tot op zekere hoogte wordt gehandhaafd en de verplichte inschakeling niet ter discussie staat, zit zij dan ook in het verdachtenbankje. Een *oratio pro domo*.

Toch kunnen bestuur en ledenraad en vele leden van de KNB met de hand op hun hart verklaren dat zij bij hun pleidooi voor vaste tarieven het publieke belang voor ogen hebben. De gewenste brede toegankelijkheid, de onafhankelijkheid van marktpartijen en de onpartijdige beroeps cultuur zijn zonder twijfel in het publieke belang. Menig notaris die uitsluitend voor zijn of haar eigen belang opkomt, durft heel wel in een vrije markt te opereren en zou succesvol zaken kunnen doen. De vraag is echter niet of de notaris er beter van wordt maar of het publiek er beter van wordt als de tarieven worden vrijgegeven. Vast staat dat bij vrije tarieven de minst draagkrachtigen in de samenleving de notaris niet meer kunnen betalen, zoals zij – zonder financiering door de overheid – ook een advocaat niet kunnen betalen, evenmin als een belastingadviseur. Sommige akten (bij voorbeeld voor dure huizen) zullen door prijsconcurrentie goedkoper worden, andere akten (bij voorbeeld testamenten en huwelijksvoorwaarden bij tweede huwelijken) worden veel duurder.

De door de KNB aangereikte oplossing behelst in de eerste plaats dat niet langer de notarissen zelf maar de overheid de tarieven vaststelt, zoals zij ook tarieven vaststelt voor het kadaster en griffierechten voor de diverse gerechten. Hoewel een inkomensbegrenzing voor een vrij beroep niet goed verdedigbaar is, is dat wegens de bijzonder positie van de notaris, voor deze wel aanvaardbaar en nodig. De uitgangspunten voor de vaststelling van een norminkomen en aankleding daarvan zijn reeds lang aangereikt en op zich niet omstreden.

Voorts kan het tarievenstelsel verbeterd worden op basis van een vorig jaar in gang gezet, voortschrijdend onderzoek naar de opbrengsten en kosten. Dit door de KNB zelf met deskundige hulp opgezette en bekostigde onderzoek (dat kostprijsvolgonderzoek/KPVS wordt genoemd) zal de grote lacune die het accountantskantoor KPMG in zijn rapport van enkele jaren geleden liet zitten, moeten opvullen. De ingebouwde *benchmarking* leidt bovendien tot efficiëncyverbetering. De grote lacune van KPMG is een onverklaard en essentieel verschil van maar liefst 30% tussen de twee door KPMG gehanteerde rekenmethodes.

Met deze twee maatregelen is geen gerechtvaardigde kritiek meer mogelijk. Daarmee blijven we geheel in de pas met wat van regeringszijde wordt beoogd: 'Een benadering waarbij zoveel mogelijk datgene wat goed functioneert wordt gehandhaafd en wat minder goed functioneert wordt vervangen, lijkt mij meer voor de hand te liggen dan een algehele systeemwijziging', aldus de staatssecretaris (Nota naar aanleiding van het verslag over ontwerp-Notariswet, 23706 nr. 6, p. 4).

Vermeldenswaard is nog dat niet voor alle notariële handelingen een vastgesteld tarief nodig is. Zo is bij voorbeeld de ondernemingspraktijk qua tarief vrij.

Samenwerking met andere beroepsgroepen

De samenwerking tussen notarissen en advocaten is reeds tientallen jaren een feit. De grote gecombineerde kantoren vallen op. Overigens zit minder dan vijf procent van de notarissen in zo'n combinatie. Notaris en advocaat beoefenen beiden de rechtspraktijk. Zij kunnen elkaars *know-how* versterken. Daardoor kan de publieksbediening worden verbeterd. Anders dan kleine kantoren kunnen de grote gecombineerde kantoren ook grote zaken met een internationaal karakter aan. Zo sluit de Nederlands rechtspraktijk aan bij onze internationale ondernemingspraktijk.

Niettemin kan men zich afvragen of deze beroepen wegens hun zo verschillende functie wel bij elkaar passen: de per definitie partijdige advocaat en de notaris met een wettelijke opdracht tot onpartijdigheid. De praktijk blijkt probleemloos te werken. Nimmer is via de tuchtcolleges van enige structurele ongeoorloofde of ongewenste praktijk gebleken; deze zou zich hebben kunnen uiten in bij voorbeeld schending van de geheimhoudingsplicht of notariële partijdigheid.

Toch wordt in het notariaat zelf en door het ministerie van Justitie vooral de laatste jaren kritisch naar deze samenwerkingsverbanden gekeken. Is de beroeps cultuur niet geheel verschillend? In elk geval is de wettelijke taak geheel verschillend. Hoe zit het met de geheimhoudingsplicht en met de bewaring van derdengelden? Is er geen ongeoorloofde belangenverstrengeling? Daarom hebben de beide beroepsorganisaties reeds een aantal jaren *Chinese Walls* tussen de beroepsbeoefenaren opgeworpen en deze onlangs nog verbreed en opgehoogd. Volgens een luguber oud Chinees volksverhaal weende Meng Jiangnü echter net zolang tot de muur instortte.

Deze vragen krijgen een extra dimensie nu de grote accountantskantoren openlijk toenadering zoeken tot de advocatenkantoren en dan speciaal tot de meest aantrekkelijke, die alle gelieerd zijn met notarissen. Volgens de thans bestaande gedragsregels van de Orde van Advocaten en ook van de KNB is samenwerking met accountants niet geoorloofd. Beide beroepsorganisaties zijn niet van zins het verbod op te heffen. Naar ik meen op goede gronden. De verwantschap met het werk is niet toereikend. De klantenkring wijkt sterk af van die van de gemiddelde notaris. De accountants streven slechts – en dat is op zich geoorloofd – naar toevoeging van een aantal specialismen aan hun dienstenpakket. Hun beroeps cultuur is sterk commercieel. Veel accountants zijn verbonden in *world-wide* organisaties. Zij hebben een omvang waarin het notariaat wordt verzwolgen.

Ondanks de bedenkingen heeft de staatssecretaris van Justitie geen direct verbod willen uitvaardigen met betrekking tot samenwerking met

accountants, terwijl de bestaande samenwerkingsvormen tussen advocaten en notarissen blijkbaar ook met rust worden gelaten. In de ontwerp-Notariswet (gewijzigd ontwerp 23706 nr. 8) geeft de staatssecretaris wel de contouren aan: 'De notaris mag zijn ambt niet uitoefenen in dienstbetrekking of in enig ander verband waardoor zijn onafhankelijkheid wordt of kan worden beïnvloed'. En: 'De notaris mag een samenwerkingsverband met andere beroepsgroepen aangaan, mits hierdoor zijn onpartijdigheid of onafhankelijkheid niet wordt of kan worden beïnvloed en de eer en het aanzien van het ambt niet wordt of kan worden geschaad'. En vervolgens wordt een Algemene Maatregel van Bestuur in het vooruitzicht gesteld, waarvan niet duidelijk is wat deze zou moeten regelen.

Binnen het raamwerk van de notariswet, met de notaris als publieke ambtsdrager, ligt een verbod op samenwerking met accountants, of ten minste een regulering die een grote afstand waarborgt, voor de hand. Zou het notariaat de richting van de vrije markt worden opgedreven dan ligt dit veel minder in de rede. Nu het juridische advieswerk meer en meer door de accountantskantoren tot hun werkterrein wordt gemaakt, zal een samenwerkingsregulering voor het notariaat, bij invoering van vrijheid van tarieven, een weinig consequente inperking van de marktvrijheid met zich brengen.

De alternatleven

Zou het gehele notariaat ook op andere leest kunnen worden geschoeid? Of, een gewaagder vraag, is het notariaat overbodig? Niet de hele wereld kent een notariaat als het onze, dat Latijns wordt genoemd. Terzijde merk ik op dat die aanduiding waarschijnlijk verband houdt met de verbreiding door de Romeinen; het type notaris is echter van Grieks-Egyptische oorsprong. De eerste notaris was marktmeester. Ruim 65 landen kennen dit Latijnse notariaat. Maar de Angelsaksische landen kennen het niet, evenmin als de Scandinavische landen. Aldaar kent men geen authentieke akten. Een land als Denemarken, dat met Nederland op veel punten vergelijkbaar is, doet het zonder notarissen en vaart ook wel.

Het gaat echter niet aan om de ene in eeuwen gevormde rechtscultuur op een enkel punt te vergelijken met een andere en dan een conclusie te trekken. Dat is een onwetenschappelijke simplificering. De nadelen van de Angelsaksische rechtscultuur, met zijn omslachtige processen – mede wegens het ontbreken van authentieke akten – zijn welbekend. Om nog maar niet te spreken van de *sue-culture* waaraan de ruim een miljoen Amerikaanse advocaten zo gretig voeding geven.

Ik heb het sterke vermoeden dat de vergelijking tussen de verschillende rechtssystemen voor wat betreft de totale kosten van civiele rechtszorg, ten nadele van het Angelsaksische systeem uitvalt.

Een tegendraads alternatief, maar gelet op de functie van de notaris volkomen bepleitbaar, is de notaris als gesalariëerd staatsambtenaar. Een juist afgeslankte overheid kan er immers geen tienduizend ambtenaren bij hebben.

Is het notariaat niet een vorm van privatisering *avant la lettre*? Het neemt nu een geaccepteerde tussenpositie in. Het is een onomstreden en oude waarheid dat de aanwezigheid van een zekere mate van eigenbelang goed doet. Notarissen zijn geen heilige boontjes maar de eventuele uitwassen kunnen gemakkelijk worden bestreden.

Conclusie

Zonder notariaat, zeker dat kan. En anders, ja anders kan het zeker ook. Maar dat is niet de vraag. De vraag is of het beter kan. Ook die vraag wordt bevestigend beantwoord. De wegen zijn hierboven aangegeven. Veel gezaghebbende personen in dit land hebben gewaarschuwd voor de funeste gevolgen van te veel marktelementen. Wie durft te experimenteren met een beroeps cultuur die op rechtszekerheid is gericht haalt zich een grote verantwoordelijkheid op de hals. Het notariaat zal zich schikken naar elke politiek weloverwogen beslissing. Zolang die niet is genomen pleiten wij waarvoor wij in het publiek belang staan: een gereglementeerde openbare en sociale functie. De hoogte van de tarieven dient daarbij te worden vastgesteld door de overheid, net als in de landen om ons heen.

Constantijn Huygens

Most niet Gods heiligh Woord voor 's Werelds woorden buygen?
Ick waer ontdaen. God seght, – God, die de waerheit is:
Voor twee getuygen werdt het woord der waerheit wiss;
Maer menschen seggen: voor notaris en getuygen.

Een cultureel-economisch perspectief op de Wet op het Notarisambt

prof. dr. A. Klamer*

Op de buitenstaander moet het notarisambt ontzag afdwingen. Dat moge onder meer blijken uit de imposante panden waarin de notarissen meestal hun ambt beoefenen. De econoom kijkt beroepshalve door de façade heen en ziet monopolistische praktijken en een dubbelzinnige rechtvaardiging van die praktijken. Notarissen proberen immers van twee wallen mee te eten. Aan de ene kant doen ze een beroep op het publieke karakter van hun activiteiten en aan de andere kant nemen ze doodgewoon deel aan het commerciële spel in de lucratieve onroerend goed markt. Als gevolg zit het notariaat ideologisch in de knoop.

De voorgestelde Wet op het Notarisambt is blijkbaar bedoeld om deze knoop te ontwarren. Haar bepalingen zullen als resultaat hebben dat de commerciële dimensie van het notariaat duidelijker tot uitdrukking komt. Eerlijk is dit wetsvoorstel evenwel nog niet want hoewel de commerciële diensten van het notariaat explicieter worden, blijft het publieke karakter intact. Wordt deze wet werkelijkheid dan zullen notarissen van twee wallen kunnen blijven eten. Op langere termijn zal dit een onhoudbare situatie tot gevolg hebben. Of notarissen zijn magistraten die daarvoor een vaste beloning krijgen, of ze verdienen hun inkomen in de markt.

Het economisch perspectief

Economisch denken is in de eerste plaats denken in termen van prikkels, efficiëntie, soevereiniteit van de consument en prijs. Wanneer wij economie een wetsvoorstel beschouwen, willen we eerst weten wat de effecten van dat voorstel zijn op de prikkels van de betrokken partijen. De vraag die we hierbij stellen is of de prikkels zodanig zijn dat de kans op gewenste, efficiënte uitkomsten wordt vergroot. Het begrip soevereiniteit van de consument geeft aan dat in onze beschouwing de belangen van de consument voorop staan. 'Consumption is the sole end of all produc-

* De auteur is als hoogleraar in de Economie van Kunst en Cultuur KCW verbonden aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Dit artikel is een bewerking van een artikel dat eerder verscheen als *Een cultureel-economisch perspectief op de Wet op het notarisambt*, in: *Notariswet; rechtszekerheid in een vrije markt*, Amsterdam, Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap, 1996, pp. 33-38.

tion', merkte Adam Smith reeds op in zijn *Wealth of Nations*. Dus terwijl het, vooral in ons land, de gewoonte is om zich te identificeren met de werkende partij, vestigt de econoom de aandacht op de gevolgen van het wetsvoorstel voor de consument. In het algemeen zijn economen de mening toegedaan dat de prijs het belangrijkste instrument is voor het bereiken van de meest efficiënte uitkomsten voor de consument.

Het denken met deze concepten maakt economen achterdochtig voor iedere vorm van monopolie omdat daarmee in principe de belangen van de consument worden ingeperkt ten gunste van de aanbieder. Alleen wanneer sprake is van een duidelijk collectief goed of wanneer de aard van het produkt om grootschalige produktie en distributie vraagt (zoals in het geval van aardgas), erkent de econoom de efficiëntie van een monopolie maar alleen als dit monopolie onder democratische controle opereert. Ieder ander monopolie blokkeert de vrije werking van de markt en benadeelt de consument.

Kijken economen naar de markten waarop notarissen hun diensten aanbieden, dan struikelen ze over een rigide prijssysteem; de monopolistische controle op deze markt leiden ze onder meer af uit de prijsafspraken, de hoge drempel voor aspirant-notarissen en uit de relatief hoge inkomens van notarissen. Uiteindelijk betaalt de klant en dat is in dit perspectief niet alleen inefficiënt maar ook onrechtvaardig.

Het wetsvoorstel lijkt het economisch perspectief in de kaart te spelen. De strikt economisch argumentatie gaat als volgt. Wordt met vrije vestiging en vrijheid in tarifiering concurrentie onder notarissen mogelijk, dan zullen de tarieven hoogst waarschijnlijk flink omlaag gaan. De tarieven zullen een middel worden waarmee notarissen zich van elkaar kunnen onderscheiden in de ogen van hun cliënten.

Verzet tegen deze liberalisering van het notariaat komt onder meer in de vorm van het argument dat de markt de kwaliteit van de notariële diensten zal ondermijnen. Verder zouden notarissen het voor hen zo essentiële vertrouwen kunnen verliezen als collega's zich laten lenen voor oneerbare praktijken.

De repliek van economen daarop is dat de hoogte van de tarieven de juiste signalen kan geven. Bij een dure notaris kunnen consumenten aan op ervaring, gedegenheid en vertrouwen; bij een goedkope notaris lopen ze een zeker risico. Het is denkbaar dat in de eerste fase notarissen in hun ijver misstappen begaan, of misbruik maken van vertrouwelijke informatie. Het is daarom van belang dat het publiek geïnformeerd wordt over misbruik en wangedrag opdat potentiële cliënten weten dat ze niet blindelings een notaris in de gouden gids prikken. Reputatie zal dan een gewaardeerd goed in de markt blijven. Zoals bij andere beroepsgroepen zou lidmaatschap van een professionele gemeenschap, de Broederschap in dit geval, een minimale garantie van betrouwbaarheid en gedegenheid geven. Dat lidmaatschap fungeert dus naast het tarief als een signaal voor de consument. Maar de tarieven zullen de belangrijkste signalen geven.

Het voordeel van vrije tariefstelling is verder dat ondernemerschap onder de notarissen zal worden beloond. Ondernemende notarissen zullen klanten werven met speciale aanbiedingen zoals lage tarieven voor simpele hypotheektransacties of het opmaken van testamenten voor een nominale prijs. Klanten zullen de begunstigden zijn van dergelijke initiatieven.

Wat betreft de dienstverlening aan minder vermogenden – en hier gaat het vooral om familiezaken – houdt ook de econoom rekening met een falen van de markt. Maar het belang van deze groep klanten kan niet het gehele tariefstelsel bepalen. Op de vraag waarom de klant niet kan afdingen op het standaard tarief voor een standaard hypotheektransactie, is het gebruikelijke antwoord dat de notaris met de opbrengsten de verliesgevende familiezaken subsidieerde.

Dat klinkt nobel. In een vrije markt zou de notaris echter hetzelfde argument willen geven omwille van zijn goede reputatie. Mede uit het oogpunt van die goede naam zou de beroepsgroep de norm kunnen opleggen dat mensen met lage inkomens niet geweigerd kunnen worden als cliënt en tegen een nominale prijs geholpen moeten worden. Mochten sommige notarissen zwaar benadeeld worden vanwege een onevenredig aantal minderbedeelden, dan kan de beroepsgroep een fonds in het leven roepen waarop cliënten, dan wel hun notarissen, een beroep kunnen doen. In het uiterste geval zou de overheid een dergelijk fonds kunnen opzetten. Hoe dan ook, de econoom tekent bezwaar aan tegen de gijzeling van een heel systeem door het belang van hulpverlening. Om welke bedragen en aantallen gaat het eigenlijk?

Tot deze conclusie kan iedere econoom komen zonder veel van het notarisvak af te weten. De scepsis ten aanzien van het bestaande systeem in Nederland wordt groter tegen de achtergrond van de praktijken elders. Ik zelf vergelijk het vooral met de Amerikaanse situatie omdat ik daarmee het meest vertrouwd ben.

In het Amerikaanse juridische systeem ontbreekt de notaris. Voor het verifiëren van documenten en betrouwbaarheidsverklaringen kan men voor een nominale vergoeding terecht bij burgers die voor deze taak ingezworen zijn, de zogenaamde *public notaries*. Mijn laatste *public notary* was een secretaresse op de universiteit waar ik werkte. Een *real estate lawyer* deed bij de aankoop van mijn woning wat alhier een notaris doet. De rechtsgeldigheid van het contract is als dat van ieder ander contract. Verstand van de juridische systemen heb ik niet. Er kunnen goede redenen zijn waarom de gerechtelijke bevoegdheden van de notaris belangrijk zijn voor het functioneren van het rechtssysteem hier. Maar het Amerikaanse voorbeeld maakt me hoe dan ook nieuwsgierig naar de juridische redenen die de ambtelijke status van de notaris noodzakelijk maakt. Blijken die redenen niet afdoende, zoals ik vermoed, dan heeft de econoom alle recht van spreken in deze zaak.

Een economisch cultureel perspectief

Een strikt economisch gezichtspunt dwingt dus tot radicale stellingname ten aanzien van het huidige wetsvoorstel. De vraag is of een argumentatie die rekening houdt met de specifiek Nederlandse omstandigheden, waaronder de Nederlandse cultuur en corporatistische structuur daar verandering in brengt. Zelf ben ik een cultureel econoom en heb als zodanig oog voor de culturele context waarin een economie opereert.

Ook een markt opereert in een systeem van waarden en normen, waarvan sommige, maar lang niet alle, vastgelegd zijn in wetten en andere instituten (Klamer, 1996). In een sfeer van wederzijds vertrouwen floreert de handel beter dan wanneer achterdocht overheerst. Waar mensen elkaar kennen en respecteren, zijn ze sneller bereid informatie te delen en samen te werken ten behoeve van hun klanten dan wanneer ze in anonimiteit opereren. Concurrentie in een sociaal hechte omgeving staat garant voor meer innovatie en grotere efficiëntie terwijl concurrentie in vijandigheid eerder destructief uitwerkt.

Gezien mijn culturele inslag is de verwachting redelijk dat ik gevoelig ben voor de culturele argumenten die veelal door notarissen ingebracht worden ter verdediging van de *status quo*. De waarde van het notarisberoep wordt immers in grote mate bepaald door de mate van vertrouwen dat het ambt van notaris inboezemt. En dat zou een goede reden zijn om het notarisambt te beschermen van de markt en onderhevig maken aan vaste tarieven. Daarbij zouden de tarieven zodanig moeten zijn dat notarissen immuun worden voor lucratieve aanbiedingen die het gemeenschappelijk belang kunnen compromitteren.

Hoe redelijk deze argumenten in het licht van het hierboven geschetste cultureel-economisch perspectief op het eerste gezicht ook mogen lijken, ze overtuigen mij uiteindelijk niet. Laat me twee argumenten aanpakken die het meest relevant lijken voor de discussie rond het wetsvoorstel.

– *De huidige tarifiering van onroerend goed transactie moet gehandhaafd worden om continuering van de subsidiëring van familiezaken mogelijk te maken.*

De weerlegging van dit argument geeft het KPMG rapport *Kosten en Opbrengsten van het Notariaat* van 1994. In een uitgebreid onderzoek kwam KPMG tot de conclusie dat de familiepraktijk in haar geheel winstgevend was. Hoewel goede uitsplitsing en toeberekening van de kosten zeer moeilijk bleek, onder meer omdat tijdschrijven geen algemeen gebruik is binnen notarispraktijken, kon KPMG de interne subsidiëring die notarissen steevast als argument aanvoeren voor de handhaving van de huidige tarifiering, niet bevestigen. 'Er zijn verliezen binnen de familiepraktijk en dan met name bij de samenlevingscontracten, huwelijksvoorwaarden en testamenten. In het onderzoek op kantoonniveau bleek echter dat winsten bij de overige familiepraktijk zijn waardoor de

familiepraktijk als geheel winstgevend is' (Rapport, p. 8). De verschillen tussen grote en kleine kantoren zijn op dit punt van geen belang.

– *Commercialisering van het notariaat ondermijnt het vertrouwen dat de notaris moet inboezemen.*

Het standaard economisch verhaal kan hier weinig mee maar in de culturele benadering die ik voorsta speelt vertrouwen een belangrijke rol. Steeds meer wordt ons, die deze benadering volgen, duidelijk hoe belangrijk een burgersamenleving met een goede basis voor wederzijds vertrouwen is voor het functioneren van markten en een overheid. De vraag die ons nu in dit verband bezighoudt is welke arrangementen en instituties het vertrouwen bevorderen, dan wel ondermijnen. Of notarissen bijdragen aan een basis van vertrouwen in de Nederlandse samenleving, kan ik niet zonder meer beoordelen. Zou dat het geval zijn, dan is dat een goede reden zijn om achterdochtig te zijn ten aanzien van de commercialisering van het ambt.

Sociologisch en ook economisch onderzoek geeft aan dat mensen op allerlei manieren voor allerlei transacties commerciële ruil relaties vermijden. Ze doen dit door de meting in termen van geld te omzeilen en op indirecte wijze, zoals door middel van giften, de kosten te financieren (zie Klamer, 1996). Onze hypothese is dat marktrelaties niet bevorderlijk zijn voor het vertrouwen en waar vertrouwen het voornaamste goed is de sfeer van directe betalingen, van expliciete *quid-pro-quo's*, vermeden moet worden. Vertrouwen ontstaat in reciproque relaties waarin de waarden van diensten en wederdiensten ambigu en voor interpretatie vatbaar zijn.

Waar vertrouwen cruciaal is, zien we arrangementen die directe betaling van diensten vermijden. Ambtenaren krijgen een vast salaris om te voorkomen dat ze economisch belang hebben in hun opdrachten. Studenten betalen mij, de professor, niet direct en mijn salaris is ook niet afhankelijk van het aantal studenten dat ik in mijn colleges krijg op grond van de (zeer redelijke) veronderstelling dat academische integriteit en commercie niet samengaan. Rechters krijgen ook geen percentages van de zaken die zij behandelen. Waarom zouden notarissen dat dan wel krijgen als het vertrouwen en integriteit de belangrijkste goederen zijn die zij geacht worden te produceren?

Vanuit dit gezichtspunt lijkt de introductie van onroerend goed zaken in de notaris praktijk het paard van Troje geweest te zijn. Ook al werden deze zaken een belangrijke, zo niet lucratieve bron van inkomsten, ze brachten ook vergaande commercialisering van de notarispraktijk met zich mee.

Notarissen werden voor hun inkomsten sterk afhankelijk van de economische conjunctuur en kregen een goede reden om aan cliëntenwerving te doen. Om de schijn van directe concurrentie te vermijden, zochten ze andere, minder opvallende concurrentiemethoden uit zoals het aangaan van bijzondere arrangementen met makelaars die voor doorverwijzing van potentiële cliënten kunnen zorgen.

Net als de publieksomroepen willen notarissen vasthouden aan de publieke status maar door de dwang van de getallen (die van de leden en die van de omzet) zijn ze in feite al commercieel. Slechts een wettelijke bescherming kan ze van concurrentie met goede substituten vrijwaren. Ik noem het geval van de publieke omroep met opzet omdat dat duidelijk maakt hoe moeilijk de situatie te handhaven is.

Conclusie

Mijn conclusie is dat het huidige wetsvoorstel op twee gedachten hinkt. Aan de ene kant wil het de ambtelijke status van notarissen handhaven met behulp van een publiekrechtelijke status voor de beroepsorganisatie alsmede een aantal wettelijke bepalingen met betrekking tot de vestiging, associatie, en scheiding van andere commerciële activiteiten. Dit heeft als doel om de onpartijdigheid van de notaris te waarborgen.

Aan de andere kant wil de wet de marktwerking bevorderen door de vestiging van notarissen en hun tarifiering min of meer vrij te maken. Maar daarmee komt het economisch belang van de notarissen in het geding en wordt onduidelijk hoe notarissen hun onpartijdigheid kunnen garanderen. Ik vraag me af wat de overheid weerhoudt om dezelfde regelingen niet toe te passen op mijn beroepsgroep. En wat te zeggen van rechters?

Staat de vertrouwensfunctie van het notarisberoep centraal en wil de Nederlandse overheid vasthouden aan de bijzondere juridische status van notariële akten, dan ligt een vaste salariering van de diensten van de notaris voor de hand. Voorzover er differentiatie in beloning is, moet deze ambtelijk vastgesteld worden. Op deze manier komt het economisch belang van de notaris niet in het geding en is de economische voorwaarde voor vertrouwen en integriteit gegarandeerd.

Erkent de politiek dat de rol van de notaris steeds meer overeenkomt met die van de *real estate lawyer* en de *public notary* in het anglo-saksische systeem, dan wordt het tijd de ambtelijke status van de notaris op te heffen. Notarissen zullen dan gespecialiseerde juristen zijn die commercieel opereren, min of meer zoals in deze wet wordt vastgesteld. Het wetsvoorstel als geheel lijkt teveel een compromis te zijn tussen twee sterk verschillende zienswijzen en kan deze econoom daarom niet overtuigen.

Literatuur

Burg, W. van

Morele beroepsdeformatie; enkele hypothesen over de professionele moraal van juristen

In: Groot-van Leeuwen, L.E. de, L.H.A.J.M Quant (red.), *Ethiek en het juridisch beroep*, 's-Gravenhage, Vuga, 1995, pp. 35-54

Klamer, Arjo

Een cultureel-economisch perspectief op de Wet op het notarisambt

In: *Notariswet; rechtszekerheid in een vrije markt*, Amsterdam, Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap, 1996, pp. 33-38

Klamer, A. (red.)

The value of culture; on the relationship between economics and the arts

Amsterdam, Amsterdam University Press, 1996

Kocken, J.

De notaris als magistraat of ondernemer? Een professie-theoretische benadering

In: Groot-van Leeuwen, L.E. de, L.H.A.J.M Quant (red.), *Ethiek en het juridisch beroep*, 's-Gravenhage, Vuga, 1995, pp. 35-54

Lekkerkerker, G.J.C.

Elektronisch rechtsverkeer en notariaat; een nieuwe uitdaging op een lastig moment

In: *De notaris en het elektronisch rechtsverkeer*, Preadvies, KNB, 1996, pp. 9-15

Rapport

Kosten en opbrengsten van het notariaat

KPMG, maart 1994

Waaier, B.M.C.

Handelen zoals in het notarisambt betaamt

WPNR, 6222, 1996, pp. 337-342

Wettelijke

Wettelijke regeling van het notarisambt
Tweede Kamer der Staten Generaal,
vergaderjaar 1993-1994, 23 706, nr. 3

Kwaliteit of tevredenheid?

De notariële dienst tussen ambt en ondernemerschap

dr. C.L.B. Kocken*

Als u een notaris zou vragen hoe het staat met de kwaliteit van de dienstverlening dan heeft u een grote kans een geruststellend antwoord te krijgen. De notaris zal uitleggen dat het eigen optreden kan worden getypeerd door de -onafhankelijkheid en onpartijdigheid daarvan. Hij¹ zal bovendien vanzelfsprekend aannemen dat het met de juridische kwaliteit, de snelheid en de kosten van de diensten goed is gesteld. De beroepsgroep zendt sinds enkele jaren televisie-spotjes uit om dit geruststellende beeld te (be)vestigen.

Hoe waarheidsgetrouw is dat beeld? Het lijkt van belang de kwaliteiten van de juridische dienstverlening door het notariaat serieuzer te onderzoeken, omdat op grond van zijn publieke taak van de notaris ook bepaalde kwaliteiten verwacht mogen worden. In mijn onderzoek naar het optreden van de notaris en zijn beroepsgroep stel ik het voornoemde fraaie beeld bloot aan een nader onderzoek. De kwaliteiten die het notariaat zich toedicht zijn niet of nauwelijks onderzocht. Tijdens het onderzoek bleken zij bovendien nergens precies te zijn omschreven en werden zij zelden in verband gebracht met de vele en snelle veranderingen van de juridische dienstverlening in Nederland.

De publieke opdracht van de notaris stelt eisen aan zijn positie en zijn optreden. De notaris wordt geacht te opereren vanuit een onafhankelijke positie en zich bij de behandeling van zaken onpartijdig op te stellen. Ik teken daarbij aan dat het hierbij gaat om eisen die men mag stellen gezien de wettelijke regeling op dit moment. Zou de wetgever de wettelijke regeling veranderen (en dat zal zij vermoedelijk op korte termijn doen) dan zullen ook de verwachtingen die men van de notariële dienst mag hebben veranderen.

In mijn onderzoek² heb ik mij vooral gericht op de claim van het notariaat dat men onpartijdig zou optreden (Kocken, 1997). Ook aan de onafhankelijkheidsidee besteedde ik aandacht (Kocken, 1995). Andere kwaliteiten van de dienstverlening, zoals het niveau van juridische expertise, de snelheid van afhandeling en de tarieven, kwamen slechts zijdelings aan de orde. Ik beperk mij hier tot een bespreking van de onafhankelijkheid en de onpartijdigheid van de notaris.

Uit het navolgende zal blijken dat men de geclaimde kwaliteiten niet altijd kan waar maken. In dit artikel zal ik ter verklaring vooral wijzen op

* De auteur is verbonden aan de Faculteit der rechtsgeleerdheid, Vakgroep rechtssociologie van de Universiteit van Amsterdam.

de commercialisering van het werkteerrein. Daarmee geef ik weliswaar niet meer dan een deelverklaring voor het optreden van de notaris in zijn dagelijkse praktijk, maar wijs ik wel op een dynamiek die de notariële dienstverlening steeds sterker lijkt te beheersen.

Onafhankelijkheid

Een belangrijke voorwaarde voor het uitoefenen van een publieke taak is onafhankelijkheid. Onafhankelijkheid ziet vooral toe op de positionering van de notaris ten opzichte van de staat en ten opzichte van de burgers. De onafhankelijkheid tegenover de staat is geregeld via een wettelijke structuur. De notaris wordt voor het leven benoemd op een vaste standplaats en heeft geen staatsinkomen. De onafhankelijkheid ten opzichte van de burgers (cliënten) is geregeld via een vast stelsel van tarieven, een beroepsethiek en het notarieel tuchtrecht.

Het notariaat heeft de neiging, zo bleek uit de interviews, zich qua positie en optreden te vergelijken met de rechterlijke macht. Bij een vergelijk van de twee posities valt echter direct een groot verschil op: de rechter heeft een staatsinkomen, de notaris opereert voor eigen rekening. De positie van het notaris is wellicht ten opzichte van zijn cliënten niet zo onafhankelijk als een rechter tegenover de partijen. Bovendien heeft de notaris weliswaar een ruime opdracht, maar zelden de uitdrukkelijke bevoegdheid het laatste woord te spreken, de instemming van partijen is meestal voorwaarde voor het totstandkomen van een rechtshandeling.

Het notariaat heeft overigens zelf steeds gekozen voor de hybride vorm waarin het openbaar ambt met het ondernemerschap wordt gecombineerd. De in de jaren zeventig opgang doende modellen van het notaris-schap als staatsambt (zie bij voorbeeld Van Mourik, 1974) of als pure ondernemer (bij voorbeeld Kok, 1971) braken dan ook niet door. Men meende dat de wettelijke structuur, de beroepsregels en het notarieel tuchtrecht voldoende garanties bieden voor een onafhankelijk en onpartijdig optreden. De keuze voor de combinatie van ambt en ondernemer is, zo stelden enkele geïnterviewden, mede ingegeven door de ideale positie die de notaris innam op een expanderende (vooral onroerende zaken) dienstenmarkt. De bescherming van het ambt leidde tot beschermd ondernemerschap. De inkomens van notarissen stegen ver boven datgene wat een notaris als staatsinkomen zou kunnen verwachten.

De onafhankelijkheid van de notaris staat in werkelijkheid onder druk. Ik zie drie ontwikkelingen die de onafhankelijkheid van het notariaat

- 1 Veruit het grootste deel van de Nederlandse notarissen wordt gevormd door mannen.
- 2 Mijn gegevens over het notariaat zijn verzameld in de periode tussen 1992 en 1996 door middel van literatuuronderzoek, interviews met notarissen en participerende observaties bij notariskantoren. Het onderzoek werd mogelijk gemaakt door de ondersteuning van de stichting Recht en openbaar bestuur (REOB), onderdeel van NWO.

schaden. Ten eerste is de sociale en zakelijke omgeving van het notariaat drastisch veranderd. Het hechte sociale weefsel in de vaak kleine standplaats heeft sinds de jaren zestig langzaam plaatsgemaakt voor veel opener maatschappelijke verhoudingen. De cliënt accepteert de autoriteit van de notaris niet meer als gegeven en kiest makkelijk een ander als de eerste notaris niet bevalt. De concurrentie tussen notarissen is sterk toegenomen.

De tweede ontwikkeling is dat er binnen het notariaat zelf een sterke nadruk werd gelegd op een onafhankelijke positie ten opzichte van de overheid. De afhankelijkheden van de notaris in verhouding tot zijn cliënten kreeg verhoudingsgewijs weinig aandacht. Ten derde kan gewezen worden op de afzijdige houding van de overheid. Die heeft geheel vertrouwd op de wettelijk ingestelde structuren en de regeling van een aantal essentiële zaken aan de beroepsgroep zelf overgelaten.

De onafhankelijkheid blijkt in de notarispraktijk om verschillende redenen moeilijk waar te maken. De notaris moet als ondernemer zorgen dat hij cliënten heeft. De cliënten die uit zichzelf binnenkomen moet hij proberen te binden, anderen moeten misschien zelfs actief geworven worden. In de kleinere standplaatsen kan de notaris zich een zekere passiviteit veroorloven, daar is hij meestal nog 'de' notaris. Maar ook daar is geen sprake van een idylle: een cliënt komt nu eenmaal altijd eerder terug als hij of zij het idee heeft dat de notaris zich extra heeft ingespannen. De verleiding meer aan klantenbinding te gaan doen dan is toegestaan is hier groot.

De cliënten hebben bovendien zo hun eigen verwachtingen van een zaak. Ik geef een paar voorbeelden. Zo werd door de (door mij geobserveerde) juristen vaak zonder problemen meegewerkt aan het betalen van te weinig overdrachtsbelasting. De juristen droegen de trucjes daarvoor soms zelf aan. Vaak wisten cliënten zelf hoe de overdrachtsbelasting te 'ontlopen'. De notarissen wezen soms als verklaring naar de makelaars die de cliënten zouden voorlichten. De notarissen voelden zich daarna verplicht om met deze praktijk mee te doen.

Het veroveren van een groot bouwproject, wat voor een alleenwerkende notaris goed kan zijn voor tien of meer procent van de jaaromzet, moet worden gedaan in onderhandeling met een projectontwikkelaar. Tijdens een participerende observatieperiode mocht ik die onderhandelingen (als enige bespreking) niet bijwonen. De ruimte voor en de verleiding van een niet-onafhankelijk optreden is hier groot. Tijdens mijn observaties werden ook verschillende keren wensen van cliënten voor extra aandacht (voor hun belangen), een snellere afhandeling of een lagere prijs gehonoreerd. De zakelijke cliënten werden daarbij duidelijk beter behandeld dan particuliere cliënten.

Een bijzondere afhankelijkheid bestaat tussen de notaris en zijn 'klantaanbrengers'. Vooral de positie van makelaars is van belang omdat zij leverancier zijn van lucratieve zaken. De leveringen van onroerend goed en de hypotheekaktes zijn in economisch opzicht de kurk waarop het

notariaat drijft. Ik maakte verschillende keren mee dat een knoeiende makelaar de hand boven het hoofd werd gehouden, ten nadele van de onwetende cliënt. Ook advocaten en accountants zijn bekende doorverwijzingsinstanties. Deze relaties hebben vaak de vorm van een vast netwerk waarin professionals elkaar wederzijds diensten bewijzen.

De concurrentie tussen notarissen, zo bleek al uit het bovenstaande, is toegenomen. Men richt zich steeds meer op dezelfde cliënten. Officieel is concurrentie uit den boze. Een aantal notarissen heeft echter zijn toevlucht genomen tot bij voorbeeld het ontduiken van de verplichte tarieven (een wijd verbreid probleem volgens mijn bronnen), het benaderen van cliënten van anderen of het geven van gratis adviesavonden in een nieuwbouwwijk in een andere standplaats.

Een inmiddels veel voorkomende manier om opkomende lokale concurrentie zelf te beperken is het vormen van een associatie met andere notarissen of met notarissen en advocaten. Men probeert met het vormen van associaties tevens het ondernemersrisico te beperken, de aanwezige kennis te verbreden en te verdiepen en (zo) aantrekkelijk te zijn voor de grote en hele grote klanten. Met extra beroepsregels beoogt de Broederschap een strikte scheiding te handhaven tussen het notariaat en het advocatuurgedeelte van de interdisciplinaire associaties. De niet-interdisciplinair werkende notarissen hebben zo hun twijfels over de ondoordringbaarheid van deze *Chinese Walls*.

Ik concludeer dat de traditioneel aangedragen remedies van vaste tarieven, non-concurrentie en een stelsel van beroeps- en ereregelen de onafhankelijkheid van de notaris niet (kunnen) garanderen. De toenevende marktafhankelijkheden werken vervolgens door in een andere centrale kwaliteit die van het notariaat wordt verwacht: onpartijdigheid.

Onpartijdigheid

Het begrip onpartijdigheid is in het dagelijks taalgebruik, ook van degenen die zich daarop beroepen, een vaag en meerduidig begrip. Onpartijdigheid beschouw ik als een opdracht voor een vorm van handelen tegenover cliënten of anderen in een concrete zaak. In mijn dissertatie *De hand van de notaris* (1997) construeer ik een onpartijdigheidsnorm op grondslag van een leidend beginsel: de zelfbepaling van het individu. De zelfbepaling van het individu kan echter pas een zinvolle invulling krijgen als rekening wordt gehouden met de ongelijkheden tussen individuen onderling en met de bijzondere problemen in de relatie notaris-clieënt. Met name de weinig inzichtelijke publieke autoriteit en expertise van de notaris kan de cliënt onmachtig maken zelf te kiezen. De geconstrueerde onpartijdigheidsnorm is bovendien niet in tegenspraak met de belangrijkste jurisprudentie³ op het punt van de notariële onpartijdig-

3 Ik gebruikte: HR 20 januari 1989; NJ 1989/766, Hof Amsterdam 25 april 1991 R 15/90, KvT Maastricht 24 februari 1994, en HR 23 december 1994, RvdW 1995/10 en 11.

heid en haakt eveneens aan bij inzichten van verschillende door mij geïnterviewde (oud-)notarissen.

De onpartijdigheidsnorm is opgebouwd uit vijf elementen: twee voorwaarden en drie eisen. Zij hebben allen een gradueel karakter. Zij kunnen meer of minder nagestreefd en gerealiseerd worden. De mate van realisering is vooral afhankelijk van de inspanning van de kant van de notarieel jurist.

De twee voorwaarden hebben betrekking op de hoeveelheid informatie die een rol speelt bij de afhandeling van een concrete zaak. Ten eerste dient een notaris door het stellen van vragen aan zijn cliënten een precies beeld op te bouwen van de feitelijke situatie en van de wensen van zijn cliënten. Dat noem ik de voorwaarde van inventarisatie.

Ten tweede geeft de notaris de cliënten informatie. Hij wijst de cliënten op de relevante juridische aspecten van de zaak en geeft hen een zo precies mogelijk inzicht in de alternatieven waarin zij hun wensen juridisch kunnen vormgeven. De notaris dient daarbij duidelijk onderscheid te maken tussen de juridische mogelijkheden en de eigen normatieve aanbevelingen. Dat noem ik de voorwaarde van explicatie.

De eerste eis is die van distantie. De notaris moet zich een zelfstandig oordeel vormen, waarbij hij zich moet hoeden voor identificatie met slechts een der betrokken belangen, waaronder uiteraard zijn eigen belang.

De tweede eis maakt duidelijk dat de eis van distantie niet tot een afzijdige opstelling kan leiden. De notaris is geen 'penhouder'. De tweede eis houdt namelijk in dat hij weerstand biedt aan een sterke partij die de ongelijkheid tussen partijen ten eigen voordele wil uitbuiten.

De derde eis ten slotte benadrukt de publieke taak van de notaris. Niet slechts de belangen van de bij de rechtshandeling vereiste partijen, maar ook die van relevante derden dienen in het oog te worden gehouden.

Na toetsing van de norm aan het (door mij geobserveerde) handelen in de notarispraktijk luidt mijn conclusie dat de notarieel jurist op het punt van onpartijdigheid niet hoog scoort. Ik laat hier even de zaken buiten beschouwing waarbij de relaties tussen cliënten juridisch al vergaand is vastgelegd. Bij voorbeeld bij levering van een onroerende zaak of bij het vestigen van een hypotheekrecht is er reeds eerder een overeenkomst gesloten. In die zaken is onpartijdigheid niet onmogelijk, maar wel moeilijker te realiseren dan in zaken waarbij partijen hun onderlinge verhouding nog grotendeels moeten regelen.

De notaris maakt niet van iedere zaak een grondige inventarisatie. Het wel gehoorde bezwaar dat cliënten geen prijs stellen op al die vragen is niet overtuigend. Zelden of nooit boden cliënten weerstand tegen een 'doorvragende' notaris. Het stellen van vragen is van groot belang omdat alleen op die manier een scherp beeld kan ontstaan van de wensen en de situatie van de cliënten. Bovendien kunnen dan ongelijkheden en betrokken derdenbelangen in kaart worden gebracht, voorwaarde voor het realiseren van twee van de eisen.

De notaris beperkt zich veelal tot een routinematige uitleg. Men bespreekt in het algemeen de voordelen van een testament of huwelijksvoorwaarden en presenteert vervolgens meestal een aantal standaardkeuzes aan de cliënten.

Het voldoen aan de eerste eis, die van distantie, is vaak een probleem. Soms identificeert men zich (te) sterk met de belangen van cliënten of met het eigenbelang, soms treedt men weer zeer onthecht op. In het laatste geval wordt het verloop van een zaak volledig aan de dynamiek tussen de partijen overgelaten. Vooral het optreden voor zakelijke cliënten en in de adviespraktijk werd gekenmerkt door een sterke identificatie met de belangen van de betrokken cliënt.

De ongelijkheid tussen partijen of tussen partijen en derden wordt slechts in een beperkt aantal gevallen gethematiseerd. Met name bij het opstellen van huwelijksvoorwaarden en bij het opstellen van samenlevingsovereenkomsten kwam het thema sekse-ongelijkheid aan de orde. Nadruk op andere thema's in dezelfde zaak konden echter de ongelijkheidsbestrijding langs die lijn weer tegenwerken. Bij het opstellen van testaments en schenkingsakten werd sterk de nadruk gelegd op het belang van de ouders boven dat van hun kinderen. Bij de behandeling van de kinderen onderling werd weer wel een sterk gelijkheidsidee gehanteerd.

De belangen van derden werden heel verschillend in het oordeel van de notaris meegewogen. Ik wees er al op dat in de inventarisatie-fase zelden naar de aanwezigheid van mogelijke derdenbelangen wordt gevraagd, zodat bepaalde belangen niet meegewogen konden worden. De belangen van familieleden van de cliënten kon nog wel eens op actieve behartiging rekenen. Met name kinderen van cliënten werden door de meeste notarissen op grond van hun eigen morele opvattingen beschermd. Met het dienen van belangen van publieke derden is het echter slecht gesteld. Men werkte soms actief mee aan het ontduiken van overdrachtsbelasting, en werkte mee aan constructies om bij voorbeeld een toekomstige betaalplicht (inmiddels door wetswijziging achterhaald) voor bejaardenzorg of (één maal) een bestemmingsplan te omzeilen.

Ook de onpartijdigheid van het handelen van de notaris is dus veel problematischer dan men zou denken. De notarieel jurist heeft de neiging om zaken betrekkelijk routinematig af te wikkelen, waardoor de keuzevrijheid van de cliënten wordt beperkt. Bovendien heeft men de neiging zich te identificeren met de belangen van de betrokken cliënten, waardoor een meer gedistantieerd en afgewogen oordeel in gevaar komt.

De invloed van het ondernemerschap

Op welke manier kan de economische positie van de notaris, zijn ondernemerschap, het geobserveerde gedrag verklaren? Het ondernemerschap speelt ongetwijfeld een belangrijke rol in het veroorzaken van afhankelijkheden en (niet on-)partijdigheid. Ik geef een aantal

factoren die daarbij een rol spelen, zonder te pretenderen daarmee het optreden van de notaris uitputtend te kunnen verklaren.

Er is een aantal algemene gedragspatronen aan te wijzen dat samenhangt met het denken als ondernemer. Ten eerste gaat men economisch om met tijd. Een bepaald soort bespreking (huwelijksvoorwaarden, testament, enzovoort) heeft een vaste tijdsreservering. Men heeft de neiging de zaak, ook als deze gecompliceerd is, in die periode af te willen handelen. Voor besprekingen met zakelijke cliënten reserveert men in uitzondering op de regel vaak ruim tijd.

Ten tweede is de afwikkeling van zaken vaak in meer of mindere mate routinematig. Men herhaalt steeds vaste uitleg en adviespatronen. De meeste adviezen gaan in de richting van bepaalde standaardakten die het kantoor hanteert. Ten derde zorgt men actief dat de relaties met overheidsinstanties goed blijven. Conflicten worden niet op de spits gedreven en men zorgt dat de eigen reputatie geen schade oploopt.

Ten vierde is het gedrag van de notaris ten opzichte van zijn cliënten vaak typisch dat van een ondernemer. Men richt zich daarbij vooral op de tevredenheid van de klant. Nu de cliënt over het algemeen niet in staat is de kwaliteit van de verkregen dienst te evalueren, is het zichtbare dienstbetoon van groot belang.

Ten vijfde, dit kwam al bij de bespreking van de afhankelijkheden ter sprake, is er een duidelijk verband te zien tussen de inspanning van de notaris en de lucrativiteit van de diensten die een cliënt vraagt. Men probeert vooral de onroerende zaakpraktijk en de zakelijke adviespraktijk te ontwikkelen. Zakelijke cliënten worden daarbij beter behandeld dan particulieren in de zin dat er meer aandacht en tijd wordt besteed aan hun wensen en belangen.

Ten slotte trad men op in overeenstemming met de lokale marktpositie van het kantoor. Het kleine kantoor probeerde de goede contacten met de kleine lokale gemeenschap uit te buiten. Het middelgrote kantoor ging actief de boer op om te zorgen dat de zakelijke cliënten werden gebonden, en niet naar de concurrent liepen. Het grote kantoor probeerde op basis van een imago van bijzondere deskundigheid en kwaliteit de grotere klanten te vangen.

De toekomst: kwaliteit of tevredenheid?

De conclusie is dat het ondernemerschap van de notaris een grote invloed heeft op zijn functioneren, en de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de notaris aantast. Na deze constatering is het zinvol de vraag te stellen of deze situatie in de nabije toekomst zal veranderen.

Het antwoord lijkt betrekkelijk eenvoudig: alles wijst er op dat het ondernemerschap het notarisschap eerder meer dan minder zal gaan domineren. De beroepsgroep zelf, Justitie en de wetgever lijken allen hun kaarten te hebben gezet op een grotere mate van marktwerking, al doen ze dat een heel verschillende manier.

Het voorstel voor de nieuwe notariswet is sterk doordrongen van de anti-kartelgedachte. Met een beroep op de zegeningen van de vrije markt wordt de grote greep van de beroepsgroep op het eigen werkterrein doorbroken. Dat de overheid ingrijpt is begrijpelijk nu de autonomie van de beroepsgroep heeft geleid tot een ondoorzichtige situatie waarbij de beroepsgroep wel erg veel oog lijkt te hebben voor de eigen belangen.

Het notariaat mikte lang op het houden van de *best of both worlds*, de bescherming van het ambt werkte daarbij als een bescherming van de ondernemerspositie. Nu de wetgever de marktwerking aanprijst is binnen het notariaat weer aandacht ontstaan voor de 'ambtelijke' kant van het notarisschap. Die boodschap mist mijns inziens overtuiging, omdat de beroepsgroep lang vooral aandacht had voor de economische positie van haar leden. De Broederschap hield de tarieven kunstmatig hoog en liet het aantal standplaatsen slechts zeer langzaam groeien. Het notariaat behoort daardoor tot de meest verdienende groepen in Nederland.

Een verdere privatisering van het notariaat, de hybride vorm van het notarisschap leert dat privatisering al eerder was uitgevonden, lijkt onvermijdelijk. Dat heeft als voordeel dat de beroepsgroep de controle over het vaststellen van tarieven zal verliezen. De toegang tot het beroep zal moeilijk blijven nu de 'economische haalbaarheid' van een nieuwe standplaats vermoedelijk een maatstaf zal blijven. Het nadeel van de 'marktnotaris' is dat bepaalde diensten, waarvan men hoopt dat zij voor ieder bereikbaar blijven (testament, vereniging, samenlevingscontract), duurder kunnen worden. De gelijke toegang tot het recht is immers een ideaal waaraan de overheid alleen nog lippendienst bewijst.

Een groter nadeel is dat ook in de nieuwe opzet de frictie tussen ambt en ondernemerschap blijft bestaan. Het voorgestelde controleregime is slechts een lichte verbetering van het oude regime. De controle op de kwaliteit van de notariële dienst zal niet van de cliënt zelf kunnen komen. De cliënt heeft onvoldoende inzicht in de betrokken zaken. De tuchtrechter is te afhankelijk van klagers voor het krijgen van zaken om een belangrijke rol als kwaliteitscontroleur te kunnen spelen.

De beroepsgroep zelf staat op één tweesprong. Men kan kiezen voor de 'ambtelijke' kant en de onpartijdigheid weer actiever nastreven. Dit is zeker de minder comfortabele weg. Het ontwikkelen van een kritische blik op het eigen handelen en het ontwikkelen van kwaliteitstoetsen zijn daarbij eerste vereisten. De keuze voor de tweede weg, die van het ondernemerschap, lijkt meer voor de hand te liggen. Dat is immers de bekende weg.

Literatuur

Kocken, C.L.B.

De notaris als magistraat of ondernemer? Een professie-theoretische benadering

In: Groot-Van Leeuwen, L.E. de, L.H.A.J.M. Quant (red.), *Ethiek en juridisch beroep*, Den Haag, Vuga, 1995, pp. 35-54

Kocken, C.L.B.

De hand van de notaris; een rechtssociologisch onderzoek naar de onpartijdigheid en invloed van de Nederlandse notaris

Deventer, Kluwer, 1997

Kok, G.Chr.

Het Nederlandse notariaat

Deventer, Kluwer, 1971

Mourik, M.J.A. van

De functie van de notaris en de structuur van het notariaat

Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie nr. 5251, pp. 119-122

Annie M.G. Schmidt

Er woont een notaris in Gilzen-Rije,
die iedere dag op de stoep zit te schreien.
En als je gaat vragen, wat of er toch loos is,
dan jammert hij: Omdat de wereld zo boos is!

De mannen en vrouwen in Gilzen-Rije,
die hebben zo'n vreselijk medelijen!
En gisteren zeiden ze: Lieve Notaris,
de wereld is slecht, en dat is iets wat waar is,
maar droog nu uw tranen eens af, aan dit laken;
wij zullen de wereld wel beter maken.
Maar ach, die notaris van Gilzen-Rije ...
hij legde wanhopig zijn hoofd op de keien
en zuchtte: Ik dank jullie wel, voor de geste,
maar zo is het eigenlijk nog wel het beste.

Als jullie de wereld echter beter gaan maken,
dan gaat het vermoedelijk slecht met mijn zaken.
Toen zeiden die mannen en vrouwen: O,
dan doen we het niet, en dan laten we 't zo.

Nu zit de notaris van Gilzen-Rije
nog iedere dag op de stoep te schreien.
Hij doet dat (wat hierboven al reeds gezegd is),
omdat de wereld zo vreselijk slecht is.

Notariële geheimhouding

Summum jus summa jura?

mr. J.J.M. Hoogendam *

De notaris is van oudsher een man (tegenwoordig: of een vrouw) aan wie onder de striktste geheimhouding mededelingen kunnen worden gedaan. Degene die zich tot een notaris wendt, kan er altijd van uitgaan dat hetgeen gezegd wordt nimmer buiten de muren van het notariskantoor zal komen. Dit beroepsgeheim van de notaris was en is voor veel van zijn cliënten een belangrijke voorwaarde om een beroep te doen op zijn dienstverlening.

De laatste jaren echter wordt deze geheimhoudingsplicht in toenemende mate misbruikt door personen met minder zuivere bedoelingen. Deze ontwikkeling heeft geleid tot de volgende vragen. Kunnen er grenzen, en zo ja, welke, aan de notariële geheimhoudingsplicht worden gesteld? Hoe kan worden voorkomen dat notarissen betrokken raken bij criminele activiteiten? Kan de notaris een rol spelen bij het opsporen van strafbare feiten? In dit artikel zal een antwoord op deze vragen worden gezocht. Tevens wordt besproken hoe de notarissen beter toegerust kunnen worden om betrokkenheid bij criminele activiteiten te voorkomen.

Beroepsgeheim en verplichte dienstverlening

De notaris zweert bij zijn ambtsaanvaarding dat hij de meest mogelijke geheimhouding omtrent de inhoud van de akten overeenkomstig de voorschriften van de wet in acht zal nemen. Het vereiste van 'de meest mogelijke geheimhouding' geldt niet alleen voor de inhoud van de notariële akten, maar tevens voor al het andere dat op het notariskantoor met betrekking tot cliënten omgaat of wordt gezegd. Daarnaast behoort de notaris met de advocaat, de medicus en de geestelijke tot de beperkte kring van verschoningsgerechtigden.

Het verschoningsrecht van de notaris draagt ver. Het recht, en daarmee als regel de plicht, om geen getuigenis af te leggen strekt zich uit tot alles wat de notaris in zijn hoedanigheid is toevertrouwd. Tussen vertrouwelijke en minder vertrouwelijke gegevens wordt daarbij geen onderscheid gemaakt. Het is niet aan partijen om te bepalen of de notaris van zijn verschoningsrecht gebruik moet maken. De notaris maakt die afweging en de rechter toetst marginaal. Basis voor het verschoningsrecht is echter steeds de plicht tot geheimhouding. Waar geen plicht tot

* De auteur is beleidsmedewerker criminaliteitspreventie bij het Ministerie van Justitie en kandidaat-notaris. Zij schreef dit artikel op persoonlijke titel.

geheimhouding bestaat, is evenmin de mogelijkheid om, indien daartoe opgeroepen, geen getuigenis af te leggen.

Naast de plicht tot geheimhouding bestaat voor de notaris ook de verplichting zijn diensten te verlenen aan een ieder die daarom vraagt. Deze ministerieplicht hangt samen met het wettelijk vereiste van notariële tussenkomst voor het verrichten van diverse rechtshandelingen (overdracht van registergoederen, het oprichten en wijzigen van de statuten van rechtspersonen, het maken van een testament of huwelijksvoorwaarden enzovoort). Artikel 6 van de Wet op het notarisambt bepaalt dan ook dat een notaris buiten gegronde redenen zijn dienst niet mag weigeren.

In het ontwerp van een nieuwe notariswet wordt dit dienstweigeringscriterium aanzienlijk uitgebreid. Volgens het ontwerp 'is de notaris verplicht zijn dienst te weigeren wanneer naar zijn redelijke overtuiging de werkzaamheid die van hem verlangd wordt, leidt tot strijd met het recht of de openbare orde, wanneer zijn medewerking wordt verlangd bij handelingen die kennelijk een ongeoorloofd doel of gevolg hebben of wanneer hij andere gegronde redenen voor weigering heeft.'

Weigert een notaris zijn dienst, dan heeft de cliënt de mogelijkheid om bij kort geding te eisen dat de notaris verplicht wordt zijn dienst wel te verlenen. Uiteraard zal een dergelijk geding alleen aangespannen worden door personen met een zuiver geweten. Personen met minder zuivere bedoelingen zullen op andere wijzen (bij voorbeeld een andere notaris benaderen met een 'minder verdacht' verhaal) trachten zich alsnog van de benodigde dienstverlening te voorzien.

Misbruik van dienstverlening

Al snel na het openen van de mogelijkheid, in 1971, om naast een naamloze vennootschap ook een besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid (bv) op te richten bleek deze laatste rechtspersoon een geschikt instrument voor (financiële) criminaliteit. Een reeks anti-misbruikwetgevingen volgde. In de tussentijd was echter de notaris 'ontdekt' als hulpmiddel bij deze criminaliteit. De gecombineerde aanwezigheid van financieel-juridische kennis en van de uitstraling van betrouwbaarheid maakt notarissen – en ook advocaten en accountants – tot aantrekkelijke potentiële partners voor criminelen. Niet alleen voor misbruik van bv's, maar ook voor andere rechtspersonen en natuurlijke personen.

Aan de ene kant kunnen notarissen door opname in akten illegale financiële transacties een legaal uiterlijk geven. Aan de andere kant kan de betrokkenheid van een notaris bij transacties de schijn van bonafiditeit wekken en de geheimhoudingsplicht biedt een belangrijke bescherming aan de cliënten. Ook de ministerieplicht kan gebruikt worden. Voor overdracht van onroerende zaken, eventueel gecombineerd met hypotheekakten, de oprichting van rechtspersonen, de wijziging van de statuten

daarvan en, sinds 1993, de overdracht van aandelen is de tussenkomst van een notaris vereist.

Dienstweigeren is niet iets dat een notaris lichtvaardig doet. Bovendien is een notaris niet toegerust om strafbare feiten te herkennen. Rond, bij voorbeeld, witwasconstructies speelt nog het probleem dat (in ieder geval) een deel van deze constructies ook voor volkomen legale transacties gebruikt kan worden. Waar moet de notaris dan de grens leggen tussen een slimme zakenman die weliswaar op de rand van de wet, maar toch legaal gebruik maakt van de wettelijke mogelijkheden, en de net zo strak in het pak zittende, even slimme zakenman die door zijn bedoelingen achter het gebruik van de wettelijke mogelijkheden over die rand naar het illegale is gegaan?

Uit het onderzoek voor de parlementaire enquêtecommissie opsporingsmethoden is gebleken dat notarissen, advocaten en accountants niet alleen ongewild, maar ook verwijtbaar betrokken zijn (ge-weest) bij de activiteiten van criminele organisaties. Niet alleen verwijtbare betrokkenheid in enge zin (de strafrechtelijke betrokkenheid bij strafbare gedragingen overeenkomstig art. 189 Sr.), maar ook die in ruime zin. Hiervan is sprake als de beroepsbeoefenaar in de uitoefening van zijn beroep niet de nodige zorgvuldigheid in acht neemt ter voorkoming van misbruik van zijn beroepsuitoefening voor criminele doeleinden. Er is dan weliswaar niet sprake van het welbewust en opzettelijk meewerken aan strafbare handelingen, maar wel kan hem worden verweten dat hij had moeten of kunnen weten dat van zijn diensten misbruik werd gemaakt voor criminele doeleinden (*Inzake opsporing*, bijlage VII Eindrapport onderzoeksgroep Fijnaut). De onderzoeksgroep heeft onder de notarissen dertien gevallen van dergelijke verwijtbare betrokkenheid gevonden. Een reden te meer voor de notarissen om net als andere beroepsgroepen maatregelen te nemen.

Vergelijking met andere beroepsgroepen

Criminelen hebben niet alleen de dienstverlening van notarissen nodig voor het leggen van relaties in de legale economische wereld. Advocaten, accountants, banken en levensverzekeraars zijn hiervoor ook geschikte instrumenten. Voor banken, casino's, wisselkantoren, levensverzekeraars en assurantietussenpersonen geldt een meldingsplicht op basis van de Wet Meldpunt Ongebruikelijke Transacties (Wet MOT).

Elke geldelijke transactie boven vijftiengduizend gulden die voldoet aan bepaalde indicatoren moet worden gemeld bij het landelijk meldpunt ongebruikelijke transacties. De medewerkers van dit meldpunt beoordelen de meldingen. De als verdacht gekwalificeerde meldingen worden doorgemeld aan de Divisie Centrale Recherche Informatie (CRI) van het Korps Landelijke Politiediensten, waarna verder onderzoek plaatsvindt.

De makelaars in onroerende zaken overleggen al geruime tijd met Justitie of en op welke wijze zij een meldingsplicht kunnen invoeren. Accountants hebben hun geheimhoudingsplicht vastgelegd in hun beroeps- en gedragsregels. Zij behoren echter niet tot de verschoningsgerechtigden. De beroeps- en gedragsregels bevatten tevens de verplichting om bepaalde onregelmatigheden in de boekhouding van bedrijven waar zij hun werk verrichten, te melden bij een speciaal meldpunt bij de CRI. Hoewel deze meldingsplicht nog geen feitelijke meldingen heeft opgeleverd, is dit wel aanleiding geweest voor de beroepsgroep om potentiële opdrachtgevers zorgvuldiger te *screenen*.

Een van de pijlers van het beroep van de advocaat, het verlenen van rechtsbijstand in strafprocessen, draagt onvermijdelijk het verrichten van diensten voor criminelen met zich. Ook een advocaat moet ervoor waken betrokken te raken bij criminele handelingen. Binnen hun Orde hebben de advocaten nieuwe richtlijnen opgesteld ter voorkoming van dergelijke betrokkenheid. Deze richtlijnen hebben onder meer betrekking op de identificatie van de cliënt en eventuele tussenpersoon, het doel van de opdracht die de advocaat krijgt, contant betalingsverkeer en het honorarium.

Bij het opstellen van de richtlijnen is tevens overwogen een zekere meldingsplicht in te stellen. Dit werd echter in strijd met de geheimhoudingsplicht geoordeeld. Een advocaat kan zich desgewenst voor advies wenden tot de plaatselijke Deken. Melding van individuele gevallen en zeker doormelding naar opsporingsinstanties, ook geanonimiseerde casus en abstracte informatie (patronen en methoden), is door de advocaten afgewezen.

Doorbreking geheimhoudingsplicht

Interessant is te bezien hoe de meningen ten aanzien van het doorbreken van de notariële geheimhoudingsplicht zijn binnen het notariaat en in de rechtspraak. Ook worden enkele ethische aspecten van een meldingsrecht en -plicht belicht.

Notariaat

Zeker in het verleden werd wel gesteld dat, aangezien alle notariële akten binnen tien dagen bij de overheid terechtkomen (voor registratie door de belastingdienst), het niet nodig is het beroepsgeheim van de notaris door een meldingsplicht in de waagschaal te stellen. De overheid heeft immers al inzag in alle akten en kan precies zien wat er gebeurd is.

Met deze opvatting wordt echter voorbijgegaan aan het feit dat uitsluitend een notariële akte geen aanwijzingen geeft omtrent de feiten die rond het opmaken van de akte aan de notaris zijn toevertrouwd, de indruk die de cliënt wekte en dergelijke. Eerst een combinatie van verschillende, op zichzelf niet het wantrouwen wekkende, feiten en gedragingen

zal argwaan bij de notaris opwekken. Het mag als illusoir beschouwd worden om te verwachten dat uit de inhoud van een akte de criminele bedoeling van de cliënt kan blijken.

De notarissen zijn hiervan inmiddels overtuigd geraakt. Reeds in 1983 sprak de toenmalig voorzitter van de Koninklijke Notariële Broederschap (KNB), mr. H.M. Sasse, de leden op de jaarvergadering (WPNR 5668, 1983, pp. 620 e.v.) als volgt toe: 'Het is onvermijdelijk dat het ambtsgeheim een belemmerende factor is voor de justitie, zowel in civiele zaken als in strafzaken, en eveneens voor de fiscus. Des te groter is de verantwoordelijkheid van de notaris om naar beste weten te voorkomen dat zijn kantoor wordt misbruikt als vluchtheuvel voor personen en belangen die geen aanspraak op bescherming kunnen maken. Het komt voor dat een notaris zijn geheimhoudingsplicht te licht opvat met de goede bedoeling de rechtshandhaving te dienen. Dat schendt het vertrouwen in het notariaat. Maar veel ernstiger wordt dat vertrouwen geschonden door de notaris die zich lijdelijk opstelt jegens cliënten die menen alleen aan de wet gebonden te zijn voor zover deze wet met hun eigen fiscale en sociale moraal overeenkomt. Die notaris maakt van het ambtsgeheim een dekmantel voor fraude en brengt daarmee de goede naam van het notariaat in diskrediet.'

Deze tekst schildert het dilemma waarvoor een notaris zich gesteld ziet: spreken om de rechtshandhaving te dienen, waardoor het publiek het vertrouwen in de notaris zou kunnen verliezen of zwijgen, waardoor het notariaat in diskrediet zou kunnen worden gebracht. In de notariële praktijk betekent dit dat de notaris elke keer als hij geconfronteerd wordt met een in zijn ogen twijfelachtige zaak een soort opsporingsonderzoek zou moeten doen. Echter zonder de beschikking te hebben over alle bronnen. Gegevens uit, bij voorbeeld, justitiële en fiscale documentatie zijn ook voor hem niet beschikbaar. In feite moet hij vertrouwen op gegevens uit openbare registers, het verhaal van zijn cliënt en zijn eigen *Fingerspitzengefühl*. Dit laatste kan alleen in de praktijk ontwikkeld worden. Hierdoor is het onvermijdelijk dat in een voorkomend geval een notaris te lang zwijgt of te vroeg spreekt.

Rechtspraak

De rechtspraak heeft in de loop der tijd een bijdrage geleverd aan het antwoord op de vraag wanneer het beroepsgeheim doorbroken moet worden. Zo is al in 1985 door de Hoge Raad bepaald (HR 1 maart 1985, RvdW 1985, 52) dat het verschoningsrecht niet absoluut is. Het kan aan de notaris worden ontzegd wanneer buiten redelijke twijfel staat, dat met de gevraagde getuigenis niet wordt getreden in de vertrouwenssfeer van het ambt. In de loop der tijd hebben nadere uitwerkingen van dit beginsel plaatsgevonden. De volgende kunnen worden genoemd:

– Wanneer een notaris door twee of meer partijen die hebben onderhandeld over een transactie en daarbij voldoende overeenstemming hebben

bereikt, wordt ingeschakeld om aan hen bijstand te verlenen door het ontwerpen en uiteindelijk verlijden van een notariële akte, zal de notaris, in elk geval bij een geschil tussen deze partijen, zich niet op zijn verschoningsrecht kunnen beroepen, voor zover zijn getuigenis wordt verlangd ter zake van de totstandkoming en de uitleg van die transactie (HR 25 september 1992, RvdW 1992, 208).

– Terzake van de voorbereiding van een transactie en dus ook over de voorbereidende stukken zal de notaris slechts behoeven te getuigen voor zover dit noodzakelijk is met het oog op die totstandkoming en uitleg en vragen betreffende deze voorbereidende stukken geen feiten raken die jegens de betrokken derde als door partijen aan de notaris toevertrouwd hebben te gelden (HR 11 maart 1994, RvdW 1994, 73).

Ethische aspecten

Bij de doorbreking van de geheimhoudingsplicht speelt dus in ieder geval de vraag of de feiten als aan de notaris toevertrouwd hebben te gelden. Het lijkt niet waarschijnlijk dat mededelingen omtrent een beraamd of gepleegd misdrijf zullen gelden als 'aan de notaris als zodanig toevertrouwd'. Dit leidt tot de vragen of de gewone burger een plicht tot melding van vermoedelijk strafbare feiten heeft en of de notaris een daarvan afwijkende plicht heeft.

Artikel 161 Sv. bepaalt dat een ieder die kennis draagt van een begaan strafbaar feit, bevoegd is daarvan aangifte te doen. Daarvoor, in artikel 160, bepaalt het Wetboek van Strafvordering dat ieder die daarvan kennis draagt onverwijld aangifte moet doen van ernstige misdrijven, zoals die gericht tegen de veiligheid van de staat, tegen het leven en die waardoor de algemene veiligheid van personen en goederen in gevaar wordt gebracht. Het tweede lid van dit artikel sluit verschoningsgerechtigden uit van deze plicht tot aangifte.

Heel kort gezegd, hebben burgers dus voor ernstige misdrijven een meldplicht. Van deze plicht zijn verschoningsgerechtigden, dus ook de notaris, uitgesloten. Uit hoofde van hun burgerschap mogen notarissen wel melden. Ook het feit dat zij op basis van artikel 160-2 Sv. niet verplicht zijn aangifte te doen, neemt niet weg dat notarissen als verschoningsgerechtigden van oordeel kunnen zijn dat het wel een morele plicht is bepaalde feiten te melden. De wet geeft een bepaalde minimumverplichting (*morality of duty*).

Naast de wet als minimumniveau van moraal toont zich de moraal ook als *morality of aspiration*, als het streven dat verder reikt dan waartoe de mens tenminste gehouden is. De meldplicht voor een notaris kan worden gezien als een morele plicht, voortkomend uit de visie die de notaris op zijn beroep heeft. Een visie die de notaris onder omstandigheden de ruimte moet geven 'misstanden' aan de overheid door te geven. Vandaar ook dat de in de beroepsregels opgenomen verplichting voor de notaris bepaalde zaken te melden is gekoppeld aan de eer en het aanzien van

het beroep. Deze koppeling biedt ook de mogelijkheid van tuchtrechtelijk ingrijpen als mocht blijken dat een notaris bepaalde zaken ten onrechte niet heeft gemeld. Hij heeft dan niet overeenkomstig de eer en het aanzien van het beroep gehandeld.

De vertrouwensnotaris

Een notaris zal niet lichtvaardig besluiten zijn geheimhoudingsplicht te doorbreken. Vaak zal zich de behoefte doen voelen om met een ervaren collega, binnen de grenzen van de geheimhoudingsplicht, van gedachten te wisselen en eventueel advies te krijgen. Hiertoe is in januari 1997 een vijftal vertrouwensnotarissen (en vijf plaatsvervangers) aangesteld: ervaren notarissen die het respect en vertrouwen van hun collega's hebben verworven. Elke vertrouwensnotaris is aanspreekpunt voor de notarissen binnen het hofessort waar hij zijn standplaats heeft.

Deze vertrouwensnotarissen zullen ook een belangrijke rol spelen bij de deskundigheidsbevordering van notarissen. Immers, zij horen veel zaken waar de notaris in zijn dagelijkse praktijk tegen aan loopt. Na verloop van tijd zullen hier bepaalde patronen in verschijnen, dan wel nieuwe wijzen waarop kwaadwillende cliënten trachten notariële diensten geleverd te krijgen. Uiteraard speelt hierbij ook het onderling overleg tussen de vertrouwensnotarissen een belangrijke rol. Zij kunnen ervaringen uitwisselen en besluiten om een geanonimiseerde casus regionaal of landelijk te verspreiden onder de notarissen. Hierdoor worden de individuele notarissen in staat gesteld cliënten met malafide bedoelingen (eerder) te herkennen.

Naast de deskundigheid die de vertrouwensnotarissen opdoen, kunnen de notarissen gebruik maken van een lijst met indicatoren. Met behulp van deze indicatoren zal de notaris kunnen bepalen of de dienst die van hem verlangd wordt leidt tot strijd met het recht of de openbare orde, dan wel een kennelijk ongeoorloofd doel of gevolg heeft, dan wel of er een andere gegronde reden is voor het niet verlenen van de dienst. Indien de notaris met behulp van de indicatoren tot de conclusie komt dat de gevraagde dienst aan één of meer van de criteria voldoet, zal de notaris moeten overwegen zijn dienst te weigeren. De indicatoren zijn een hulpmiddel voor de notaris om die afweging te maken. De eigen interpretatie van de casus door de notaris blijft van belang. Dat betekent dat een notaris ook in gevallen die niet overeenkomen met één of meer van de indicatoren, kan besluiten zijn dienst te weigeren. De lijst met indicatoren is dynamisch. Op grond van casuïstiek en maatschappelijke ontwikkelingen zullen de indicatoren aan verandering onderhevig zijn.

Meldplicht

Na een dienstweigering zal de notaris in overleg met de vertrouwensnotaris moeten bepalen of de ernst van de casus met zich brengt dat de

betrokkenen extern worden gemeld. Bestuur en ledenraad van de KNB hebben hiertoe het navolgende criterium geformuleerd: 'Indien de notaris aan de hand van de indicatoren of op grond van andere feiten en omstandigheden een ernstig vermoeden heeft dat er een misdrijf wordt beraamd of gepleegd dat een ernstige inbreuk op de rechtsorde oplevert en de notaris bovendien aanwijzingen heeft dat het gaat om een misdrijf beraamd of gepleegd in georganiseerd verband kunnen de eer en aanzien van het ambt van notaris met zich brengen dat de notaris van zijn vermoeden melding doet.'

Waar politie, Justitie en wetenschap het niet eens worden over de vraag wat de criteria zijn om te kunnen spreken van 'georganiseerde misdaad', wordt de notaris in dit criterium de taak opgelegd te achterhalen of een van zijn cliënten wellicht een misdrijf in georganiseerd verband wenst te plegen. De toelichting op dit criterium moet, evenals het overleg met en de ervaring van de vertrouwensnotaris, voor de notaris meer helderheid verschaffen. Uiteindelijk kan en mag het toch niet zo zijn dat de eer en het aanzien van het notarisambt niet zou meebrengen dat een notaris het ernstig vermoeden van een door één persoon beraamde of gepleegde moord meldt. Verdergaande toelichting en verfijning van het criterium zullen in de toekomst meer helderheid voor de notarissen moeten geven.

Besluit de notaris dat de casus gemeld moet worden, dan wordt hiertoe een formulier ingevuld. Deze melding bevat onder meer de persoonsgegevens van de betreffende cliënt(en), de reden voor de melding en de omschrijving van de casus. Het formulier wordt vervolgens gezonden aan het meldpunt notariaat bij de CRI. Er heeft enige discussie bestaan over de vraag waar de melding zou moeten plaatsvinden. Bij de instelling van het MOT bleek het voor de banken belangrijk te zijn om niet bij de politie te melden. Voor de notarissen bleek het echter onverteerbaar te zijn om bij een andere instantie dan justitie/politie te melden. Uiteindelijk is besloten aan te sluiten bij de praktijk van de accountants, die melden bij de CRI, zodat daar nu ook het meldpunt notariaat ingesteld is.

De notaris behoeft de cliënt niet op de hoogte te stellen van het feit dat hij de casus gemeld heeft. Mocht de notaris zich door zijn cliënt bedreigd voelen, dan worden daarvoor adequate maatregelen genomen, zonder dat dit hoeft te leiden tot afzien van melding.

Toekomst

De regeling rond vertrouwensnotaris en meldplicht is nog maar kort geleden in werking getreden. Over resultaten kan dus nog niets worden gezegd. Wel kan gesteld worden dat de notarissen door de instelling van vertrouwensnotaris en meldingsplicht duidelijk maken dat zij zich niet laten gebruiken als vehikel bij de realisering van criminele activiteiten van sommige van hun cliënten. Gehoopt wordt dat deze cliënten zullen afzien van het vragen van notariële tussenkomst.

Aan de andere kant moet echter ook rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat de voorgenomen criminele activiteiten ook naar de notaris toe meer verhuld zullen worden, waardoor een groter beroep wordt gedaan op diens deskundigheid. Door de verdergaande bewustwording en deskundigheidsbevordering zal een criminaliteitspreventief optreden van de notarissen gestimuleerd worden. Naar de samenleving kan de beroepsgroep zich profileren als een die zich bewust is van hetgeen zich in de samenleving – waar hij deel van uitmaakt – afspeelt en dat de notarissen daar ook hun consequenties uit trekken en indien nodig grenzen aan hun dienstverlening stellen.

J. Greshoff

Ik houd zo van die donkre burgerheren
Die langzaam wandlen over 't Velperplein
In deze koele winterzonneshijn:
De dominee, de dokter, de notaris
En 't klerkje dat vandaag wat vroeger klaar is.
Maar 't kan verkeren.

Zo onmiskenaar ziet men aan hun kleren
Dat zij rechtvaardig zijn, terwijl de plicht
Die eedle lijnen groefde in hun gezicht:
De dominee, de dokter, de notaris,
Drievuldig beeld van al wat wijs en waar is.
Maar 't kan verkeren.

Op aarde valt voor hen niets meer te leren,
Zij zijn volkomen gaaf en afgerond,
Oud-liberaal, wantrouwend en gezond:
De dominee, de dokter, de notaris,
Voor wie de liefde zelfs zonder gevaar is.
Maar 't kan verkeren.

Zij gaan zich nu voorzichtig laten scheren,
Om daarna, met ervaring en verstand,
Een glas te drinken op het heil van 't land:
De dominee, de dokter, de notaris.
'k Weet geen probleem dat hun na zes te zwaar is.
Maar 't kan verkeren.

Ik houd zo van die zindelijke heren,
Levende monumenten op het plein
In deze veel te heldre winterschijn:
De dominee, de dokter, de notaris,
Die denken dat uw dichter niet goed gaar is.
Maar 't kan verkeren!

Tuchtrecht en notariaat

prof. mr. P.H.M. Gerver*

De notaris staat, gezien zijn publieke functie, terecht onder toezicht. Dit toezicht kent het notariaat van oudsher. In Italië, de bakermat van ons notariaat, oefende het gilde waarin de notarissen waren verenigd, de controle uit. Wie de statuten van de gilden bestudeert treft er talloze bepalingen aan betrekking hebbend op de handel en wandel van de notarissen. Niet alleen hadden de desbetreffende regels betrekking op de wijze waarop hij zijn werkzaamheden verrichtte, maar ook was zijn privé-leven onderwerp van het toezicht.

In onze gewesten is het notariaat, dat wij vanuit Italië overkregen, nimmer in gilden georganiseerd geweest. Een behoorlijke regeling, zoals in Italië, ontbrak. Eerst in 1508 kwam Keizer Maximiliaan met een *Reichsnotarordnung*, gevolgd door Karel V met een drietal plakkaten, gedateerd 1524, 1531 en 1540, waarin voor het notariaat zowel regels met betrekking tot de toelating en voorschriften omtrent de vorm van de akten werden gegeven.

Het waren in de Gouden Eeuw de gewestelijke en de plaatselijke overheden die de notarissen regels voorschreven, maar van een soortgelijk toezicht als dat van de gilden was geen sprake. Pitlo beschrijft in zijn historische inleiding in Melis' *De Notariswet* een door de Staten van Holland en West-Friesland gegeven instructie aan de commissarissen over de notarissen uit 1733, daaruit concluderend dat er in ieder geval toen enig toezicht bestond dat is te vergelijken met een toezicht door een Kamer van Toezicht, zoals wij die nu kennen.

De kentering kwam in de Franse tijd. De Franse wet van 25 Ventôse van het jaar XI (16 maart 1803) gaf het notariaat een stevige wettelijke basis. De Ventôse-wet regelde eveneens het toezicht, en wel door de *Chambres des Notaires*, die – evenals bij de gilden het geval was – uit en door de notarissen waren samengesteld. De Ventôse-wet werd ook in Nederland ingevoerd, zoals trouwens bijna in geheel door Napoleon veroverd Europa.

Deze Franse wet bleef bij ons van kracht tot de invoering van de nog steeds bestaande Wet op het Notarisambt (WNA) van 1842. In dat jaar werd het toezicht de beroepsgroep zelf ontnomen en in handen gegeven van de officier van justitie, omdat de wetgever van mening was dat het algemeen belang een geheel onafhankelijk, onpartijdig toezicht eiste. Waar zou dit beter kunnen berusten dan bij het Openbaar Ministerie?

* De auteur is als notaris werkzaam bij het kantoor Nauta Dutilh te Amsterdam. Daarnaast is hij bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.

Deze keus bleek niet gelukkig: Officiëren van Justitie hadden te weinig voeling met het notariaat en konden niet met voldoende kennis van zaken over de notariële problemen oordelen. Daarom werd in 1904 het disciplinaire toezicht, het tuchtrecht, opgedragen aan Kamers van Toezicht, waarin zowel beroepsgenoten als anderen zitting hebben. Belangrijke wijzigingen omtrent het toezicht werden doorgevoerd in 1931 (in het bijzonder voor wat betreft de op te leggen maatregelen) en laatstelijk in 1984 (waarbij onder meer het Gerechtshof te Amsterdam als enige beroepsinstantie werd aangewezen).

De Kamers van Toezicht

In ieder arrondissement vindt men een Kamer van Toezicht, aan wie de handhaving van het tuchtrecht is opgedragen. De Kamers zijn samengesteld uit de President van de Rechtbank als voorzitter, twee notarisleden, gekozen uit en door de notarissen binnen het desbetreffende arrondissement, en twee door de Minister van Justitie benoemde leden, onder wie bij voorkeur een kantonrechter (art. 50a WNA). In de praktijk zijn de twee benoemde leden steeds een kantonrechter en een Inspecteur van de Registratie en Successie. Voor de vier leden worden plaatsvervangers benoemd, terwijl ook de Voorzitter zo nodig kan worden vervangen.

In de meeste arrondissementen fungeert er naast de Kamer nog een tweede Kamer, bestaande uit plaatsvervangers, opdat een redelijk vlot verloop van de blijkbaar steeds groter wordende toevloed van zaken is gewaarborgd. Secretaris van de Kamer is de griffier van de rechtbank.

Een klacht wordt ingediend bij de Voorzitter van de Kamer van Toezicht, die de mogelijkheid heeft de klacht af te wijzen als deze kennelijk niet ontvankelijk is (men klaagt over een zuiver civielrechtelijk probleem), kennelijk ongegrond (het onmogelijke werd van de notaris geëist) of van onvoldoende gewicht is (de cliënt moest een paar minuten wachten).

De maatregelen die de Kamer kan opleggen bestaan uit:

- berisping;
- berisping met waarschuwing dat bij herhaling van de gewraakte handelingen of herhaald verzuim een voordracht tot afzetting in overweging wordt genomen;
- voordracht tot afzetting (art. 50c WNA).

De Kamer kan tot openbaarmaking van de uitspraak besluiten. De afzetting geschiedt door de burgerlijke kamer van het Gerechtshof te Amsterdam. Van besluiten van de Kamer kan men in beroep gaan bij ditzelfde Hof. Door concentratie van beroep bij het Amsterdamse Hof is een grote mate van eenheid in de tuchtrechtspraak gewaarborgd. Cassatie is sedert de wetwijziging van 1984 niet meer mogelijk, omdat – aldus de wetgever – de concentratie van de behandeling der beroepszaken en de voordrachten tot afzetting bij één hof voldoende waarborgen bieden voor

eenheid van recht, zodat behoefte aan cassatie daarom al niet meer bestaat. Bovendien achtte men geen reden aanwezig cassatie te handhaven gezien de aard der te behandelen zaken. Voorts zou voor de toetsing van de opgelegde maatregel cassatie een niet geschikt middel zijn.

Schorsing kent de WNA als tuchtmaatregel niet. Wel kan een notaris lopende een onderzoek ten hoogste twee maal zes maanden ongevraagd verlof worden verleend (art. 50d WNA).

Een der belangrijkste controleurs van het notariaat is de Inspecteur der Registratie en Successie, omdat ieder notariële akte, met uitzondering van de testamenten, op grond van het bepaalde in de Registratiewet binnen tien dagen na het passeren ter registratie moet worden aangeboden en deze Inspecteur dus alle akten onder ogen krijgt. De eerste en dagelijkse controle berust derhalve bij deze ambtenaar, die waar nodig de Kamer van Toezicht of de Officier van Justitie kan inlichten.

Het door de Kamers uitgeoefende toezicht omvat zowel de notarissen als de kandidaat-notarissen (art. 50 WNA). Aan deze laatsten kunnen evenwel geen maatregelen worden opgelegd. De tegen de kandidaat te nemen maatregelen bestaan slechts uit het maken van een aantekening in diens dossier dat de Kamer van Toezicht aanhoudt en waaruit het curriculum blijkt dat voor de benoeming nodig is. Voorts kan een kandidaat-notaris die met de waarneming van een kantoor is belast, deze waarneming worden ontnomen.

Centraal Bureau van Bijstand

Zoals hierboven reeds gemeld werd in 1931 het tuchtrecht gewijzigd. Een van die wijzigingen hield in dat er regelingen zouden kunnen worden gegeven omtrent de wijze waarop de notarissen in hun financiële doen en laten zouden kunnen worden gevolgd. De Kamers van Toezicht waren (en zijn) hiertoe niet geëquipeerd. Bij KB van 30 oktober 1933 werd ingesteld het Centraal Bureau van Bijstand, dat tot taak heeft de Kamers bij de uitoefening van het toezicht bij te staan. Daarnaast kan het bureau ook zelfstandig onderzoek plegen als zij dit nodig acht. Het Centraal Bureau, gevormd door een aantal registeraccountants, bezoekt de notaris-kantoren regelmatig en onverwacht. De notarissen zijn verplicht jaarlijks aan het bureau te rapporteren.

De norm

Het notarieel tuchtrecht kan men omschrijven als het handhaven van beroepsregels. Het dient tweërlei belang: enerzijds een algemeen belang, waarmee wordt aangegeven dat onze samenleving behoefte heeft aan een betrouwbaar en kundig notariaat anderzijds een groepsbelang: wie de gegeven norm tezeer overschrijdt moet worden terecht gewezen en eventueel uit het ambt worden ontzet.

Welke de norm is waaraan het handelen of nalaten van de notaris wordt getoetst vinden wij in art. 50c WNA: wie zijn ambtsplichten verwaarloost, wie zich schuldig maakt aan enig handelen of nalaten in strijd met de zorg die hij behoort te betrachten ten opzichte van degenen te wier behoeve hij optreedt dan wel anderszins handelt in afwijking van hetgeen in zijn ambt betaamt kan disciplinair door de Kamer van Toezicht worden gestraft.

Analyse van de tuchtrechtspraak doet naar voren komen dat van de notaris wordt verwacht kennis van zaken, onpartijdigheid, zorgvuldigheid, voorzichtigheid, voortvarendheid, organisatorisch vermogen en inzicht in de notariële functie, aldus A.H.M. Santen en B.C.M. Waaijer in hun bewerking van Melis, *De Notariswet* (6e dr., p. 227).¹

Zo wordt van de notaris verwacht dat hij een grondig onderzoek instelt naar de rechtstoestand van over te dragen goederen waarbij hij wordt betrokken (Hof Amsterdam 27 december 1990, PW 19911), en mag hij niet blindelings afgaan op door derden geproduceerde stukken die hij in dossiers van zijn voorganger aantreft (Hof Amsterdam 18 juli 1991, PW 19986).

Deze zorgvuldigheid is vaak onderwerp van onderzoek door de Kamer: het verlijden van een testament van iemand die niet in staat is zijn wil te bepalen is laakbaar onzorgvuldig (Kamer van Toezicht Amsterdam 22 augustus 1991, PW 20133); daarentegen gaat de notaris die een zorgvuldig en daardoor lang durend onderzoek instelt naar een zogenaamde Delaware-vennootschap vrijuit (Hof van Amsterdam 6 mei 1993, PW 20231).

Inzicht in de notariële functie miste de notaris die belangrijke aandelen had in grote, financiële buitenlandse contracten, hetgeen zeer ongebruikelijk is voor en ten koste gaat van de praktijk (Hof van Amsterdam 11 november 1993, PW 20306). Deze innovatieve notaris werd door de Kamer en het Hof niet gewaardeerd, evenals de notaris die onjuiste publiciteitsactiviteiten ontplooid (Hof van Amsterdam 30 mei 1991, PW 19984). Het passeren van testaments dient een grote voorrang in de werkzaamheden van de notaris te genieten: de notaris dient zich terstond naar de zieke te begeven (Kamer van Toezicht Utrecht 15 december 1992, PW 20305). Ook de wel of niet aanwezige onpartijdigheid is geregeld onderwerp van tuchtrechtelijke uitspraken: de notaris die bij een boedelbehandeling de indruk wekt dat aan zijn onpartijdigheid kan worden getwijfeld, handelt onjuist (Kamer van Toezicht 15 december 1992, PW 20055). Wie niet adequaat en snel antwoordt op gestelde vragen en

1 Het notariële tuchtrecht vindt men, behalve her en der in de WNA, in de gepubliceerde uitspraken (van oudsher - thans de 169ste jaargang! - in het Periodiek Woordenboek - PW), in circulaire van de Kamers van Toezicht, in missives van de Koninklijke Notariële Broederschap en in de op een en ander gepubliceerde commentaren. Voor wat de laatste betreft is het WPNR de bron. Beroeps- en gedragsregels, uitgegeven door de Koninklijke Notariële Broederschap, ordenen de bestaande regels en opvattingen en zijn thans 'bij' tot 1992.

afspraken en toezeggingen niet nakomt handelt in afwijking van hetgeen in zijn ambt betaamt (Kamer van Toezicht Utrecht 10 februari 1992, PW 20339). Deze voorbeelden zijn met talloze andere uit te breiden.

Verschillende malen hebben de Kamers van Toezicht uitgesproken dat het tuchtrecht geen privé-belangen regelt. Of en hoeveel schade is geleden door handelen beneden de maat staat niet ter beoordeling van de Kamer van Toezicht: de klager dient zich tot de burgerlijke rechter te wenden om de hoogte van de schade vast te stellen (Kamer van Toezicht Zwolle 6 oktober 1992, PW 20174). Ook een antwoord op de vraag hoe hoog een declaratie exact mag zijn, dient door de civiele rechter te worden beoordeeld (Hof Amsterdam 22 maart 1990, PW 19771).

Invloed van het civiele recht op het tuchtrecht

De invloed van het civiele recht op het tuchtrecht is groot. De uitspraken van de burgerlijke rechter beïnvloeden immers de materiële norm waarop de notarissen worden getoetst. Een inmiddels klassiek voorbeeld hiervan is de uitspraak die de Hoge Raad deed op 20 januari 1989 (NJ 1989, 766: Groningse huwelijksvoorwaarden).

De Hoge Raad oordeelde toen dat de omstandigheden van het geval mee kunnen brengen dat de notaris beroepshalve is gehouden tot het geven van verdergaande informatie en met name tot het wijzen op specifiek aan de voorgenomen rechtshandeling verbonden risico's. De notaris is beroepshalve gehouden naar vermogen te voorkomen dat misbruik wordt gemaakt van juridische onkunde en feitelijk overwicht. Deze uitspraak heeft op het notariële handelen en op het tuchtrecht grote invloed gehad, zodanig zelfs dat de door ons hoogste rechtscollege gegeven norm in art. 39 van het Voorstel notariswet is overgenomen.

Civielrechtelijke en tuchtrechtelijke normen kunnen samenlopen. Wie testamenten passeert zonder de aanwezigheid van getuigen handelt in strijd met art. 4:984 jo. 4. 1000 (het desbetreffende testament is nietig), maar is tevens ongeschikt als notaris te fungeren (Hof Amsterdam 29 augustus 1991, PW 20018). De notaris die de geheimhoudingsplicht schendt door feiten en omstandigheden naar buiten te brengen die binnen de beslotenheid van kantoor dienen te blijven begaat een ernstige misstap (Hof Amsterdam 25 april 1991, PW 19947), maar is tevens schadelijktig.

Sommige regels hebben louter een tuchtrechtelijk aspect. De notaris behoort behoorlijk verzekerd te zijn (Hof Amsterdam 30 september 1993, PW 20340), hij behoort een behoorlijke kantoororganisatie te hebben (Kamer van Toezicht Utrecht 10 februari 1992, PW 20339) en mag niet dronken door kantoor lopen (Kamer van Toezicht Haarlem 14 januari 1991, PW 20132). Sedert 1 juni 1995 bestaat de beroepsregel dat de notaris derdengelden op een afzonderlijke, ten name van een stichting Derdengelden staande, rekening dient te bewaren. Het niet nakomen hiervan is een louter tuchtrechtelijk vergrijp.

Samenloop van tuchtrecht en strafrecht

De notaris is niet alleen tuchtrechtelijk maar ook strafrechtelijk aansprakelijk. Deze aansprakelijkheid vinden wij zowel in de WNA als elders, zoals – vanzelfsprekend – in het Wetboek van Strafrecht (bij voorbeeld valsheid in geschrifte) en de Registratiewet (bij voorbeeld nalatigheid in de verplichte registratie van akten). De WNA zelf stelt op velerlei overtredingen een geldelijke boete, met bedragen stammend uit een ver verleden (vanaf f 10 tot f 100). Het zijn symbolische bedragen geworden, die niet door de hoogte maar wel door het feit van de strafoplegging zelf ingrijpend zijn.

Daarnaast kent de WNA de strafrechtelijke veroordeling tot schorsing en tot ontzetting (art. 56 WNA), gecompliceerd onderscheiden van het tuchtrecht. Omdat het strafrecht niet voor het tuchtrecht wijkt is het niet denkbeeldig dat men voor eenzelfde misstap dubbel wordt berecht. Zo zal de notaris die een akte antedateert niet alleen de voor hem geldende tuchtnorm overschrijden en op grond daarvan kunnen worden afgezet, maar eveneens tot een gevangenisstraf van zeven jaar kunnen worden veroordeeld op grond van valsheid in geschrifte in een authentieke akte (art. 226 WvS).

Men kan zich afvragen of dit niet in acht nemen van de *ne bis in idem* regel steeds wel zo gelukkig is. Zou men het wettelijk tuchtrecht immers niet kunnen beschouwen als een vorm van strafrecht? Sterker nog, de notaris die door de tuchtrechter wordt veroordeeld krijgt te horen dat hij niet als een goed notaris functioneert, hetgeen een ambtsdrager die zijn professie hoog in het vaandel heeft ten diepste moet treffen. De tuchtrechtelijk veroordeelde voelt zich daardoor gestraft. Dit alles ondanks de principiële verschillen die er tussen tucht- en strafrecht bestaan.

Normen van het Notariële Broederschap

De Koninklijke Notariële Broederschap (KNB) is een privaatrechtelijke rechtspersoon, wier leden bijna alle in Nederland fungerende notarissen en kandidaat-notarissen zijn. Doel van de vereniging is de behartiging van de belangen van het Nederlandse notariaat. Regels die de Broederschap uitvaardigt zijn in beginsel dan ook regels die haar leden betreffen.

Toch hebben deze voorschriften soms een verdere uitstraling. De notaris namelijk die handelt in strijd met de regelgeving van de Broederschap zou kunnen handelen in afwijking van hetgeen in zijn ambt betaamt indien die regelgeving het openbaar belang bij een goede beroepsuitoefening raakt. Zo oordeelde het Hof te Amsterdam dat een notaris zich aan de door de KNB vastgestelde tarieven dient te houden, omdat deze vaststelling het algemeen belang raakt (Hof Amsterdam 29 december 1994, art. 298/94). En zo zal een notaris zich behoorlijk dienen te verzekeren volgens de normen die de KNB geeft; zelfs als een notaris geen

lid van de KNB is moet hij zich toch aan de gegeven regels conformeren (Hof Amsterdam 6 januari 1994, PW 20378).

Als het Voorstel tot wijziging van de Notariswet wordt ingevoerd verliest de KNB haar karakter van privaatrechtelijke organisatie, en wordt zij een publiekrechtelijke rechtspersoon, een orde, met verordenende bevoegdheid dus. Derhalve kan zij eerst dan alle notarissen bindende regels geven met betrekking tot de wijze waarop het ambt moet worden uitgeoefend.

Vindplaatsen van tuchtrechtelijke regels

Het notariële tuchtrecht vindt men, behalve her en der in de WNA, in de gepubliceerde uitspraken (van oudsher – thans de 169ste jaargang! – in het Periodiek Woordenboek – PW), in ciruclaires van de Kamers van Toezicht, in *missives* van de Koninklijke Notariële Broederschap en in de op een en ander gepubliceerde commentaren. Voor wat de laatste betreft is het WPNR de bron. Beroeps- en gedragsregels, uitgegeven door de Koninklijke Notariële Broederschap, ordenen de bestaande regels en opvattingen en zijn thans 'bij' tot 1992.

Centraal Bureau van Bijstand

Zoals hierboven reeds gemeld werd in 1931 het tuchtrecht gewijzigd. Een van die wijzigingen hield in dat er regelingen zouden kunnen worden gegeven omtrent de wijze waarop de notarissen in hun financiële doen en laten zouden kunnen worden gevolgd. De Kamers van Toezicht waren (en zijn) hiertoe niet geëquipeerd. Bij KB van 30 oktober 1993 werd ingesteld dat het Centraal Bureau van Bijstand, dat tot taak heeft de Kamers bij de uitoefening van het toezicht bij te staan. Daarnaast kan het bureau ook zelfstandig onderzoek plegen als zij dit nodig acht. Het Centraal Bureau, gevormd door een aantal registeraccountants, bezoekt de notaris-kantoren regelmatig en onverwacht. De notarissen zijn verplicht jaarlijks aan het bureau te rapporteren.

Verenigingsrecht van de KNB

Geschillen tussen (kandidaat-)notarissen onderling en tussen derden en een (kandidaat-)notaris behoeven niet steeds aan de Kamer van Toezicht te worden voorgelegd. Want naast het hierboven beschreven wettelijk tuchtrecht bestaat er voor de leden van de KNB ook een verenigingsrecht, waarbij – verschillend in procedure – dezelfde normen als die van het wettelijk tuchtrecht worden gehanteerd.

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen klachten over en geschillen van leden van de KNB onderling enerzijds en tussen derden en een lid anderzijds. Bij klachten en geschillen over respectievelijk tussen leden onderling is bevoegd een scheidsrecht bestaande uit leden van de ring

van de KNB, waartoe de aangeklaagde behoort (de leden van de KNB zijn ingedeeld in ringen, die samenvallen met de arrondissementen).

Als het geschillen of klachten betreft waarbij derden zijn betrokken is een scheidsgerecht bevoegd dat benoemd wordt door de voorzitter van het Nederlands Arbitrage Instituut, en dat is samengesteld uit een (kandidaat-)notaris, iemand die met consumentenaangelegenheden bekend is en een jurist, die deskundig is op het gebied van arbitrage. In alle plaatsen waar een hof is gevestigd bestaat zo'n scheidsgerecht. Van de uitspraken van deze scheidsgerechten is beroep mogelijk en wel ook bij het College van Beroep, zij het in een kamer die wordt bezet door arbiters met dezelfde kwalificaties als die bij het scheidsgerecht.

De uitspraken van de scheidsgerechten en van het College van Beroep gelden als bindend advies in zoverre het klachten betreft en als een arbitraal vonnis indien het geschillen betreft. De meeste kleinere klachten worden verenigingsrechtelijk behandeld. In het verleden is er wel geklaagd dat de verenigingsrechtelijke uitspraken niet of nauwelijks werden geopenbaard. Daarin lijkt evenwel verandering te komen.

Toekomstig recht

Het op 3 mei 1994 ingediende Voorstel tot de nieuwe notariswet brengt geen wezenlijke veranderingen in de tot nu toe gehanteerde tuchtnorm. Wel worden een aantal andere wijzigingen voorgesteld:

- het tuchtrecht gaat ook gelden voor de kandidaat-notarissen aan wie in de toekomst maatregelen kunnen worden opgelegd;
- de samenstelling van de Kamers van Toezicht wordt duidelijker: van de door de Minister benoemde leden moet er één Kantonrechter zijn en is de ander zo mogelijk de Inspecteur der Registratie en Successie. Ook kandidaat-notarissen kunnen lid van de Kamer worden;
- de tuchtmaatregelen die de Kamer kan opleggen worden uitgebreid met de schorsing en ontzetting;
- er komt een duidelijker onderscheid tussen toezicht en tuchtrecht. Het toezicht wordt geconcentreerd bij de Voorzitter van de Kamer van Toezicht aan wie bepaalde bevoegdheden worden toegekend om dat toezicht effectief uit te oefenen;
- het verenigingstuchtrecht komt te vervallen. Dit laatste komt mij voor als een onjuist besluit: de Kamers zullen worden overstelpt met ook de kleine klachten;
- het Centraal Bureau van Bijstand zal niet meer uitsluitend ten behoeve van de Kamers werkzaam zijn maar krijgt, met de nieuwe naam Bureau Financieel Toezicht Notarissen, een zelfstandige controlefunctie.

Literatuur

Blaauw, J.H.

*10 jaar College van Beroep voor het
Notariaat*

WPNR 6251, 1997

Melis, J.C.H.

De Notariswet

Zwolle, 1991, 6e herziene druk bewerkt
door A.H.M. Santen en B.C.M. Waaijer

Santen, A.H.M.

150 jaar tuchtrecht

WPNR 6054, 1992

Santen, A.H.M.

*Valsheid in geschrifte in een notariële
akte*

In: *Quod licet*, bundel aangeboden aan
W.M. Kleijn, Deventer 1992

Ruijsch, J., A.H.M. Santen

Notarieel tuchtrecht

In: *Tuchtrecht en fair play*, Bundel
Nederlandse Vereniging voor
Procesrecht, 1984

Vries, W.G. de

*Positie, houding, doen en laten van een
notaris*

WPNR 5431, 5433 (1978); 5476, 5480,
5494 (1979); 5554, 5563, 5567, 5568 en
5571 (1981)

Notare et cavere

Het notariaat in de zeventiende en achttiende eeuw

drs. W. Heersink*

Het notariaat is dermate boeiend dat het vooral de notarissen zelf zijn geweest die de geschiedenis van hun beroep hebben geschreven. De grondlegger van de notariaatsgeschiedenis, de advocaat mr. Pieter van der Schelling, vormde daarop weliswaar een uitzondering, maar als bezorger van Simon van Leeuwens *Nederlandse Praktyk en Oefening der Notarissen* was hij zeer vertrouwd geraakt met het notariële recht (Schelling, 1745).

De tweede grondlegger, de bij velen bekende Adriaan Pitlo, was hoogleraar notarieel recht (Pitlo, 1948). Op zijn initiatief werd de Stichting ter Bevordering der Notariële Wetenschap (Amsterdam 1951) opgericht. De door de notariële stichting uitgegeven reeks *Ars Notarius* is nog steeds een belangrijke impuls voor de uitgave van notariaatshistorische publikaties. De laatste decennia heeft notaris en hoogleraar rechtsgeschiedenis A.F.I. Gehlen veel bijgedragen aan de ontwikkeling van de notariaatsgeschiedenis.

De thema's van het notarieelhistorisch onderzoek laten zich in twee categorieën rangschikken: het notariaat als instituut en het notariaat als maatschappelijke functie (Gehlen, 1992). Het accent ligt zwaar op de eerste categorie. De onderzoekers van het laatste thema richtten zich op de materieel-rechtelijke inhoud van notariële akten, waarbij de akte-informatie een zeer belangrijke bron is voor niet-notarieelhistorisch onderzoek. Bekend is bij voorbeeld de boedelinventaris als bron voor onderzoek naar de materiële cultuur en de scheepsverklaring als bron voor onderzoek naar zeevarenden op de koopvaardijvloot (Van Royen, 1987; Wijsenbeek-Olthuis, 1987). Door dit type onderzoek blijkt eens te meer dat het bewaren der akten behalve het dienen van een bewijsrechtelijk belang, van onschatbare waarde is voor de geschiedbeoefening in algemene zin.

Hier volgt een korte uiteenzetting van de geschiedenis van het Nederlandse notariaat, in het bijzonder in de zeventiende en achttiende eeuw, waarbij deels is gekeken naar het notariaat als instituut, deels als functie. Onze aandacht zal zich met name richten op de wetgeving en de gevolgen daarvan voor de verdere ontwikkeling van het ambt. In kort bestek wil ik een poging wagen aan te tonen dat de zorg van de wetgever en van

* De auteur is medewerker bij de Dienst voorlichting en externe betrekkingen van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij verricht dissertatie-onderzoek naar notariaat en conflictbeslechting.

het notariaat zelf, ertoe hebben geleid dat het ambt van een *algemene* functie van juridische bemiddeling is veranderd in een *exclusief* notariaat met een specifieke dienstverlening, waarvan de gemiddelde Nederlander slechts bij een enkele gelegenheid gebruik maakt.

Van oude tijden

Aan de wieg van het notariaat stond de schrijver uit het Nabije Oosten die op verzoek van ongeletterden schriftelijke stukken vervaardigde. De notaris zoals we die tegenwoordig kennen, is ontstaan in het late Romeinse keizerrijk: In deze periode evolueerde de notaris van schrijver tot jurist, omdat het belangrijk was een betrouwbare schrijver te hebben die aan stukken authenticiteit kon verlenen en die bovendien afspraken en overeenkomsten in de juiste juridische formuleringen kon gieten. *Notare et cavere*, optekenen en waken, waarmee aangegeven wordt dat het opschrijven alleen niet voldoende is maar dat ook de wijzigingen en wendingen die zich in de toekomst kunnen voordoen zoveel mogelijk moeten worden voorzien (Pitlo, 1948, p. 1).

Om een openbare functie als juridisch schrijver te kunnen uitoefenen is een bijzondere relatie met de cliënt noodzakelijk, een band gebaseerd op het vertrouwen dat de schrijver opschrijft wat de spreker zegt. De cliënt had behoefte aan een instantie die betrouwbaar was en daardoor authenticiteit aan schriftelijke stukken kon geven, zodat deze als bewijs konden dienen en te allen tijde konden worden getoond en gereproduceerd. Voor de reproductie was het van belang dat de notaris afschriften bewaarde.

Met de cliënten was iets merkwaardigs aan de hand. Het ging niet om mensen die niet konden schrijven of onderhands een akte opstellen. De cliënt was geïnteresseerd in de notariële meerwaarde van betrouwbaarheid en authenticiteit. De eerste notarissen werkten voor instanties en personen, zoals kerken en – later – kooplieden, die tot de bovenste segmenten van de samenleving behoorden, waarbij ik opmerk dat er klaarblijkelijk onder het gewone volk geen grote behoefte leefde om mondelinge afspraken schriftelijk vast te laten leggen.

De evolutie van het notariaat

In de Nederlanden komen er vanaf de dertiende eeuw notarissen voor. De eerste notarissen in onze streken waren geestelijken, die als schrijver verbonden waren aan kerkelijke rechtbanken. Het notariaat was toen geen beroep, maar een aan geestelijken toegekende bevoegdheid. Aan het einde van de dertiende eeuw gingen de kerkelijke notarissen ook voor niet-kerkelijke opdrachtgevers authentieke akten in civiele zaken (voornamelijk huwelijk en erfrecht) produceren (Gehlen, 1981, pp. 46 en 47). Deze taakuitbreiding zou de prelude blijken van een evolutie van het notariaat tot een openbare, geseculariseerde instantie aan het einde van

de zestiende eeuw. De verspreiding van het notariaat was mogelijk door delegatie van het benoemingsrecht van paus en keizer aan lagere geestelijke en wereldlijke gezagsdragers. De ontoereikende controle op de uitvoering van het benoemingsrecht liet ruimte voor verkoop van benoemingen en corruptie.

Zowel het kerkelijk als het openbare notariaat was gevestigd in de opkomende steden. De groeiende nering en handel van de zich ontwikkelende burgerij vormde een nieuwe afzetmarkt voor notariële produkten.

De secularisatie was zichtbaar. Tonsuur en habijt waren vervangen door pruik en tabbaard, het Latijn verdrongen door de landstaal. Met de veranderende vraag naar notariële dienstverlening veranderde ook het aanbod, wat te zien was aan het voorkomen van zeer verschillende aktentypen in een notarieel protocol. Tegenwoordig wordt het ambt niet tot de togaberoepen gerekend en is het uiterlijk vertoon niet meer dan een eenvoudig naambordje naast de deurbel.

De wetgeving op het notariaat

Hoekstenen voor de ontwikkeling van het notariaat zijn de plakaten en ordonnanties van Karel V in 1524 en 1540 geweest. Deze wetgeving beoogde de groei van het aantal notarissen in te dammen en het professionele gehalte te verbeteren. De rechtsgeldigheid van akten werd uitsluitend verbonden aan de akten van notarissen die waren geadmitteerd door het gewestelijke Hof van Justitie. De keizer had de toelating tot het notarisschap gekoppeld aan een examen van notariële kennis en kunde, de *ars notariatus*. De voorbereiding op het examen gebeurde door *training on the job*. De stageperiode kon een geruime tijd beslaan. In het achttiende-eeuwse gewest Utrecht bij voorbeeld duurde de stage vier jaar (Heins, 1981).

Scholing en ambachtelijke training doen denken aan de gilden, waarin de meester zijn gezellen trainde en persoonlijk begeleidde. Tot een notarieel gilde is het echter niet gekomen, hetgeen te maken zou hebben met de kerkelijke oorsprong van het notariaat (Ten Cate, 1957, p. 5). De overdracht van notariële kennis gebeurde hoofdzakelijk in kleine kring en binnen een geringe geografische reikwijdte. We moeten daarbij denken aan overdracht van meester op leerling, in sommige gevallen was dat hetzelfde als van vader op zoon.

De notaris was lange tijd de enige jurist die niet aan een universiteit behoefde te studeren. Het aantal notarissen met een universitaire opleiding was dan ook gering. De stad Utrecht bij voorbeeld telde in de zeventiende eeuw 27 universitair geschoolde notarissen, zes procent van het totaal; in de periode 1606 tot 1811 waren 86 academische notarissen in de Domstad, twaalf procent van het totaal (Heins, 1981, p. 228).¹ Overigens was het zo dat de universitair geschoolde notarissen zich tot aan

1 Een universitaire studie werd pas in 1958 verplicht.

het einde van de vorige eeuw wel degelijk lieten aanspreken als *voornaam notaris* ter onderscheiding van hun niet-academische vakbroeders (Pitlo, 1981, p. 8).

De beheersing van de *ars notariatus* maakte de notaris tot een belangrijk man. Zijn protocollen waren de centrale *database* van een plaats. Maar ook zijn geheugen maakte hem onmisbaar voor zijn plaatsgenoten, want als notaris werd hij vaak bij belangrijke afspraken tussen partijen betrokken.²

Ook aan de persoon van de notaris werden wettelijke eisen gesteld. Al in de plakkaten van Karel V werd geëist dat notarissen van goede naam en faam dienden te zijn. Het gedrag van een notaris moest onberispelijk en onbesproken zijn om het publieke vertrouwen niet te beschamen. Zo werd de voortdurend dronken Amsterdamse notaris Emanuel de Lavello uit het ambt gezet.³ Van wortel tot kroon mocht de familiestamboom geen rotte plekken vertonen, waarbij de zonden der vaderen zonder pardon aan de kinderen werden doorberekend. Zo werd Jan Manneken, notaris te Eindhoven, uit zijn functie ontheven omdat hij een buitenechtelijk kind bleek te zijn (Ten Cate, 1957, p. 15, noot 90).

De vele plakkaten, ordonnantiën en keuren die nog na de plakkaten van Karel V zouden verschijnen, laten ons enerzijds een grote zorg van de wetgever zien voor een goed functionerend notariaat, anderzijds lag er ook steeds – in de ogen van de wetgever – een zorgwekkende toestand aan de keuren ten grondslag waarvan in verschillende consideransen uitvoerig melding werd gemaakt. Uit de vele herhalingen van keuren blijkt dat eerdere regelingen geen of onvoldoende effect hebben gehad en dat de misstanden al enige tijd duurden. De ordonnanties en keuren hadden met name betrekking op dag- en ondertekening van de akten en de protocollering en overdracht van notariële archieven naar een centraal archief. In de keuren werden ook de nabestaanden strafbaar gesteld. Van Hendrik Haesewindius, die behalve notaris ook burgemeester van Haarlem was geweest, werd na zijn dood geconstateerd dat hij gedurende zijn praktijkjaren voor f 6840,- te weinig aan zegelbelasting had betaald. De schuld moest in 1731 door zijn erfgenamen alsnog worden voldaan.⁴

De wetgeving op het notariaat had betrekking op de inrichting van het ambt en op de persoon van de notaris. Ook het commentaar van de wetgever over de 'mistoestanden' had hierop betrekking. Wat er tussen nota-

2 Zo verklaarde notaris Doubleth jegens schepenen van Aalsmeer dat hij als notaris in 1691 had gestaan tegenover de huwelijkse voorwaarden van twee dorpsgenoten. Daar Doubleth tevens secretaris van de schepenbank was, ondertekende hij deze verklaring twee keer, eerst als getuige, daarna als secretaris. Overigens is de vraag waarom partijen niet eenvoudigweg naar de akte van huwelijkse voorwaarden refereerden: Rijksarchief in Noord-Holland (RANH) Oud-rechterlijk Archief (ORA) L793 (2 september 1700).

3 Gemeentearchief Amsterdam (GAA) Notarieel Archief (NA) *Inventaris Notarieel Archief*, p. 294.

4 Gemeente Archief Haarlem, *Inventaris Notarieel Archief*.

ris en cliënt werd afgesproken over een op te maken akte, daar bemoeide de overheid zich vooraf nauwelijks mee. Eventuele interventie van de overheid vond in dergelijke gevallen achteraf plaats, wanneer een benadeelde partij zaken van fraude of verduistering bij justitie aanbracht.

Controle op het notariaat

Om het publieke vertrouwen te beschermen, hield de overheid toezicht op het gedrag en de taakuitoefening. In 1697 kregen alle notarissen van Amsterdam een brief van het stadsbestuur waarin hen werd gewezen op de plicht tot verzegeling, protocollatie en archivering van de akten '... off dat andersints seekerlijk zal werden gestelt alsulcke nadere ordre, als bevonden zal werden te behooren.' Aanleiding voor de brief was de notariële wanorde die bij notaris Jacob de Winter was vastgesteld.⁵

De controle op het notariaat beruiste bij de regionale of lokale autoriteiten. Zij hadden het toezicht op de registratie, protocollatie en bewaring van de akten. De controle werd gedelegeerd aan een *protonotaris*, ookwel *eerste notaris* of *commissaris over de notarissen* genoemd. Te Amsterdam werd het protonotariaat in 1691 ingevoerd op een plaatselijke taakinstructie.⁶ Het commissariaat was een erebaantje. Adriaan Backer, de eerste protonotaris van Amsterdam, was bij aantreden al vijftig jaar en had een indrukwekkende carrière gemaakt, onder meer als schepen van de stad en gedeputeerde in de Staten-Generaal. Hij was een vermogend man die zo te zien niet om het geld protonotaris was geworden (Elias, 1963, p. 595).⁷ Het protonotariaat werd verpacht. Als pachter had de protonotaris het recht om bij controle twee stuivers per gecontroleerde akte van de betrokken notaris te vorderen, waarvoor hij het bestand aan notarissen registreerde en controleerde.

Er zitten twee merkwaardige aspecten aan deze eerste protonotaris. Ten eerste was Backer geen notaris. Ten tweede zou het na zijn dood in 1701 tot de introductie van een Hollandse instructie op het protonotariaat (1731) duren voordat er een opvolger kwam.⁸ Na 1731 zou het protonotariaat in aanzien stijgen en werd het in 1755 tot de zogenaamde 'grote ambten' gerekend.

5 GAA Groot Memoriaal (GM) 8, f. 131 vo (10 mei 1697).

6 GAA Archief van Burgemeesters, GM 5023 deel 8, f. 97vo-98vo (amplificatie 27 januari 1695); GM 5024 (resoluties) deel B, folio 280-281vo en 5024 deel C, f. 14. GAA Bibliotheek J10.026: *Extract uyt het 8ste Groot Memoriäl der stad Amsterdam; ampliatie van de instructie voor de heer commissaris*, Amsterdam, 1695.

7 GAA 5031-1363 (Ambtenboek).

8 GAA Resoluties van Oud-Burgemeesters, deel C, f. 14 (29 oktober 1701). Bakker werd opgevolgd door Jan Jeronimus Boreel.

Fraude

De controle van de protonotaris vond ten minste twee keer per jaar plaats. Verbetering van fouten kon met een boete worden afgedwongen. Controle van de inhoud van akten mocht alleen gebeuren bij verdenking van fraude en slechts met toestemming van burgemeesters.

Natuurlijk kwam er ook onder het notariaat fraude voor. Het probleem met de bestrijding van fraude was de moeilijkheid om het op te sporen en te bewijzen. Dit probleem was vroeger, met gebrekkige opsporingsmogelijkheden, nog groter dan tegenwoordig. De casus van de Diemermeerse notaris Johannes d'Amour laat ons zien dat het ook na aangifte moeilijk was bewijs te vergaren. Deze notaris werd ervan verdacht een testament te hebben verduisterd. De schout en schepenen van Amsterdam – Diemermeer viel onder hun jurisdictie – deden huiszoeking, namen de protocollen in beslag, zetten de notaris gevangen en onderwierpen hem aan een verhoor. Schepenen hadden aan hem, als getraind jurist, een lastige verdachte. Hij wilde zich verdedigen, wat in principe niet aan criminele gevangenen was toegestaan en beriep zich bovendien op zijn poorterecht om vrijgelaten te worden. Schepenen konden geen bewijs vergaren en hadden geen andere keus dan hem op borgtocht te laten gaan. Pas na enige maanden gaven zij ook zijn protocollen vrij.

Wanneer fraude wel kon worden aangetoond, werd de dader streng gestraft en zowel in zijn beroepseer als persoonlijke eer getroffen. Hij werd uit zijn ambt gezet en eerloos verklaard. Een inhabiliteitsverklaring ging in de regel gepaard met een geldboete, confiscatie, een lijfstraf of een verbanning. Aris Quickeburg, notaris van Nieuwer Amstel, werd zelfs in 1700 op het schavot voor het Amsterdamse stadhuis geëxecuteerd.

Maatschappelijke status

Er is weinig onderzoek gedaan naar de sociale herkomst van notarissen. Het is aannemelijk dat de laat-middeleeuwse notarissen afkomstig waren uit de stedelijke middenklasse. Immers, ook de geestelijke notaris was uit deze kringen geboortig (Oosterbosch, 1982, p. 19). Aangenomen wordt dat de zeventiende-eeuwse notaris dichterbij het gewone volk stond, dan de notaris van later eeuwen. In de zeventiende eeuw was het notarisschap een eindfunctie, terwijl het in de achttiende eeuw voor veel notarissen een tussenstap was naar een betere positie (Heins, 1981, pp. 224, 227).

We mogen aannemen dat het klassenverschil van de zeventiende-eeuwse notaris ten opzichte van zijn dorpsgenoten niet bijzonder groot zal zijn geweest. Voor een aantal notarissen gold dat hun voorzaten eeuwenlang als niet-notarissen in een dorp of streek hebben gewoond. Geletterdheid en juridische scholing zullen een zekere distantie hebben geschapen. Een afstand die toenam naarmate in de loop der eeuwen expertise en kunde van de notaris verder evolueerden.

Bovendien was een notaris een van de weinigen in het dorp die niet rechtstreeks leefde van de opbrengsten van de grond, maar zich voor zijn diensten liet betalen in geld. Er zijn notarissen die hun geld belegden in de aankoop van grond, dat ze vervolgens verpachten. Ook konden zij een pachtrecht kopen, bij voorbeeld om tol te heffen aan een van de toegangswegen of -vaarten van het dorp. Enerzijds was dit een aantrekkelijke belegging, anderzijds een bittere noodzaak omdat velen met notariële werkzaamheden geen constante inkomstenbron konden genereren. Protocolanalyses laten zien dat soms een lange periode achtereen geen akten werden geproduceerd. Geldbelegging in grond of een pachtrecht was een manier om hier in te voorzien, een andere was de combinatie van notariële met andere werkzaamheden.

Functiecombinatie

We hebben gezien dat de middeleeuwse notaris een geestelijke was die het notariaat erbij deed. Functie-combinatie zou lange tijd een kenmerk van het notariaat zijn. Het notariaat werd vooral gecombineerd met het procureerschap. Elders was deze combinatie verboden (Wiersum, 1919, pp. 372–374). Met andere beroepen waren vele combinaties denkbaar: van pachter tot grootgrondbezitter en van peiler tot landmeter. In een agrarisch georiënteerde samenleving lag de combinatie met landbouwactiviteiten voor de hand. Het wekte dan ook geen bevreemding als een notaris drie koeien en een pink kocht.⁹ Een veel voorkomende combinatie was die van notaris-secretaris, tevens griffier van het gerecht. Met deze combinatie werd als het ware de historische lijn van het Middeleeuwse geestelijke notariaat voortgezet. In Maasland kon de notaris-secretaris zich door vergaande stapeling van functies een zeer belangrijke positie verschaffen.¹⁰

Een aantal functiecumulaties werd door de overheid als ongewenst beschouwd en 'incompatibel' verklaard. Henricus Laurentius kon niet tegelijkertijd notaris en provoost zijn. Hij moest onmiddellijk zijn protocollen inleveren en zijn uithangbordje verwijderen.¹¹ De combinatie notaris-predikant werd door de Synode van Amsterdam verboden, wellicht uit vrees voor een al te juridische uitleg van de beide Testamenten.¹²

9 RANH Oud-notarieel Archief (ONA) 5195 (Weesp): notaris Hendrik Schuylenburg op 31 mei 1660.

10 Noordam noemt notaris-secretaris Gerrit de Heer vanwege zijn functiecumulatie de ongekroonde koning van het dorp: D.J. Noordam, *Leven in Maasland. Een hoogontwikkelde plattelandssamenleving in de achttiende en het begin van de negentiende eeuw*, Hilversum, 1986, p. 71.

11 GAA GM 5023 deel 7, 1 vo (26 januari 1680); de maatregel tegen Laurentius werd ingetrokken 31 januari 1680.

12 'Notarissen van voorheen', in: *Makelaarsweekblad* 20 maart 1928. Het besluit werd genomen in 1595.

Nogmaals: numerus fixus

In de wetgeving werd regelmatig het maximum aantal notarissen (opnieuw) vastgesteld. Handhaving van het nieuw bepaalde aantal leverde, althans in enige Hollandse steden, telkens moeilijkheden op. De snelle bevolkingstoename en de groei van de handel in de zestiende en zeventiende eeuw zorgden voor een navenante groei van de vraag naar notariële dienstverlening. Gevestigde notarissen verzetten zich tegen uitbreiding van het aantal, uit vrees voor concurrentie. In Rotterdam deden zij dat bij voorbeeld met succes (Wiersum, 1919, pp. 272–274).

Door beperkte toelating van nieuwe notarissen en verzet tegen uitbreiding door het gevestigde notariaat kon ontoereikend worden voldaan aan de vraag naar notariële dienstverlening. In het tekort aan aanbod werd voorzien door notarissen die niet geadmitteerd waren en dus formeel gesproken clandestien werkten. Hun akten hadden klaarblijkelijk materieel dezelfde waarde voor cliënten als akten van geadmitteerde notarissen. Hier wreekt zich dat het notariaat niet in gildeverband was georganiseerd en als zodanig had kunnen optreden tegen deze clandestiene notarissen. De lokale overheid probeerde er wel wat aan te doen – te Amsterdam bij voorbeeld werd er in 1567 tegen gekeurd – maar het heeft er niet de schijn van dat het hoog op het prioriteitenlijstje van de plaatselijke magistraten stond.¹³

Bij de uitoefening van zijn werk legde de notaris een grote mate van flexibiliteit aan de dag. In Utrecht (stad en platteland) passeerde veertig procent van de akten uit 1750 ten huize van belanghebbende partijen (Heins, 1981, p. 230). Broze en bedlegerige testateurs of aanzienlijke klanten lieten de notaris bij zich roepen, of notarissen schreven daar, waar partijen elkaar ontmoetten, zaken deden en deze lieten vastleggen. Havens, markten en herbergen zijn bekende plaatsen waar de notaris met ganzenveer en inktpotje te vinden was.

Behalve aan dit kenmerkende instrumentarium zal de notaris aan een tabbaard en een besje herkenbaar zijn geweest. In een stad met veel bezoekende en zoekende vreemdelingen onmisbare attributen. Ten slotte schreef een notaris ook ten kantore, waar hij zijn diensten kenbaar maakte door een bordje aan de deur te hangen.

Enige notarissen specialiseerden zich in aktypen of doelgroepen. De Amsterdamse notaris Arnoldus Commelin produceerde een groot aantal borgtochten. De door specialisatie vergrote afname van één aktype maakte het voor hem lonend om formulieren voor te laten drukken. Anderen concentreerden zich op een specifieke cliëntèle, te onderscheiden naar maatschappelijke status, beroep, religie of etnische afkomst. Sommige notarissen vestigden zich in de nabijheid van hun doelgroep. Aan de haven en de beurs van Amsterdam waren notariskantoren te vinden waar notarissen zich toeleghden op zeezaken en handel (scheepsver-

klaringen, bevrachtingscontracten, handelscontracten). De Amsterdamse notaris Cornelis van Loon werkte voor de VOC en schreef veel 'attestaties de morte' van Oostindiëvaarders die niet levend van hun reis waren teruggekeerd. Ook maakte hij veel akten voor doopsgezinden. Zijn plaatsgenoot Johannes van Vilekens, die woonde in de schaduw van de Portugese synagoge, had Portugese joden onder zijn klanten. Hij kon akten desgewenst in het Portugees opstellen.

Conclusie

De ontwikkelingslijn van de notaris loopt van publiek schrijver, naar kerkelijk jurist, naar juridisch schrijver met een openbare functie. We hebben gezien dat de notariële meerwaarde voor het publiek was gelegen in de betrouwbaarheid van de notaris en diens vermogen om aan documenten authenticiteit te verlenen.

Nà de middeleeuwen was de notaris, als alle andere beroepsbeoefenaren, een aan het uiterlijk herkenbare figuur, die weliswaar kantoor voerde maar zich vooral onder de cliënten begaf. De notaris was een jurist met ambachtelijke kwaliteiten. Door deze aspecten, versterkt met de controle door een protonotaris, leek de losse organisatiestructuur van het notariaat toch op de gilden, die voor andere beroepsgroepen voor sterke kwaliteitsverbetering hebben gezorgd. Door de zorg van de overheid werd de concurrentie tussen notarissen verminderd en de professionele kwaliteit verbeterd.

Voor zijn medeburgers was de notaris een belangrijke persoon, omdat hij betrokken werd bij alle belangrijke zaken die zich in hun leven afspeelden. Hij gaf behalve ongeschreven advies ook zekerheid op papier. Door fraude kon het publieke vertrouwen worden ondermijnd. Door althans vooraf formeel eisen te stellen aan de persoon van een te admitteren notaris, en achteraf met harde hand op te treden, werd getracht het probleem te bestrijden. Overigens kon de ondermijning ook geschieden door cliënten die valse informatie verstrekten. Eisen aan de persoon, aan zijn vooropleiding en admmissie, hebben in de loop van de achttiende eeuw de kwaliteit van het notariaat een dienst bewezen. Door specialisatie werd de kwaliteit vanuit het notariaat versterkt.

In de notariële werkzaamheden heeft zich een verschuiving voltrokken. In de late middeleeuwen produceerde men vooral gerechtelijke akten; later werden er met name akten in materieel-privaatrechtelijke zaken opgesteld. Voor deze activiteit moest het notariaat de concurrentie aangaan met andere aanbieders, als schepenen en griffiers, een strijd die niet op alle fronten werd gewonnen.

De inhoudelijke taakverandering laat zich illustreren aan de hand van de akte van attestatie. Deze semi-processuele akte maakte in de zeventiende- en achttiende eeuw nog ongeveer tien procent uit van een gemiddeld notarieel protocol. In de negentiende- en twintigste eeuw, nadat de vastlegging van getuigenverklaringen bij wet aan de rechter was

toegekend, is de attestatie geworden tot een akte die alleen in zeer bijzondere omstandigheden wordt aangewend, bij voorbeeld bij de recente parlementaire hoorzittingen van de *commissie Van Traa* inzake de IRT-affaire.

Parallel aan het veranderde aktenaanbod vond er een verdergaande concentratie van het notariaat in steden plaats. Maar in een stad, met vele notarissen én andere concurrerende dienstverleners als de genoemde schepenen en griffiers, kon de individuele notaris veel moeilijker een centrale maatschappelijke rol vervullen, waardoor hij nog meer in een aparte positie kwam te staan (Gehlen, 1989, pp. 477-492, 489).

In de negentiende eeuw heeft zich 'de eenwording van Nederland' voltrokken.¹⁴ De Franse inlijving en de Wet op het Notarisambt (1842) hebben de unificatie van het notariaat bevorderd. Het notarieel examen van de diverse gewestelijke gerechtshoven werd bij voorbeeld vervangen door een examen voor een staatscommissie. Maar ook in deze centrale wetgeving herkennen we de zorg van de overheid voor de kwaliteit van het notariaat. Deze zorg werd gedeeld door de beroepsgroep zelf, met de oprichting van de Broederschap in 1843 (Gehlen, 1989, pp. 490-492).

De geschetste taakverandering, in wezen een beperking tot het materiële privaatrecht, betekende ook verlies van afzetmarkten. Net als zijn middeleeuwse voorganger schrijft de moderne notaris voor een kleine klantenkring. Gelukkig leeft dit inzicht ook bij het notariaat en probeert men met reclamecampagnes, brochures, notaristelefoon en gratis consult de verloren afzetmarkten als het ware terug te winnen.

Literatuur

Cate, J.A. ten

De notariële archieven in Noord-Brabant

's-Gravenhage, 1957

Elias, J.E.

De vroedschap van Amsterdam 1578-1795

Amsterdam, 1963, deel II (tweede druk)

Heins, W.B.

Het Utrechtse notariaat in de zeventiende en achttiende eeuw

In: *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1981, pp. 224-243, 227

Gehlen, A.Fl.

Het notariaat der Lage Landen in

historisch perspectief

In: E.M. van der Marck e.a. (red.), *Atlas van het notariaat; acht eeuwen latijns notariaat; vier eeuwen internationale Unie*, Deventer, Ars Notarius: XLII, 1989

Gehlen, A.Fl.

Het notariaat in het tweeherig Maastricht; een rechtshistorische schets van de inrichting en praktijk van het Maastrichtse notariaat vanaf zijn opkomst tot aan het einde van de tweeherigheid over de stad (1292-1794)

Assen, 1981

¹⁴ Zie voor de algemene eenwording: W.J.M. Knippenberg en B.C. de Pater, *De eenwording van Nederland: schaalvergroting en integratie sinds 1800*, Nijmegen, 1988.

Gehlen, A.Fl.

*De beoefening van de notariaats-
geschiedenis der lage landen; een
beknopte historiografische verkenning*
Deventer, Ars Notariatus; LVIII, 1992

Pitlo, A.

*De zeventiende en achttiende
eeuwsche notarisboeken en hetgeen zij
ons omtrent het oude notariaat leeren*
Haarlem, 1948

Oosterbosch, M.

*Het openbaar notariaat van Oost-
Brabant tijdens de Middeleeuwen;
institutionele aspecten*
In: *Het notariaat in Brabant; tentoon-
stelling 30 september - 10 oktober*
1982, Brussel, 1982

Royen, P.C. van

*Zeevarenden op de koopvaardijvloot;
omstreeks 1700*
Amsterdam, 1987

Wijsenbeek-Olthuis, Th.

*Achter de gevels van Delft; bezit en
bestaan van rijk en arm in een periode
van achteruitgang (1700-1800)*
Hilversum, 1987

Schelling, P. van der

De histori van het notarisschap
Rotterdam, 1745

Wiersum, E.

*De archieven der notarissen, die op het
tegenwoordige grondgebied der
gemeente Rotterdam gefungeerd
hebben, 1585-1811*

In: *Verslagen omtrent 's Rijks Oude
Archieven*, 42, 1919, deel I

Hebt Ge wel ooit een mens ontmoet
Wiens aardsche lot zo naar is
als dat van iemand die zich noemt
Een candidaat-notaris?

Ontmoet ge ooit een armen bloed
Wiens tractement niet zwaar is
Geef hem gerust den titel dan
Van candidaat-notaris.

Zoekt iemand ooit een ambt of post
Die vijftien jaren klaar is
Het is, ik ben er zeker van
Een candidaat-notaris.

Drinkt iemand uit vertwijfeling
't Zij 't bitter rum of klaar is
Dan is die arme man gewis
Een candidaat-notaris.

Klaagt iemand dat zijn aardsche lot
Zijn levenstaak te zwaar is
Vraag hem dan: Vriendje zijt ge soms
Ook candidaat-notaris.

Dan slaat ge wis den bal niet mis
Hooft weldra dat het waar is
Want 't antwoord is: och ja meneer
'k Ben candidaat-notaris.

Ge ziet hem telkens in Den Haag
Waar 't antwoord voor hem klaar is
Ge zijt nog veel te jong Mijnheer
De candidaat-notaris.

De spijs die sterk aangebrand
Verzouten of niet gaar is
Is nog een heerlijk maaltje voor
Een candidaat-notaris.

En hebt ge een zoon, o dan bedenk
Dat er slechts een gevaar is
Bid dan: O Heer maak van mijn kind
Geen candidaat-notaris.

Hij worde Dokter, advocaat
Gemeente-Secretaris
Of ambachtsman, behoed hem slechts
Voor candidaat-notaris.

Ontmoet ge ooit een minnend paar
Dat samen tachtig jaar is
Noem haar dan gerust de eeuwige bruid
Hem candidaat-notaris.

Het loon van menig ambachtsman
Is hooger dan 't salaris
Dat een moderne slaaf geniet
Een candidaat-notaris.

Vraagt hij tot vrouw een jonge maagd
Die ferm van zessen klaar is
Is 't antwoord: Dank je wel Mijnheer
De candidaat-notaris.

Dan komt papa en voegt erbij
Dat 't eenigste bezwaar is
Dat hij niet 't minste vooruitzicht heeft
Als candidaat-notaris.

Dan wordt zijn eergevoel gekwetst
Hetwelk een teedere snaar is
En hij sterft van vertwijfeling
Als candidaat-notaris.

En als hij dan gestorven is
Zijn lijk daar op de baar is
Wijdt dan een traan van deernis aan
Den candidaat-notaris.

En uit dit alles blijkt het klaar
Dat er geen grooter blaas is
Dan die waarop voor jaren zit
De candidaat-notaris.

En daarom noem ik vrijelijk hem
Een grooten dromedaris
Die in 't vervolg zich nog bekwaamt
Voor candidaat-notaris.

De notaris

Zijn traditie en het elektronisch rechtsverkeer

mr. G.J.C. Lekkerkerker*

De notaris heeft een merkwaardig beroep. De wet geeft hem het alleenrecht tot het maken van documenten waaraan een stuk overheidsgezag verbonden is en beschouwt hem om die reden als onderdeel van de openbare macht. De notaris bekleedt een ambt. Het ontwerp voor de nieuwe Notariswet (w.o. 23.706, art. 2 lid 1) omschrijft dit ambt als de bevoegdheid 'om authentieke akten te verlijden in de gevallen waarin de wet dit aan hem opdraagt of een partij zulks van hem verlangt en andere in de wet opgedragen werkzaamheden te verrichten'.

De notaris is een maker van authentieke akten, maar hij vervult dit ambt voor eigen rekening en risico. Dat maakt zijn positie hybridisch. Hij is behalve ambtenaar ook de beoefenaar van een vrij beroep en daarmee ondernemer. Hij is een ondernemer voor wie een groot aantal op maat gesneden regels gegeven zijn ten behoeve van de goede uitoefening van de publieke functie die bij hem is neergelegd.

De wereld van de notarissen is er vanouds een van papier, van authentieke akten, van handtekeningen en van persoonlijke gesprekken. Wanneer dan de stelling opkomt, dat ook op het vlak van het elektronisch rechtsverkeer voor de notarissen rollen kunnen zijn neergelegd die passen in waar het beroep voor staat, dan voert dat tot meer dan alleen een debat over nieuwe praktische mogelijkheden. De notaris, zijn traditie en het elektronisch rechtsverkeer; maakt datgene wat de essentie van het beroep uitmaakt, de stap naar vormen van papierloze, elektronische dienstverlening überhaupt wel mogelijk?

Oude kaders, nieuwe kansen

Die rol van de notaris in een 'post papieren wereld' stond centraal op de wetenschappelijke vergadering van de Koninklijke Notariële Broederschap van het afgelopen najaar. Ter bespreking was het voor die gelegenheid geschreven preadvies *De notaris en het elektronisch rechtsverkeer*, met ondermeer de mogelijkheden van de notaris op het vlak van elektronisch contracteren. De zojuist gestelde vraag kwam in dit boek niet expliciet aan de orde, want een positieve beantwoording was punt van vertrek.

De redenering is eenvoudig, een simpele analogie. De tussenkomst van een notaris, als blijkend uit de authentieke akte, doet in onze 'papier-

* De auteur is hoofd juridisch bureau van de Koninklijke Notariële Broederschap.

ren wereld' te allen tijde rechtens vaststaan dat partijen op een bepaald tijdstip hebben afgesproken zoals in de akte is vastgelegd. Wie onder een notariële akte zijn handtekening heeft gezet, kan niet ontkennen dat hij het is die getekend heeft; vaststaat dat het stuk 'authentiek' is. Vaststaat evenzeer dat het stuk 'integer' is, waarmee is bedoeld dat de inhoud van het stuk voor 'waar' wordt gehouden. Partijen kunnen niet ontkennen dat zij inderdaad hebben verklaard hetgeen zij in de akte stellen. De notariële akte voorziet daarnaast nog in de vaste dagtekening, het bewijs dat de handeling op een bepaald tijdstip heeft plaatsgevonden. De notaris draagt er tenslotte zorg voor dat de berichtenuitwisseling vertrouwelijk is en aan de eis dat hetgeen is afgesproken ook in de toekomst 'onweerlegbaar' moet zijn, is mede voorzien doordat de notariële akte wordt opgenomen in het notarieel archief. De 'onderhandse akte', het begrip waarmee in het recht ieder andere schriftelijk stuk wordt aangeduid dat van een of meer handtekeningen is voorzien als bewijs van wat is afgesproken, biedt al deze zekerheden niet. Eerst wanneer van een onderhands stuk een authentieke akte is gemaakt, wordt het partijen onmogelijk gemaakt hun afspraken achteraf nog te ontkennen. De notaris levert als het ware bewijs vooraf.

In de wereld van de nieuwe informatie- en communicatietechnologie is het medium papier ingeruild voor elektronische gegevensdragers. Het kan een schijf, band of cd-rom betreffen, maar ook een 'vluchtige' weergave op een computerscherm. Het zal in toenemende mate ook om berichten gaan, waarbij is aangegeven wie de opsteller is en voor wie het bestemd is. Dan is er sprake van een elektronisch document, van iets dat gelijkenis vertoont met de zojuist genoemde onderhandse akte. De eerste contouren van de nieuwe vorm van 'notariële' dienstverlening zijn hiermee gegeven. Met de komst van de elektronische documenten wordt de kwestie opnieuw actueel, hoe de authenticiteit, integriteit, vertrouwelijkheid en onweerlegbaarheid van de berichtenuitwisseling in voldoende mate kan worden zeker gesteld.

Het werk van de klassieke notaris moet dus naar nieuwe technieken vertaald. Maar dat het de klassieke notaris moet zijn die ook deze nieuwe werkzaamheden moet gaan verrichten, is daarmee nog niet gegeven. Tegen dit laatste werden op die bewuste najaarsvergadering wel bedenkingen ingebracht waar ik hierna nog op terug zal komen. Door de bank genomen lijkt binnen het beroep echter goed te worden begrepen dat ook hier met de tijd moet worden meegegaan. Maar dan wel met behoedzaamheid, want er staat wel degelijk veel op het spel. De toegevoegde waarde van de notarissen is de rechtszekerheid die hun tussenkomst biedt, is de betrouwbaarheid van hun optreden. Nieuwe diensten moeten in de lijn liggen van wat men van de notaris mag verwachten.

Klassieke notarissen kunnen op het vlak van het elektronisch berichtenverkeer diensten gaan leveren, mits deze inpasbaar zijn in wat 'des notaris' is. Dit in eerste instantie nietszeggende 'des notaris' geef ik hierna een korte inkleuring vanuit de geschiedenis van het beroep. Als

pièce de résistance komt daarna aan de orde, hoe in de wereld van het elektronisch berichtenverkeer de diensten van de notaris eruit kunnen zien. Ik besluit met enige samenvattende opmerkingen over de notariële positie en het elektronisch berichtenverkeer; hoe oude kaders nieuwe kansen bieden.

De notariële traditie

Elke maatschappelijk verband schrijft zijn eigen geschiedverhaal. Door het verhaal van zijn geschiedenis bevestigt het verband zijn eigenheid, de identiteit waarin de groepsleden zich kunnen herkennen. Zo'n geschiedenis zal in de regel beginnen met een 'belangrijke gebeurtenis', een gezamenlijke ervaring waarmee het verband als zodanig gevestigd werd of zich als groep zag herbevestigd. Voorbeelden van dergelijke beginverhalen liggen voor het oprapen. Illustratief zijn de 'belangrijke gebeurtenissen' in het leven van natiestaten, waarin het ontstaan of de wedergeboorte van het éne volk tot uitdrukking komt. Men denke aan het verhaal van de Amerikaanse Vrijheidsoorlog, van de Franse Revolutie en van de Oktober Revolutie voor de gezamenlijke volken van het voormalig Sovjet-imperium. De Nederlandse natie heeft vanouds de Tachtigjarige Oorlog en, veel recenter, voor Duitsland zou wellicht haar *Stunde Null* in combinatie met de val van de Muur in 1989 die functie kunnen hebben.

Maar ook beroepsgroepen vormen maatschappelijke verbanden die soms kunnen bogen op een stuk levende geschiedenis. De notarissen zijn hiervan een goed voorbeeld. De 'grote aanvangsgebeurtenis' van de Latijnse notariaten¹ is de beroemde Wet van 25 Ventôse an XI (16 maart 1803), *Loi contenant organisation du notariat*, bekend als de Ventôsewet. Deze wet werd, meegevoerd in het kielzog van de Napoleontische legers, in grote delen in Europa ingevoerd. Ook voor ons is de wet nog verrassend herkenbaar. Maar op haar inhoud, op de keuzes die werden gemaakt in zaken als de toegang tot het beroep, tucht, toezicht en dergelijke zal ik niet ingaan. De wet is tot op de huidige dag de organieke wet voor de Franse en Belgische notariaten en gaf de basis voor de wetgeving die haar elders moest vervangen. In onze Notariswet van 1842 is zeer veel van de Franse wetgeving behouden gebleven en alle aanpassingen nadien raakten het beroep nooit in de kern.

1 Het betreft die notariaten, die als kenmerk hebben dat zij als vrij beroep worden uitgeoefend binnen een rechtssysteem dat door notarissen op te maken authentieke akten kent, hetgeen wil zeggen, stukken waaraan het recht de speciale gevolgen van echtheid, bewijskracht en executoriale kracht verbindt. In 1948 werd door de notariële beroepsorganisaties van een aantal Spaanstalige landen te Buenos Aires voor het Latijnse notariaat een internationale beroepsvereniging opgericht. Bij deze *Union Internationale du Notariat Latin* zijn thans de notariaten van meer dan 40 landen uit Noord- en Zuid-Amerika, Europa, Azië en Afrika aangesloten.

Voor waar het hier om gaat is deze Ventôsewet vooral interessant, vanwege de beschouwingen die haar voornaamste ontwerper, de staatsraad Réal, ten beste geeft in het bij de wet gevoegde *Exposé des motifs*. In de traditie van Montesquieu's theorie van de scheiding van de machten positioneert hij het notariaat als een vierde macht, evenzeer noodzakelijk als de andere drie om *le droit de propriété, la liberté civile* en *le repos des familles* 'te grondvesten op een onwankelbare basis'. Hij omschrijft de essentie van het beroep als 'te verhinderen dat tussen mensen van goede wil geschillen ontstaan en om, waar het inhalige mensen betreft, met hoop op succes, dezen te ontmoedigen in hun twistzieke gedrag'. Met deze laatste zinsnede, in zijn Franse grondtekst tot op de dag van vandaag te pas en te onpas geciteerd als ware het de Heilige Schrift, is de basis gelegd voor de notariële pretentie van 'actieve' onpartijdigheid. De Hoge Raad heeft in zijn bekende arrest 'Groninger notaris' (HR 20 januari 1989, NJ 1989, 766) daaraan een laatste moderne vertaling gegeven: 'de functie van de notaris in het rechtsverkeer brengt immers (en bracht ook destijds) mee, dat hij beroepshalve gehouden is naar vermogen te voorkomen, dat misbruik wordt gemaakt van juridische onkunde en feitelijk overwicht.'

Op deze wijze wordt wat 'des notaris' is ook in onze tijd getoetst aan het beeld zoals Réal dat al wilde, aan de onpartijdige vertrouwensman buiten de sfeer van het rechtsgeding. Wat dat op dit moment evenzeer kan betekenen, kan worden geïllustreerd aan de volgende uitspraak van het gerechtshof te Amsterdam, voor notarissen de hoogste tuchtrechter. Het betrof een notaris die in een op de Engelse trust geïnspireerde rechtsfiguur van geldlening een voor hem interessante markt had gevonden. Het Hof achtte de handel in geld(swaardige) papieren echter niet 'des notaris' en daarmee in strijd met hetgeen in het ambt betaamt. Er was in deze zaak wel wat meer aan de hand en de notaris moest zijn ambt opgeven. Kenmerkend zijn de overwegingen waarmee de uitspraak wordt onderbouwd. Werken als notaris, zo stelt het Hof, impliceert een beschermde positie en het notariaat wordt binnen de samenleving ervaren als te vertrouwen en degelijk. De bevoorrechte positie die met dit alles annex is, mag niet in gevaar worden gebracht 'doordat notarissen zich gaan bewegen op buitenissig terrein, of zich als al te zeer ondernemende dienstverleners gaan opwerpen. Het is schadelijk voor het rechtsverkeer wanneer de mening opgeld gaat doen dat de notaris 'overal' voor gebruikt kan worden.' (Hof Amsterdam 11 november 1993, NJ 1994, 416).

Al met al een waarschuwing tegen het wilde experiment, omdat dat zich niet verdraagt met wat het beroep hoort te kenmerken. De Nederlandse notaris houdt zich tot op heden staande met een profiel dat met noties als 'betrouwbaarheid', 'onpartijdigheid', 'rechtszekerheid' en ook 'specifieke deskundigheid' kan worden getekend. Dit roept wanneer zo'n nieuwe markt betreden gaat worden als die van het elektronisch berichtenverkeer, in ieder geval om hoge eisen van kwaliteit, om diensten die duidelijk zijn en voor ieder herkenbaar. Enig wantrouwen is best

gerechtvaardigd. Het brede maatschappelijke vertrouwen in het beroep mag niet in de waagschaal worden gesteld.²

Uit de papieren wereld

Het elektronisch rechtsverkeer heeft behoefte aan 'notariële' diensten, aan extra waarborgen op het vlak van de authenticiteit, de integriteit, de vertrouwelijkheid en de onweerlegbaarheid van de berichten-uitwisseling. Dat biedt mogelijkheden voor het notariaat. Ik volg nu in grote lijnen het hiervoor al genoemde preadvies en in vervolgrapport op dat preadvies, dat onder de titel *Vooronderzoek naar het opzetten van notariële TTP-diensten* in november 1996 uitkwam.

Ik onderscheid twee naar hun aard verschillende posities: een typisch ambtelijke en een positie 'in de markt', hetgeen wil zeggen werkelijk in concurrentie met andere aanbieders van diensten. Voor die dienstverlening in de markt wil ik vervolgens een onderscheid maken in drie varianten. Maar alvorens op dit alles in te gaan, moet ik eerst in zijn algemeenheid nog enige opmerkingen maken over de methoden om een elektronisch document betrouwbaar te krijgen en twee specifieke vragen behandelen die daarmee annex zijn.

De versleuteling van elektronische berichten

Partijen communiceren via hun computerschermen en zij willen voor hun berichtenuitwisseling een verdergaande mate van zekerheid. Het elektronisch document is in beginsel immers fraudegevoelig. Nu de vertrouwde zekerheden van het papier zijn weggevallen, zoals het poststempel, de aangetekende brief, de persoonlijke handtekening en de notariële akte, moet worden gegrepen naar andere modaliteiten. Die zijn al wel ontwikkeld. Met gebruikmaking van de juiste techniek en van een verantwoord protocol van handeling is het thans mogelijk elektronische documenten uit te wisselen, die op het vlak van de authenticiteit, integriteit en vertrouwelijkheid in vergaande mate zeker zijn.

De methode bij uitstek om manipulatie te voorkomen is het gebruik van een encryptietechniek, een procedure waarbij leesbare tekens door

2 Het belang van dat brede maatschappelijke vertrouwen in het beroep wordt tot uitdrukking gebracht in de hoge maatschappelijke status die de notaris altijd heeft gehad. In het sociaal wetenschappelijk onderzoek naar de verandering in maatschappelijke statuspositie van beroepen, scoort de notaris onveranderlijk hoog (deel uitmaken van de nationale top-10). Het is zoals Van de Bunt in zijn studie in het kader van de IRT-enquête naar het gedrag van vrije beroepsbeoefenaars (advocaten, notarissen en accountants) opmerkte: 'De maatschappelijke status van deze beroepen - vooral dat van de oude professionele beroepsbeoefenaars als de notaris en de advocaat - komt tot uitdrukking in hun uitstraling van respectabiliteit en betrouwbaarheid. Het fundamentele belang van deze uitstraling in het maatschappelijke verkeer kan moeilijk worden overschat' (Tweede Kamer 1995-1996, 24 072, nr. 19, p. 8).

middel van een wiskundige berekening worden versleuteld in geco-deerde gegevens. De mate van zekerheid van het document is afhankelijk van het raffinement van de gebruikte techniek en het daarbij behorende geheel van afspraken.

Een aantal technieken waarmee een vergaande beveiliging kan worden bereikt, wordt vaak samengevat onder de term 'elektronische handtekening' of 'digitale handtekening'. Een verantwoorde vorm van deze elektronische handtekening is die, waarbij gebruik wordt gemaakt van een asymmetrische encryptiemethode in combinatie met de berekening van het *hashtota*³ van het bericht. Bij zo'n asymmetrisch cryptosysteem wordt voor de versleuteling en de ontsleuteling van het bericht gebruik gemaakt van twee unieke sleutels, een private en een publieke sleutel die beide zijn toegewezen aan één gebruiker. De private sleutel is strikt geheim, dat in tegenstelling tot de publieke sleutel, die met een telefoonnummer vergeleken zou kunnen worden. De verzender 'ondertekent' nu het bericht door van zijn bericht het *hashtota* te berekenen en die hashwaarde vervolgens te versleutelen met behulp van zijn geheime sleutel. De ontvanger ontcijfert het document met de publieke sleutel van de verzender. Indien de ontcijferde hashwaarde overeenstemt met de hashwaarde zoals hij die zelf heeft berekend, weet de ontvanger dat het bericht 'waar' is en afkomstig van iemand die de houder is van de geheime sleutel van de verzender. Met behulp van deze soort technieken is het mogelijk de integriteit en de vertrouwelijkheid van de berichtuitwisseling vergaand te waarborgen.

Twee vragen rond versleuteling

Toch zijn we er hiermee nog niet. Er dienen zich twee kwesties aan. In de eerste plaats is daar een vraag van criminaliteitsbestrijding, van openbare orde. In reactie op het toenemend gebruik binnen de samenleving van encryptietechnieken, zal ook de maatschappelijke noodzaak naar boven komen om het misbruik te bestrijden dat met behulp van deze technieken mogelijk is. Wetgevingsvoorstellen om het encryptiegebruik aan banden te leggen duiken reeds met regelmaat op. Het is goed voorstelbaar dat er behoefte komt aan een registratie van private sleutels op een wijze dat deze onder omstandigheden kenbaar kunnen worden voor politie en justitie. Mogelijk zou ook kunnen zijn, dat in de toekomst een digitale handtekening uitdrukkelijk moet worden uitgegeven aan degenen die er gebruik van gaat maken.

Het tweede probleem heeft opnieuw betrekking op de betrouwbaarheid van het elektronische stuk. Op het vlak van de authenticiteit houdt

3 De hashwaarde van een bericht is het controlegetal, dat wordt verkregen door volgens een bepaald algoritme de waarden uit een aantal velden waaruit een gegevensbestand is opgebouwd, bij elkaar op te tellen. Er mag van worden uitgegaan dat ieder bericht zijn unieke hashwaarde heeft.

het digitaal 'ondertekende' elektronische document een zwakke stee. Want hoe geraffineerd de gebruikte techniek ook zijn mag, van het ontvangen elektronisch document staat slechts vast dat het afkomstig is iemand die bij de versleuteling gebruik kon maken van de geheime sleutel van de verzender. De ontvanger van het document weet niet of deze persoon wel de rechtmatige houder was van het voor de digitale handtekening ingezette sleutelpaar. Het risico moet worden verkleind, dat de verzender aan een onterechte beïnvloeding was blootgesteld of dat over zijn sleutelpaar is beschikt door iemand die daartoe niet bevoegd was.

Beide problemen kunnen worden ondervangen of althans verkleind door een vertrouwde derde persoon in te schakelen, in het jargon van het vakgebied: een *Trusted Third Party*. De notaris zou in beide probleemvelden als *Trusted Third Party* een rol kunnen vervullen. Voor de eerste kwestie zou hij kunnen fungeren als de bewaarder van geheime sleutels, een rol die direct aansluit bij zijn klassieke 'ambtelijke' positie. Daarnaast kan hij instantie zijn die digitale handtekeningen kan certificeren en die daaraan aanpalende diensten vervult; een rol die ook aansluit bij wat hij nu al doet. Ik ga op beide rollen nu nader in.

Trusted Third Party vanuit het ambt

De notaris als de bewaarder van geheime sleutels voor cryptosystemen verricht een nieuwe, typisch 'ambtelijke' werkzaamheid. De notaris kan de identiteit van hem of haar die de 'handtekening' gaat gebruiken met kracht van authenticiteit vaststellen. Hij zou een notariële akte kunnen opmaken waarin wordt verklaard dat een chipkaart (zo daarvan sprake is), uiterlijk herkenbaar aan een bepaald nummer, en de bij die kaart behorende sleutels in bezit zijn gesteld van de gebruiker.

De regeling zou de notaris kunnen verplichten om de geheime sleutel van de gebruiker in een notariële akte vast te leggen en ook een beschrijving van het te hanteren cryptosysteem in bewaring te nemen. De private sleutel zou wellicht onder toezicht van de notaris door de gebruiker op de chipkaart kunnen worden aangebracht, als de praktijk van een dergelijk soort smartcards gebruik gaat maken.

Het voordeel van een regeling via de notaris is dat kan worden aangehaakt bij een redelijk uitgekristalliseerd juridisch leerstuk, wanneer de vraag aan de orde is onder welke omstandigheden overheidsinstanties tot de gegevens toegang hebben. Dat vaak juist degenen voor wie de overheid deze speciale belangstelling aan de dag zal leggen, er wel voor zullen zorgen dat hun private sleutels niet bij de notaris zijn gedeponeerd, ligt in de rede. Maar de overheid kan het gebruik van deze alsdan verboden cryptografie wel signaleren en op dat gebruik kunnen sancties worden gesteld.

Trusted Third Party in de markt

De tweede rol sluit aan bij de positie van de notaris als zakelijk dienstverlener. De notaris biedt extra zekerheid, een stuk betrouwbaarheid. Het is in het 'papieren' rechtsverkeer gebruikelijk dat notarissen verklaringen afgeven over de 'echtheid' van de handtekening waarmee een schriftelijk stuk is ondertekend. In het juridisch jargon gesproken: de notaris 'legaliseert' de handtekening. Hij verklaart dat de handtekening zoals iemand die onder een aan hem aangeboden stuk geplaatst heeft, inderdaad van degeen afkomstig is die dat pretendeert. Ook in het elektronisch rechtsverkeer is aan iets dergelijks behoefte, aan een betrouwbare derde die ten behoeve van de ontvanger van een elektronisch document de 'echtheid' van de door de verzender gebruikte elektronische handtekening bevestigt.

In zijn primaire variant is deze TTP-dienst er louter op gericht om met meer zekerheid vast te stellen, dat een bepaalde publieke sleutel toebehoort aan een specifieke gebruiker.⁴ Maar er kan meer worden geboden en duidelijk zal zijn dat de mate van zekerheid sterk afhangt van de gebezigde techniek en met name van het ingezette protocol van handeling; hoe beter de controles, hoe meer zekerheid.

In het hiervoor al genoemde vervolgrapport is een drietal als 'notarieel' gekenschetste TTP-diensten 'in de markt' nader in zijn organisatorische en technische specificaties uitgewerkt. Steeds is aansluiting gezocht bij wat de notaris al doet in de 'papieren wereld'. Onderstaand volgt een korte beschrijving.

Drie varianten van dienstverlening in de markt

De eerste variant wordt in het rapport aangeduid als 'het legaliseren van de elektronische handtekening en het vaststellen van de bevoegdheid'. Deze dienstverlening omvat wat hierboven is omschreven, waarbij met name is meegenomen dat het af te geven certificaat desgewenst zou kunnen worden uitgebreid met een verklaring aangaande de bevoegdheden van de gebruiker van de digitale handtekening. Dit laatste is ook in de 'papieren wereld' een veel voorkomend gebruik. Over deze 'elektronische legalisatie' werd geconcludeerd dat zij naar verhouding eenvoudig is en op korte termijn te realiseren.

Als een tweede mogelijkheid noemt het rapport 'het waarmerken en in bewaring nemen van elektronische stukken'. Deze dienst sluit aan bij de

4 Dergelijke dienstverlening bestaat al in de Verenigde Staten, waar men wel spreekt van *cybernotary*-diensten. De elektronische handtekening waarmee de verzender zijn bericht verstuurt, wordt 'versterkt' met een elektronisch certificaat dat door een *Trusted Third Party* is afgegeven. In dit certificaat, dat is versleuteld met de elektronische handtekening van de *Trusted Party* opdat het niet kan worden vervalst, zijn steeds de garanties opgenomen die zijn overeengekomen.

'papieren' mogelijkheid stukken bij de notaris in depot te geven. Kenmerkend voor elektronische stukken is, dat zij niet uniek te identificeren zijn. Zij kunnen tegelijkertijd op meer plaatsen bestaan, worden gekopieerd en gewijzigd. De notaris kan het elektronisch document voorzien van een waarmerk en tijdstempel. Daarmee staat op zeker tijdstip de inhoud van het stuk vast. Het zou in de rede liggen dat een dergelijk document vervolgens zou worden opgeslagen in een elektronisch archief. Hier signaleert het rapport echter nog aanzienlijke technische bezwaren, zodat een omzetting naar papier voorshands in de rede ligt.

De derde variant is omschreven als 'het bekrachtigen van een langs elektronische weg tot stand gekomen rechtshandeling'. De gedachte is hier de notariële akte te benaderen. De notaris bekrachtigt de in het elektronisch document vervatte rechtshandeling door aan de verklaringen van partijen een dagtekening toe te voegen en zijn eigen elektronische handtekening. Bedacht moet hier echter worden dat de elektronische handtekening (nog) niet zozeer aan de persoon is gerelateerd, als wel aan het document. De 'handtekening' kan worden gebruikt door wie over de sleutels beschikt. Anders dan in het geval van de papieren akte zal de notaris er niet bij aanwezig zijn wanneer partijen hun handtekening plaatsen. Evenmin is voor de notaris na te gaan of de wil van de betrokkenen wel overeenstemt met wat zij verklaren. De klassieke notariële partijakte is hiermee een ander produkt dan het met de digitale handtekening van de notaris bekrachtigde elektronische document. Wel suggereert het rapport flankerende organisatorische maatregelen die het verschil kunnen verkleinen.

Verdergaand waar het preadvies eindigde, geeft het vervolgrapport ook uitwerking aan het organisatorische kader waarbinnen de *Trusted Third Party*-notarissen zouden moeten functioneren. Zo krijgt de beroepsorganisatie ondermeer de rol toebedeeld om de bouwstenen te leveren voor een sluitend kwaliteitssysteem en om de notarissen te certificeren die TTP-diensten zouden mogen uitvoeren. Er wordt voorzien in een TTP-BV van de samenwerkende TTP-notarissen opdat een aantal infrastructurele voorzieningen centraal kan worden aangeboden. De suggestie wordt gedaan de kwaliteitscontroles (mede) te doen uitvoeren door een onafhankelijke instantie. De elektronische legalisatie en het hiervoor gegeven organisatorisch kader worden thans vollediger uitgewerkt in een definitiestudie. Ook zijn er voorbereidingen voor een pilot-project.

Notariële positie en het elektronisch rechtsverkeer

In zijn beroemd geworden analyse van *the great transformation*, een tijdvak dat hij na de val van Napoleon laat beginnen en dat voor hem eindigt met de Tweede Wereldoorlog, schildert de historicus Karl Polanyi de westerse beschaving aan twee tegengestelde bewegingen. Hij ziet de ongekende economische en culturele expansie van de westerse wereld, de

opkomst van de vrije markteconomie op wereldschaal en van het overheersende marktgerichte denken.

Maar daar tegenover stelt hij een baaierd van tegenstromen en tegenbewegingen, die juist tot functie hebben om de samenleving tegen dat vrije spel der economische krachten in bescherming te nemen. Naast de prikkel de welvaart te vergroten door nieuwe markten te betreden, door steeds verdergaande competitie, staat steeds weer de drang de onzekerheden te reduceren die met dit marktgericht handelen en denken annex zijn, staat de wil ook tot instandhouding van een civiele maatschappij.

De notaris als ambtenaar en ondernemer; ik meen dat hij vanuit zijn traditie dichter bij de tegenstroom staat dan bij het marktdenken, hoezeer ook een thans weinig gelukkig werkend tariefsysteem dit zicht moge vertroebelen. Hij bekleedt vooreerst een ambt; een ambt gerelateerd aan bezit, in een samenleving waarin bezit iets is geworden dat al lang niet meer alleen de bovenlaag kenmerkt.

Dit ambtelijke karakter mag hem echter niet de lust ontnemen om te zoeken naar nieuwe vormen van dienstverlening. De notaris is ook ondernemer. Maar die nieuwe diensten moeten aansluiten bij waar hij in essentie voor staat, bij wat 'des notaris' is, wat past bij zijn plaats als onpartijdig vertrouwenspersoon in de zin zoals al bijna tweehonderd jaar geleden door Réal werd aangegeven. Zijn positie tussen 'staat' en 'markt' is steeds opnieuw een lastige.

De notaris in het elektronisch rechtsverkeer is zo'n poging tot het in kaart brengen van nieuwe mogelijkheden. Ik bracht op verschillende plaatsen in deze bijdrage iets naar voren van het wantrouwen van sommigen binnen de beroepsgroep tegen deze nieuwe ontwikkeling. Ik heb voor dat wantrouwen alle begrip, waar het voortkomt uit het besef dat het kernprodukt van de notarissen bij uitstek de rechtszekerheid is die hun tussenkomst biedt, de betrouwbaarheid van hun optreden. En we praten hier wel over *leading edge technology*, met alle onzekerheden die daarmee verbonden zijn. Maar dit belet niet om te onderzoeken en afgezien hiervan berusten veel van de bezwaren tegen nieuwe rollen van de notaris op dit terrein mijns inziens goeddeels op een misverstand of zijn zij ten onrechte.

Om met het eerste te beginnen, het kwam hiervoor reeds aan de orde: het elektronisch document heeft niet alle mogelijkheden van de notariële akte en kan deze dus ook niet werkelijk vervangen. Daar gaat het ook niet om. Voor een aantal functies die de notariële akte biedt, is het elektronisch document ongeschikt, althans op dit moment. Wanneer sprake is van elektronische documenten verschijnen partijen nu eenmaal niet bij de notaris om door hem te worden voorgelicht en om te zijn overstaan die stukken te tekenen.

Maar dit behoeft toch niet te impliceren, dat de notaris deze geheel nieuwe dienst alleen om die reden niet kan bieden? Is het niet veeleer zaak voor deze nieuwe dienst kwaliteitsprotocollen te ontwikkelen,

waarmee een maximum aan zekerheid wordt bereikt dat partijen inderdaad beseffen wat ze doen?

De tweede oppositie ligt in het verlengde van het voorgaande. Als bezwaar is aangevoerd, dat het bij het elektronisch rechtsverkeer welhaast uitsluitend gaat om formele controlehandelingen en dat de notaris als jurist en als raadsman niet centraal in beeld komt. Hier speelt toch wel sterk de status-kwestie. Bij dit bezwaar moest ik denken aan *De Notariswet*, het bekende standaardwerk van J.C.H. Melis, zoals dat al vele decennia en in een aantal opeenvolgende drukken te vinden is op ieder notariskantoor. Onder de veelzeggende aanduiding 'de weg omhoog' wordt daar met tastbare huiver beschreven, hoe de notarissen/schrijvers van vroege tijden elkaar tijdens marktijd het schrijfwerk bevochten, op de vuist als dat zo uitkwam. Van de Renaissance tot voorbij de Ventôse-wet is een lange weg, maar op het marktplein, met opschrijven, met vastleggen, is het allemaal begonnen. Is het geen uitdaging die weg nog eens te proberen? Of anders gezegd: kunnen juist die nogal formeel aan-doende handelingen op het vlak van het elektronisch rechtsverkeer niet een entree geven voor nieuw inhoudelijk werk?

Het preadvies poneert de stelling dat de notaris *Trusted Third Party*-taken in zijn pakket moet opnemen om omvangrijk omzetverlies en op termijn zelfs decimering van zijn taken te voorkomen. Dit is een boude bewering waarvan het lastig is de juistheid te schatten. Op de particuliere markt zal het, denk ik, met de invoering van elektronische documenten zo hard niet gaan en op die particuliere markt is een groot deel van de notarissen goeddeels werkzaam.

Dat brengt mij tenslotte op een laatste kwestie, de marktverkenning. Licht er in het elektronisch rechtsverkeer voor notariskantoren op dit moment al een interessante markt? Er is een markt naar mijn inschatting, maar die is op dit moment nog klein. Het is vooreerst vooral van strategisch belang om een zo belangrijke ontwikkeling als deze 'elektronische revolutie' niet te ontkennen. Dat verklaart ook de grote bemoeienis van de beroepsorganisatie. De notarissen moeten in kunnen stappen in een al rijdende trein. Technisch en organisatorisch is er voor hen van alles mogelijk en ook passend. Binnen afzienbare tijd zullen althans enige notariskantoren *Trusted Party*-diensten moeten kunnen bieden.

Literatuur

Franken, H., G.J.C. Lekkerkerker

e.a.

*De notaris en het elektronisch
rechtsverkeer*

's-Gravenhage, 1996

Melis, J.C.H.

De Notariswet

Zwolle, Waaijer, 1991 6e druk (bewerkt
door A.H.M. Santen en B.C.M. Waai)

Moreau, A.

*Les métamorphoses du scribe; histoire
du notariat français, Perpignan, 1989*

Veegens/Wiersma

Het nieuwe bewijsrecht

Vooronderzoek

*Vooronderzoek naar het opzetten van
notariële TTP-diensten*

Den Haag, Koninklijke Notariële

Broederschap, 1996

Charivarius

Hij is een amphibie. De helft is ambtenaar,
 De helft is handelsman = notaris bij mekaar.
 Als dienaar van den staat moet hij gebiedend kijken,
 Als koopman moet hij zeer voorkomend zijn, of lijken;
 Hij zoekt den juisten weg, en vindt dien aan de grens -
 Zoo wordt hij door de bank een hoogst bekomzaam mensch.
 Hij is wat ouderwetsch, zeer degelijk en deftig,
 Beschaafd, maar niet gemaakt, doortastend, maar niet heftig.
 Schoon hij eenvoudig is, en zonder zweem van air,
 Verkiest hij 't zwarte pak toch boven het colbert.
 Zijn uitspraak is correct, maar vrij van affectatie,
 Zijn zinsbouw in 't gesprek toont vaak klassieke gratie,
 Maar als hij akten leest, negeert hij zijn gehoor,
 En leest ze in een vaart, en onverstaanbaar voor.
 Op straat wordt zijn betrekking gauw genoeg verraden
 Doordat hij, met een dikke aktentasch beladen,
 Met twee getuigen loopt. Hij draagt geen hoogen hoed.
 Dat deed hij vroeger wel. En 't stond hem toch zoo goed!
 Wie zijn kantoor betreedt, wordt aanstonds sterk getroffen
 Door d'orthodoxe kleur van kleed en meubelstoffen;
 Het oog wordt door oud blauw en koperwerk verkwikt,
 Die heeft hij voor een krats op veiling opgepikt.
 Hij pleeg zijn taal met tal van termen te lardeeren
 Als intestaat, minuut, passeeren, compareeren -
 Zoo wordt de kwestie kort en klaar uiteengezet,
 Terwijl zijn rechterhand speelt met zijn lorrienjet.
 Hij inventariseert, hij regelt erfenissen,
 Hij heeft een broertje dood aan fideï-commissen,
 Maar dweept met vruchtgebruik - waarom, begrijpt geen leek -
 Hij boedelscheidt, hij veilt en levert hypotheek.
 Hij heeft van zijn cliënten veelal vol vertrouwen,
 Zoodat ze 'm ook als geldelijk adviseur beschouwen:
 Dan - want hij is een door-en-door goedaardig dier -
 Aanvaardt hij zelfs den post van substituut-bankier.
 Zijn boezem bergt als 't graf 't geheim der testamenten
 Van kleine klantjes en vermogende cliënten.
 Daar heb je Jonker Jan, die stiekum is onterfd,
 En 't onbehoorlijk vindt, dat oom maar steeds niet sterft;
 Als hij ze samentreft, den jongen en den ouden,
 Weet hij zijn aangezicht strak in de plooi te houden.
 Hij ziet de hartelijkheid, hij hoort de vleierij
 En denkt: neen, Janneman, dat gaat je neus voorbij.
 Wanneer hij ouder wordt, en al die nieuwe wetten,
 Bij 't vele werk, dat hij voortdurend moet verzetten,

Niet goed meer volgen kan, dan is zijn toeverlaat,
Zijn rechterhand, zijn steun, zijn stut: zijn candidaat.
O, candidaat, gij die, na menig zwaar examen,
Vol kennis, uitgebreid en nauwelijks te vamen,
Het hoogste dat u wacht, schier nooit bereiken kunt
Voordat uw vel vervaalt, uw dichte hardos dunt,
Gij zijt een stille kracht. Houd hoop op uw beloning;
De zeeper wordt barbier, de kroonprins wordt een koning.
Thans zinkt g' in 't hoekje weg bij testament of ceel,
Geduld! Eens valt ook u een protocol ten deel.
Dan spruit een trotsch gewas uit den gedrongen heester,
Dan zegt gij jij en jou tot uw voormalig meester,
Dan veert gij op, in blik, in houding en in toon –
Gij hebt den sprong volbracht van loonslaaf tot patroon.
Ten slott' een ernstig woord, tot u gericht, notaris:
Ofschoon uw levenslast, van zorgen zwanger, zwaar is,
Bedenk: als gij uw werk met hart en hersens doet,
Veredelt gij uw ambt. En dan verdient je goed.

Het notariaat in het buitenland

prof. mr. A.A. van Velten*

Iedere jurist wordt van tijd tot tijd geconfronteerd met de toepasselijkheid van buitenlands recht. Onder andere door de inspanningen van lidstaten van de EU op het gebied van het vrije handelsverkeer, zal ook de Nederlandse notaris zich meer en meer moeten bezig houden met vreemd recht. Enkele voorbeelden uit de praktijk van alledag:

- een rechtspersoon heeft een deelneming in een buitenlandse rechtspersoon; het belang in die deelneming zal binnen concernverband moeten worden overgedragen;
- iemand neemt een lening op bij een Nederlandse bank en stelt zekerheid door middel van hypotheek op zijn in het buitenland gelegen vakantiewoning;
- een cliënt met een onroerende zaak en andere bezittingen in het buitenland wenst een testament op te maken;
- iemand heeft gehoord dat het Trustverdrag in werking is getreden en wenst zijn vermogen onder te brengen in een Angelsaksische trustverhouding, opdat zijn losbollige zoon niets van hem zal kunnen erven;
- een Nederlander die in het buitenland met een buitenlandse man/vrouw is gehuwd, wenst in het kader van echtscheiding een in Nederland gelegen onroerende zaak over te dragen.

Het zal duidelijk zijn, dat dit grensoverschrijdend verkeer niet alleen vraagstukken op het gebied van rechtsvergelijking en internationaal privaatrecht met zich meebrengt, doch dat daarbij ook het EG-Verdrag zijn werking doet voelen, waarbij ook gedacht dient te worden aan regels die het notariaat en de nationale notariële wetgevingen rechtstreeks raken.

Ten aanzien van buitenlandse ontwikkelingen op het gebied van het notariaat doen zich verschillende vraagstukken voor, die hierna kort zullen worden behandeld. Allereerst komt ter sprake de verhouding tussen rechtsstelsels die het notariaat, zoals wij dit kennen, als onderdeel van hun systeem hebben en stelsels waar dit niet het geval is. Zoals wij zullen zien betreft dit een scheiding tussen landen die hun recht ontleenen aan het zogenaamde *civil law* en landen met stelsels gebaseerd op *common law*.

* De auteur is als hoogleraar onroerend goed verbonden aan de Juridische Faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Bovendien is hij als notaris werkzaam bij kantoor Boekel De Nerée te Amsterdam.

De notarissen van de eerstgenoemde landen werken samen in een wereldwijde organisatie waaraan een apart onderdeel is gewijd; daarbij zal blijken dat er ook belangrijke contacten zijn met juristen die in de *common law*-landen gelijke taken vervullen als bij ons de notaris, zoals de Britse *solicitor*.

Voor ons land is uiteraard van groot belang de werking van de Europese Unie, vandaar dat ter afsluiting nader wordt ingegaan op de rol van het samenwerkende notariaat binnen de Europese Unie, maar ook op de invloed die het EG-verdrag op het notariaat heeft.

Civil law en common law

Het Nederlandse notariaat is van Italiaans/Franse origine. Dit stelsel – dat ook wel bekend staat als het ‘Latijnse’ notariaat – wordt teruggevonden in alle rechtsstelsels die direct of indirect zijn afgeleid van het Romeinse recht, ofwel de *civil law*-landen. Derhalve binnen geheel Europa, met uitzondering van de Angelsaksische en Scandinavische systemen, maar ook in de landen die deze stelsels hebben overgenomen of die als voormalige kolonie het juridische systeem aan hun voormalige romeins-rechtelijke moederland ontleen.

Het ‘Latijnse’ notariaat komen wij dan ook tegen in geheel Latijns Amerika, franstalig Canada, francofoon Afrika en andere voormalige Franse koloniën, Indonesië, maar ook in China en Japan.

In de Angelsaksische en de Scandinavische landen is de notaris wel bekend, doch daar heeft hij een functie die meestal is teruggebracht tot het verzorgen van legalisaties of het afgeven van door het buitenland verlangde notariële verklaringen. Vaak wordt het notariaat in die landen door een jurist als nevenfunctie uitgeoefend, bij voorbeeld – om ons tot de Europese Unie te beperken – door een rechter (Denemarken) of een *solicitor*, al of niet tevens *notary* (Engeland, Schotland, Ierland), waardoor juridische kundigheid op indirecte wijze wordt gewaarborgd. In de City of London bestaat een bijzondere groep van *notaries* (ook wel bekend als *scriveners*); geen *solicitors*, maar niettemin opgeleid in het grensoverschrijdende contractenwerk. Deze *scriveners* kunnen in veel opzichten als notariële juristen worden beschouwd, zij het, dat zij geen authentieke akten kunnen opmaken en zij niet onpartijdig zijn, terwijl hun geschriften geen executoriale kracht hebben. Hun akten kunnen derhalve niet ten uitvoer worden gelegd – evenmin als die van een *solicitor/notary* –, terwijl op grond van art. 50 van het EEG-verdrag daarentegen akten van de continentale notaris in alle landen van de EU, dus ook in het Verenigd Koninkrijk en Ierland, kunnen worden geëxecuteerd als waren het vonnissen. Een merkwaardige situatie, waarop men zich thans in die landen beraadt.

1 Tal van andere voorbeelden kan men vinden in de in 1989 verschenen congresbundel *De internationale aspecten van het notariaat* (Frielink, 1989).

De Amerikaanse *notary public* kan nauwelijks met de Latijnse notaris worden vergeleken, omdat eerstgenoemde zijn diensten meestal beperkt tot legalisaties en soortgelijke eenvoudige handelingen. Kraan heeft hierover in zijn rechtsvergelijkende dissertatie *De authentieke akte* opgemerkt (1984, p. 196): 'Het belangrijkste verschil tussen notariële akte en het geschrift annex certificate of acknowledgment van de notary public ligt in het feit dat de notariële akte met inbegrip van de partijverklaringen door de notaris is opgesteld. Daardoor kan de deskundigheid van de notaris met betrekking tot de materie waarop de partijverklaringen betrekking hebben zijn betekenis krijgen. Door de redactieplicht van de notaris en zijn onderzoeksplicht worden de in de akte neergelegde rechtshandelingen in maatschappelijk opzicht zekerder, onaantastbaarder. Kunnen wij in bewijsrechtelijk opzicht het geschrift annex certificate nog ten dele, in maatschappelijk opzicht kunnen wij het in het geheel niet vergelijken met de notariële akte waarin de partijverklaringen zijn opgenomen.'

Kraan concludeert vervolgens dat dit niet anders wordt wanneer een *attorney (lawyer)* het geschrift opstelt en vervolgens als *notary public* het *Certificate of acknowledgment* afgeeft. Niet alleen valt het geschrift technisch daardoor niet onder de verantwoordelijkheid van de *notary public*, ook inhoudelijk kan de activiteit van de *lawyer* niet met de bemoeienis van de notaris vergeleken worden. De *lawyer* is en blijft in opzet een partijdig adviseur.

Zo vermeldt het rapport van de American Bar Association *The proper role of the lawyer in residential real estate transactions* (1976, p. 10) met betrekking tot verkoop en overdracht van onroerend goed: 'The buyer and seller, without representation, will usually not have as much knowledge of conveyancing as the other parties. Only their own attorneys will be motivated to fully explain the transaction. It is sometimes said the parties require disinterested counsel. This misstates the case. Instead of disinterested counsel, each, to a greater or lesser extent, requires the assistance of someone completely dedicated to his interests and equipped with sufficient skill to protect him. So far the only such surrogate we have been able to find is the independent lawyer.'

Deze gedachte aan een tussen partijen staande, onafhankelijke jurist, komen wij ook tegen in de recente voorstellen voor de zogenaamde *CyberNotary*. Daarmee wordt bedoeld op een functionaris die zich als *Trusted Third Party* bezig houdt met het verschaffen van zekerheid met betrekking tot het uitwisselen van contracten en de daarbij behorende zekerheden in het elektronisch rechtsverkeer en die daartoe door de betrokken partijen is aangewezen bij een *Interchange agreement*.²

2 Nader over deze interessante ontwikkeling het in 1996 uitgegeven preadvies van de Koninklijke Notariële Broederschap *De notaris en het elektronisch rechtsverkeer*, alsmede de speciale uitgave *Electronic interchange and the CyberNotary* van het tijdschrift *Notarius International* (Kennair, 1996; Barassi, 1996; Weyts, 1996).

Samenvattend kan worden gesteld dat de 'Latijnse' notaris kan worden omschreven als een onafhankelijke, tussen partijen staand jurist, die akten opmaakt met authentieke kracht, dat wil zeggen met een in beginsel volledige bewijskracht, terwijl deze akten ten uitvoer kunnen worden gelegd zonder dat daarvoor een (aanvullend) rechterlijk vonnis nodig is. De personen die in de Angelsaksische landen opereren en daar min of meer soortgelijke werkzaamheden uitoefenen als onze notaris missen al de hiervoor vermelde kenmerken en kunnen daarom slechts zeer ten dele met de 'Latijnse' notaris worden vergeleken.

Opgemerkt dient daarbij nog te worden, dat naast het verschaffen van rechtszekerheid, de 'Latijnse' notaris ook meer en meer de taak van bescherming van economisch zwakkere partijen door de rechtspraak krijgt toebedeeld (de zogenaamde *Belehrungspflicht*).

De internationale beroepsorganisatie UINL

Tussen de beoefenaren van het Latijnse notariaat bestaan al vele eeuwen tal van incidentele vormen van samenwerking. Aan het begin van deze eeuw is getracht, mede op Nederlands initiatief, daar een hechtere band aan te geven. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog is aan dit overleg echter abrupt een einde gekomen en in de jaren daarna waren door de gespannen toestand in Europa nauwere contacten niet realiseerbaar.

Na de Tweede Wereldoorlog is in Zuid-Amerika een nieuwe impuls gegeven aan een meer gestructureerde samenwerking, aanvankelijk met een zwaar accent op het Latijnse karakter: in 1948 werd te Buenos Aires opgericht de *Union Internationale du Notariat Latin* (UINL): een bundeling van notariële beroepsorganisaties, die binnen deze organisatie nauw gingen samenwerken, vooral op notarieel-technisch en wetenschappelijk gebied.

Bij haar oprichting bestond de UINL hoofdzakelijk uit Zuid-Europese en Zuid-Amerikaanse notariële verenigingen, maar al spoedig werden, vooral op Belgisch initiatief, ook notariële beroepsorganisaties uit enkele 'Germaanse' landen (Nederland, Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland) lid, gevolgd – als eerste Aziatische organisatie – door de Japanse notariële vereniging.³

Mede door beëindiging van de Koude Oorlog, die het liberalisme en daardoor ook het notariaat doet opbloeien, tonen thans notariële organisaties uit landen als Albanië en Rusland, maar ook China en Vietnam grote belangstelling voor de UINL. Ook in Indonesië en Zuid-Afrika bestaat veel interesse; de notariële beroepsorganisatie van het eerstgenoemde land trad inmiddels toe als lid. De notarissen uit Hongarije en

3 Een goed beeld van het ontstaan der UINL wordt geschetst in de in 1989 door Kluwer en de Stichting tot bevordering der notariële wetenschap uitgegeven bundel *Atlas van het notariaat*, waarin deze ontwikkeling wordt beschreven.

Polen zijn al enige jaren in de UINL vertegenwoordigd. Kortom, de UINL is volop in beweging en breidt zich snel uit.

Europese werkgroepen

De UINL kent diverse werkgroepen, waaronder twee Europese: een voor geheel Europa (CAEM), thans vooral van belang voor contacten met Oost-Europa, en een andere voor vraagstukken welke met de Europese Unie en de EG-verdragen samenhangen (CAUE).

De verhouding van de UINL met de Europese Angelsaksische juristen behoeft in dit verband nog enige toelichting. Speciaal na de oprichting van de Europese gemeenschap en de toetreding daarvan door het Verenigd Koninkrijk en Ierland, zagen de *solicitors* en *notaries* uit die landen al spoedig in dat zij contacten met hun continentale vakgenoten niet konden missen en daarom traden zij tot de UINL toe als waarnemers. Binnen de beide Europese werkgroepen, met name in de CAUE, worden zij geheel op dezelfde wijze als leden behandeld.

Regelmatig leveren de beide Europese werkgroepen rapporten, dan wel geven zij adviezen aan de landelijke notariële organisaties, of sinds kort – aan de Europese Unie. Ook doen zij zelfstandig voorstellen, zoals onlangs met betrekking tot de zogenaamde Eurohypotheek.⁴ De meest recente rapporten van de CAUE zijn *Certificat d'identité et de capacité des sociétés immatriculées au registre de commerce* en *Copropriété & commonhold; apartment ownership in the EU*; dit laatste ter bevordering van de invoering van appartementseigendom in Engeland en Wales.

Van de thans in studie zijnde onderwerpen is met name die over de invloed van de gevolgen van de invoering van de euro van belang. De rapporten van de CAUE worden uitgegeven door de Stichting tot bevordering der notariële wetenschap te Amsterdam; die van de CAEM door de Fondation Irène te Luxemburg. Resumé's daarvan verschijnen regelmatig in de vorm van artikelen in het UINL-tijdschrift *Notarius international*

Het 'Latijnse' notariaat in de EU

Zoals opgemerkt, bestaan er binnen de Europese Unie landen die het 'Latijnse' notariaat kennen (de meerderheid) en landen waar de notariële functie grotendeels door een ander type jurist, zoals de *solicitor*, wordt uitgeoefend en alwaar de authentieke akte met zijn executoriale kracht niet bekend is.

Teneinde de belangen van het 'Latijnse' notariaat binnen de EU voldoende te behartigen, bestaat er sinds enige tijd een samenwerking tussen de notariële beroepsorganisaties van de EU-landen die dit stelsel

4 Daarover meer in het laatste hoofdstuk van de bundel *Towards a European Civil Code* (Hartkamp, e.a., 1994).

kennen. Omdat deze Europese presentatie, die voornamelijk van voorlichtende en politieke aard is, niet door het hoofdzakelijk wetenschappelijke werk van de UINL te laten te lopen, is besloten een en ander buiten het kader van de UINL te doen plaatsvinden. Dit overleg staat bekend als de *Conférence des Notariats de l'Union Européenne* (CNUE).

Een van de onderwerpen die onlangs door de CNUE werd bestudeerd, betreft het zogenaamde *Rapport Marinho*, naar aanleiding waarvan het Europese Parlement in 1994 in de vorm van een resolutie een uitspraak heeft gedaan over de functie en het wezen van de 'Latijnse' notaris.

Teneinde het 'Latijnse' notariaat ten behoeve van het Europese Parlement duidelijk af te bakenen ten opzichte van andere juridische beroepsgroepen, heeft de CNUE in 1990 – vooruitlopend op de toen te verwachten resolutie van het Europese Parlement – de zogenaamde *Verklaring van Madrid* uitgegeven. Hierin worden de 'Latijnse' notaris en zijn werkzaamheden als volgt omschreven: 'De notaris is een openbare ambtenaar aan wie door het gezag van de Staat de bevoegdheid is gedelegeerd om authenticiteit te verlenen aan akten welke door hem zijn geredigeerd en waarvan hij de bewaring, de bewijskracht en de executoriale kracht garandeert.'

Dit is nader in de *Verklaring* uitgewerkt op de volgende wijze. Om de nodige onafhankelijkheid van zijn werkzaamheden te garanderen, oefent de notaris deze uit in het kader van een vrij beroep, een vrij beroep dat alle juridische activiteiten omvat, behalve met betrekking tot geschillen. Door zijn tussenkomst, bestaande uit de onpartijdige maar actieve adviezen die hij geeft, alsook door de redactie van het authentieke document dat daar uit voortkomt, verschaft hij rechtzoekenden de juridische zekerheid waar die om vragen. Deze is des te meer verzekerd, omdat de notaris een jurist is met een universitaire opleiding, die tot het uitoefenen van zijn beroep is toegelaten nadat hij verscheidene examens en stages heeft afgelegd. Een beroep dat hij uitoefent volgens strenge disciplinaire regels onder de permanente controle van het publieke gezag en dankzij een geografische verspreiding die het in het gehele land mogelijk maakt van zijn diensten gebruik te maken.

Kortom, de tussenkomst van de notaris is, door het feit dat hij mogelijke geschillen voorkomt en de executie vergemakkelijkt, in feite een onontbeerlijk radertje in de uitvoering van een goede rechtsorde, aldus voormelde *Verklaring*.

De toepassing van het EG-Verdrag op het notariaat

Artikel 52 van het EG-Verdrag gaat uit van de vrijheid van vestiging, terwijl artikel 59 het vrije verkeer van diensten voorschrijft.⁵ Het is echter de

5 Het onderscheid van beide regelingen blijkt uit de uitspraak gedaan door het Europese Gerechtshof te Luxemburg inzake de Duitse advocaat Gebhard tegen Consiglio dell'Ordini degli Avvocati e Procuratori di Milano (EHVJ 30 nov. 1995, NJ 1997, 53): bij vestiging gaat

vraag of de genoemde bepalingen uit het EG-verdrag ook van toepassing kunnen zijn op de 'Latijnse' notaris. Wij zagen in de vorige paragraaf immers dat de 'Latijnse' notaris een 'openbaar ambtenaar' is aan wie door de Staat bepaalde bevoegdheden zijn verleend. Dit 'overheids'-aspect in de functie van de 'Latijnse' notaris levert een complicatie op ten aanzien van de vrije beroepsuitoefening binnen de Europese Unie.

Artikel 55 eerste lid van het EG-Verdrag schept namelijk een uitzondering op het in dat Verdrag neergelegde algemene beginsel van de vrijheid van beroepsuitoefening en wel voor werkzaamheden ter uitoefening van het openbaar gezag. Deze bepaling zou volgens een aantal commentatoren van het Verdrag⁶ ook van toepassing zijn op de 'Latijnse' notarissen, omdat die deel uitmaken van het openbare gezag.

Het Europese Gerechtshof heeft bij het arrest *Reyners* de interpretatie van dit artikel enigszins genuanceerd, door binnen eenzelfde beroep de mogelijkheid van een gescheiden uitoefening van publieke en particuliere activiteiten mogelijk te achten en door het artikel vervolgens uitsluitend op de eerste aspecten toe te passen (EHvJ 21 juni 1974).

Volgens deze uitspraak zal dit onderscheid echter alleen maar van toepassing zijn, indien de activiteiten inderdaad van elkaar los te maken zijn. In overweging 46 van genoemde beslissing wordt daarover gesteld dat een uitbreiding van de uitzondering die door artikel 55 wordt gemaakt voor een geheel beroep slechts aanvaard kan worden als de genoemde activiteiten zodanig met elkaar verbonden zijn, dat de vrije vestiging de Staat zou kunnen dwingen om, ook al is het maar tijdelijk, openbare functies aan buitenlanders toe te vertrouwen.

Bovendien wordt in overweging 49 gezegd, dat eventuele restricties van de vrijheid tot vestiging zoals voorzien door het eerste lid van artikel 55, voortaan bekeken moeten worden voor elke lidstaat afzonderlijk, afhankelijk van de nationale regels die gelden voor de organisatie en de uitoefening voor die beroepsgroep. Dit is de consequentie van het respect voor de soevereiniteit van elke lidstaat voor de reglementering van de binnen die lidstaat uitgeoefende beroepen, met name door degenen die deel uitmaken van het openbare gezag.

Voorts stelt de Commissie van de Europese Gemeenschappen in haar antwoord d.d. 19 mei 1989 op een vraag uit het Europese Parlement, dat: 'de nationale regels die het aantal notarissen begrenzen op zich niet in strijd zijn met art. 52 van het EG-Verdrag. Deze regels bepalen echter vaak dat uitsluitend landgenoten van het land in kwestie het beroep uit mogen oefenen.'

In het geval van de 'Latijnse' notaris moet derhalve een antwoord worden gegeven op de vraag of diens openbare functie ook activiteiten inhoudt die daar gemakkelijk van te scheiden zijn. Het Europese Gerechts-

het om méér dan incidentele verlening van diensten.

6 Zoals onlangs Hergeth (1995) in diens dissertatie *Europäisches Notariat und Niederlassungsfreiheit nach dem EG-Vertrag*.

hof heeft zich nog niet hoeven te verdiepen in de specifieke vraag of artikel 55 van het EG-Verdrag wel of niet voor het geheel, dan wel slechts voor een deel van de notariële activiteiten geldt.

Het is echter interessant om hier het arrest te vermelden dat in een zaak tussen de Commissie van de Europese Gemeenschap en het Koninkrijk der Nederlanden werd uitgesproken inzake de vraag of deurwaarders en notarissen zich aan de wetgeving inzake omzetbelasting dienen te onderwerpen (EHvJ 26 maart 1987). Terloops onderstreept het Hof daarin dat deurwaarders en notarissen voor eigen rekening en op eigen verantwoordelijkheid werken, dat zij, binnen de grenzen die de wet oplegt, vrij hun arbeidsomstandigheden organiseren en zelf hun verdiensten ontvangen. In zijn rapport had de onderzoeksrechter vermeld dat de notarissen in Nederland (en dat geldt ook voor andere landen) enerzijds functies vervullen die hun door de wet worden toegekend en aan hen zijn voorbehouden, openbare functies – welke vooral bestaan uit het opmaken en passeren van authentieke akten –, en anderzijds functies die als privé beschouwd worden en die, wat de (nog steeds Nederlandse) notarissen betreft, bestaan uit hun werk als belastingadviseur, administrateur, executeur testamentair, enzovoort.

Dit refereren aan een tweeledigheid van de notariële werkzaamheden is strijdig met de in de eerder genoemde *Verklaring van Madrid* opgenomen gedachte van het eenheidskarakter van het notariële beroep: het 'Latijnse' notariaat dat slechts één enkele activiteit uitoefent die in zijn geheel deel uitmaakt van het openbare gezag.

In de hiervoor genoemde resolutie van het Europese Parlement van 1994 wordt nader ingegaan op voormelde problematiek, waar onder punt D.5 wordt opgemerkt dat, ondanks de restrictieve interpretatie van de vrijstelling waarin artikel 55 voorziet, de bestaande bepalingen van het EG-Verdrag inzake de vrijheid van vestiging en dienstverrichting geen passende rechtsgrondslag bieden voor een harmonisatie op communautair vlak van de bepalingen die het ambt van notaris regelen.

Dit uitgangspunt lijkt het enige juiste, omdat moeilijk valt in te zien waar bij notariële dienstverlening de grens tussen wel en geen overheidsfunctie moet worden getrokken: beide aspecten liggen in elkaars verlengde en het ene kan niet worden los gezien van het andere.

Een Europese code van notariële gedragsregels

Elke nationale notariële beroepsorganisatie kent voor het grensoverschrijdende verkeer de nodige richtlijnen. Art. 32 van onze nationale beroeps- en gedragsregels luidt met betrekking tot de toepassing van buitenlands recht als volgt: 'Ingeval de notaris betrokken is bij rechtshandelingen waarbij (aspecten van) vreemd recht toegepast dien(t) en te worden, zal hij zo nodig met inschakeling van een ter plaatse erkende deskundige van dat recht moeten onderzoeken welke vereisten dat recht aan die rechtshandelingen stelt.'

Deze verplichting tot onderzoek ligt in de lijn van de jurisprudentie inzake beroepsaansprakelijkheid. Men denke daarbij aan de door ons hoogste rechtscollege verwoorde zwaarwegende zorgplicht van de notaris ter zake van hetgeen nodig is voor het intreden van de rechtsgevolgen welke zijn beoogd met de in de akte opgenomen rechtshandelingen (zie HR 14 oktober 1983, NJ 1984, 47, betreffende een mislukte hypotheek op een in Spanje gelegen onroerend goed). Ook kan de geciteerde beroeps- en gedragsregel 32 worden gelegitimeerd door een verwijzing naar de tuchtrechtspraak (bij voorbeeld Hof Amsterdam 6 mei 1993, PW 93/20231, inzake de vertegenwoordiging van een Delaware-vennootschap).

De eerder genoemde *Conférence des Notariats* (CNUE) achtte het noodzakelijk om een Europese Code van Gedragsregels op te stellen, dit mede omdat het Europese Parlement naar aanleiding van het *rapport Marinho*, zoals eerder opgemerkt, in 1994 een resolutie over het Europese notariaat had aangenomen, waarbij tevens de Europese Commissie werd gevraagd te bezien of in onderling overleg maatregelen moesten worden genomen in het kader van grensoverschrijdende notariële diensten.

Met deze, in 1995 te Napels vastgestelde Code – die bekend staat als 'Cedeno' – wordt beoogd de harmonisatie van bepaalde onderdelen van de notariële praktijk in het grensoverschrijdende rechtsverkeer tot stand te brengen; de Code is derhalve niet bedoeld ter vervanging van de nationale regels die in elke lid-staat voor het notariaat gelden. Doel van de opstellers van de Code is, om uiting te geven aan de wil van de Europese notariaten om de Europese consument dezelfde bescherming te kunnen bieden in zowel nationale als grensoverschrijdende verrichtingen en daartoe een aantal verplichtingen voor notarissen vast te leggen. Voor de tekst van deze Code en een korte toelichting daarop wordt verwezen naar de bijdrage van Waaijer over dit onderwerp in WPNR 6234 (1996).

Men kan zich voorstellen dat op basis van 'Cedeno' nadere Europese beroepsregels worden overeengekomen, maar ook, dat de Europese Commissie deze op basis van de resolutie van het Europese Parlement in overleg met de betrokken nationale notariële beroepsorganisaties verder uit gaat werken, bij voorbeeld door een Europees notarieel recht te laten ontstaan. Van belang zal daarbij zijn, dat dit geen grootste gemene deler wordt van bestaande nationale notariële wetgevingen, maar dat er een regeling wordt ontworpen die van hoge kwaliteit is en die, mede daardoor, de Europese consument een goede juridische begeleiding verzekert. Harmonisatie van het privaatrecht kan daarbij echter niet worden gemist, omdat de notariële bediening immers moeilijk los kan worden gezien van de rechtsgebieden van het burgerlijk recht waarin de notaris als specialist werkzaam is, te weten het familierecht, het vermogensrecht, alsmede het ondernemings- en rechtspersonenrecht.

Aanbevolen literatuur

Barassi, T.S.

The CyberNotary; public key registration and certification services for international electronic commerce

Notarius international, nr. 3, 1996, pp. 105-112

Basedow, J.

Zwischen Amt und Wettbewerb; Perspektiven des Notariats in Europa
RabelsZ, nr. 55, 1991, pp. 409-435

Basedow, J.

A common contract law for the Common Market

Common market law review, 33e jrg., nr. 6, 1996, pp. 1169-1195

Baum, M.S.

A working paper on the electronification of the notary public

American Bar Association, 1990

Baumann, W.

Die öffentlichen und sozialen Funktionen der Notariate in der Ländern der Europäischen Union

Notarius international, nr. 1, 1996, pp. 20-31

Berquin, H.

Het notariaat en de Europese uitdaging
in: Liber amicorum Maecelbergh, *Fiscaliteit op de vooravond van de XXIste eeuw*, Brussel, 1993, pp. 67-85

Bolas Alfonso, J.

La libre circulation des actes juridiques dans la Communauté Européenne

Stichting tot bevordering der notariële wetenschap, Amsterdam, 1994, pp. 126. (UINL/CAUE-rapport)

Colin, Th.

Les conséquences du Traité CEE sur le notariat

La Semaine juridique, Doctrine 1993, pp. 151-156

Combe, P.

Le notariat et le Marché Commun
Revue de l'Assemblée de Liason des Notaires de France, nr. 4, 1992, pp. 5-17

Cornelius, C.

Das Dänische Notarwesen
DNotZ, 1996, pp. 352-360

Franken, H. e.a.

De notaris en het elektronisch rechtsverkeer

Preadvies KNB, Lelystad, 1995, pp. 194

Frielink, K. (red.)

De internationale aspecten van het notariaat

Arnhem, Gouda Quint, 1989, pp. 59 (congresbundel)

Gresser, E.

Programmes de formation dans les pays d'Europe centrale et orientale

Notarius international, nr. 1, 1996, pp. 35-36

Hartkamp, A.S. e.a. (red.)

Towards a European Civil Code
Nijmegen, Dordrecht, Boston, London, 1e druk 1994, 2e druk 1997, pp. 464

Heering, A.D.G.

Enige impressies bij het UINL-voorzitterschap van Me André Schwachtgen

WPNR 6241, 1996, pp. 762-764 (Union-rubriek nr. 63)

Hergeth, A.C.

Europäisches Notariat und Niederlassungsfreiheit nach dem EG-Vertrag

Nomos, Baden-Baden, 1995, pp. 271 (diss.)

Kennair, W.B.

The concept and development of the CyberNotary

Notarius international, nr. 3, 1996, pp. 121-129

Knechtl, G.

Das Recht der Notare auf Berufsausübung

Verfassungsrechtliche und europarechtliche Grenzen des Berufsrechts

Wenen, Manz'sche, 1996, pp. 159 (diss.)

Kraan, C.A.

De authentieke akte

Arnhem, Gouda Quint, 1984, pp. 215 (diss.)

Lichtenberger, P. e.a.

Notartätigkeit mit Auslandberührung
DAI, Bochum, 1995 (t.g.v. UINL-
congres Berlin)

Marck, E.M. van der e.a. (red.)

Atlas du Notariat / Atlas van het
Notariaat

Amsterdam/Deventer, Stichting tot
bevordering der notariële wetenschap/
Kluwer, 1989, pp. 762 (Ars Notariatus
deel XLII)

Marinho, L.

Dver de situatie en de organisatie van
het ambt van notaris in de twaalf
landen van de Gemeenschap
Werkdocument en verslag van de
Commissie juridische zaken en rechten
van de burger van het Europees
Parlement, 1993

Meyer, M.

Beglaubigungsverträge, Geltung
ausländischer Vollmachten und
öffentlicher Urkunden
Juridica-Verlag, 3e druk, 1992, pp. 129
(suppl. 1995)

Pitlo, A. e.a.

Le notariat latin de demain / Het
Latijnse notariaat van morgen
Amsterdam/Deventer, Stichting tot
bevordering der notariële wetenschap/
Kluwer, 1975, pp. 477 (Ars Notariatus
deel XV; congresverslag deel XIa)

Roelvink, J.A., F.M. Schlingmann

Barristers en solicitors
Justitiële verkenningen, nr. 6, 1992, pp.
123-126

Schlippei, H.

Der europäische Kodex des notariellen
standesrechts
DNotZ, 1995, pp. 334-343

Schotten, G.

Das internationale Privatrecht in der
notariellen Praxis
München, Beck, 1995, pp. 422

Schwachtgen, A.

De toekomst van het Europese
notariaat
WPNR 6120, 1994, pp. 32-37

UINL/CAEM

Texte uniforme de procurations
Buenos Aires, 1981 (suppl. 1985)

Tomlow, M.H.J.M.

Wat doet een Nederlandse notaris in
Poznan?

WPNR 6137, 1994, pp. 371-373
(Union-rubriek nr 53)

Waijjer, B.C.M.

Notariële deontologie bij grens-
overschrijdend handelen

WPNR 6234, 1996, pp. 587-590

Wehrens, H.G.

Information sur le Code Européen de
Déontologie Notariale
Notarius international, nr. 1, 1996, pp.
92-94

Weyts, V.

A room with a view; du notaire
classique au notaire électronique
Notarius international, nr. 3, 1996, pp.
113-120

Hier ligt Gerrit Jan de Blik
in leven notarius publiek
zijn lieve vrouw ligt aan zijn zij
in het leven nog publieker dan hij.

Luisteren en vragen

De dagelijkse praktijk van een notaris

mr. J.H.A. Tromp*

De beide woorden boven deze bijdrage vormen voor mij de essentie van mijn beroepsuitoefening. Zonder deze beide activiteiten is het niet wel mogelijk dit beroep goed uit te oefenen. Toch kan ik mij niet herinneren daarvoor ooit opgeleid te zijn. Want wat wist je na je universitaire studie? Natuurlijk, het Burgerlijk Wetboek zat er goed in. Alle rechtspraak was je bekend. Mooie verhandelingen kon je geven, maar dan wel over aspecten die de dagelijkse praktijk niet of nauwelijks raakten. Natuurlijk, zonder die brede theoretische basis geen goed jurist, maar de rest kwam er (hopelijk) nog bij. Daarom blijf ik er bij, dat 't dagelijks en veelvuldig contact met cliënten en het inzicht in menselijke verhoudingen dat daaruit (weer hopelijk) voortvloeit, van wezenlijk belang zijn voor het goed functioneren van de notaris.

Dat is dan meteen ook mijn bezwaar tegen de manier waarop sommigen van ons binnen met name de grotere kantoren worden opgeleid. Opgevoed zou een betere term zijn. Bewaar ons voor zaaljuristen, die alleen dossiers en geen mensen leren kennen. En dan ook nog eens worden beperkt tot deelgebieden van ons recht. Alsof er waterscheidingen bestaan tussen de rechtsgebieden. Alsof de vennootschap niets te maken heeft met de erfrechtelijke situatie (en andersom). Immers, naar dossiers kun je niet luisteren en aan papier kun je geen vragen stellen. Keukentafels, huiskamers, directiekantoren en veestallen heb je daarvoor nodig.

Er zijn kantoren waar het de kandidaat-notarissen wordt ontraden de cliënt thuis op te zoeken. Hoe is 't in vredesnaam mogelijk om zonder dat soort activiteiten tot een werkelijk volwaardig advies en constructie te komen. Of leg ik er misschien toch te veel nadruk op? In ieder geval kan ik niet zonder en heb ik bovendien sterk het gevoel dat mijn dienstverlening er bij gebaat is.

En dan bedoel ik uiteraard niet dat het contact met cliënten erg innig moet worden. Juist niet zou ik zeggen. Altijd en onder alle omstandigheden dient er distantie te zijn. Al was 't alleen maar omdat bijna elk dossier meerdere cliënten omvat. Empathische distantie moet er zijn. En dat blijft vaak een kwestie van vallen en opstaan. Maar de grondhouding is duidelijk.

De praktijk van een notaris in een verstedelijkte plattelandsgemeente is een kantoor met drie notarissen, twee kandidaat-notarissen, een klerk,

* De auteur is als notaris werkzaam bij het notariskantoor Stein, Esser & Tromp te Vianen. Bovendien is hij persnotaris.

een boekhouder, vier secretaresses, vier typistes en een telefoniste, hoe ziet dat eruit; hoe werkt dat; hoe zit 't met je dienstverlening; hoe onderga je de veranderingen in de beroepsuitoefening en de regelgeving er omheen? Daarover wil ik in dit artikel graag iets zeggen. Waarbij de toon hierboven al enigszins gezet is.

De omvang van mijn kantoor beschouw ik als min of meer ideaal. Klein genoeg om elkaar goed te kennen; om op de hoogte te blijven van elkaars dossiers, zodat je over en weer ook in kunt springen; om alle beleidslijnen kort te houden; om het *human resources*-beleid overzichtelijk en persoonlijk te kunnen houden; om de cliënt de indruk van een efficiënte maar toch niet overweldigende organisatie te geven; en vooral ook om het menselijk en gezellig te kunnen houden.

Groot genoeg om veel aan te kunnen; om pieken goed te kunnen opvangen; om elkaar de ruimte te kunnen geven nog met iets anders dan kantoorwerk bezig te zijn; om regelmatig naar cliënten toe te kunnen gaan met de rustgevende zekerheid dat intussen alles goed opgevangen wordt; om op allerlei fronten beschikbaar voor KNB-werk te kunnen zijn.

Goed, dat waren de beroepsfilosofie en het kader waarbinnen het werk gestalte krijgt. En nu de praktijk. Steeds meer merk ik dat de cliënt van mij actieve participatie verwacht. Hij wil het probleem – beter: zijn globale gedachten – op tafel leggen en het daar voorlopig bij laten. En ik mag er vervolgens mee aan het werk. En in de loop van dat proces wil hij bij de hand genomen en gestuurd worden. Dat betekent dat je als notaris steeds meer het voortouw moet nemen. In een aantal werkgebieden merk ik dat heel sterk.

Allereerst bij de vormgeving van de uiterste wil. En dan niet zo zeer bij de grote groep echtparen met kinderen. Daarbij zit niet zoveel ruimte tussen wensen en mogelijkheden. Hoe vaak betrap je je bij die groep niet op de gedachte: hou maar op, ik weet 't al, we kunnen nog wel een tijdje doorpraten, maar uw testament heb ik in gedachten al helemaal rond. Nee, ik bedoel de echtparen zonder kinderen en de alleenstaanden. Niet alleen een behoorlijk grote groep, maar ook nog met een grote testamentdichtheid. Want juist bij deze mensen is er een groot verschil tussen hun wensen enerzijds en het abintestaat erfrecht anderzijds. En wat mij opvalt is, dat zij vaak nauwelijks weten van de ruime mogelijkheden die de wet biedt om aan hun wensen tegemoet te komen.

Het gevolg daarvan is dat ze meestal maar met een beperkt aantal gedachten voor de draad komen. Aan de notaris dan de taak om veel vragen te stellen en aan de hand van de antwoorden duidelijk te maken wat er allemaal mogelijk is. Het gevolg is dat er meer duidelijkheid komt over het verschil tussen erfstelling en legaat, dat het uitsluiten en/of overslaan van bepaalde (groepen) erfgenamen in beeld komt en er civiel- en fiscaalrechtelijk veel meer mogelijk blijkt dan de cliënt bij binnenkomst dacht. Deze aanpak vereist niet alleen creativiteit, maar vooral inbeeldingsvermogen. En vereist bovenal goed luisteren.

Ook op een ander terrein heeft het hierover gesignaleerde verschijnsel terrein gewonnen. Steeds als zich rondom cliënten één of meer adviseurs bevinden, beschouwt men de notaris als de spin in het web, als de centrale organisator, als de procesbewaker. En dus ook als degene die een vastgelopen proces weer op gang moet zien te krijgen; van wie verwacht wordt, dat hij daartoe initiatieven ontwikkelt en zich niet afwachtend opstelt. Dat betekent vaak veel extra werk waar niet op gerekend werd (en wat voorlopig ook niet hoeft te worden ingecalculeerd, maar daarover later). Men verwacht van ons initiatieven om ontspoorde en uit de hand gelopen verhoudingen weer op orde te brengen. Wij verkeren in de positie dat we met een zekere legitimiteit afzonderlijke en gezamenlijke besprekingen kunnen voorstellen en organiseren. Men verwacht dat van ons en dat is logisch want de notaris is bij uitstek de man of vrouw met het oog voor het enerzijds/anderzijds en voor het overbruggen van tegenstellingen.

Een ander verschijnsel dat me opvalt is, dat de mondigheid van de cliënt steeds meer gepaard gaat met een zekere deskundigheid, zeker onder bepaalde soorten cliënten. De mondigheid hadden we al een tijdje. We raken gelukkig steeds meer verlost van de cliënt die ons beschouwt als degene 'die ervoor geleerd heeft' en dus wel zal zeggen hoe het zit en hoe het moet. Maar als het daarbij blijft, is het niet zo best. Veel prettiger is het om te kunnen werken met cliënten die tenminste enig inzicht hebben in de juridische status van hun probleem. Het maakt de discussie interessanter en bevordert de kwaliteit van de (samen) gevonden oplossingen.

Niet bij alle rechtsgebieden doet zich die ontwikkeling in gelijke mate voor. Het erfrecht blijft moeilijk toegankelijk vooral voor de hierboven genoemde groepen. Maar binnen mijn kantoor doet deze ontwikkeling zich het sterkst voelen in de agrarische sector en dan met name bij jonge agrariërs. Hun opleidingsniveau is de laatste decennia enorm verbeterd en dat is duidelijk te merken bij de advisering. Jonge veehouders zijn meer dan volwaardige gesprekspartners van wie je onder omstandigheden veel kunt leren. Dat eist van de notaris natuurlijk ook een andere instelling. Velen van ons hechten nog erg aan het voetstuk, aan de autoritaire aanpak en zijn gauw van slag als de cliënt laat merken daar niet van gediend te zijn. Jammer, want het is met een goed geïnformeerde en nieuwsgierige cliënt veel prettiger werken.

Een langdurige ervaring als lid van de Kamer van Toezicht en als secretaris en voorzitter van een Ring heeft mij de ogen geopend voor een aspect dat met het vorige verschijnsel verband houdt. Klachten gaan bijna nooit over juridische onvolkomenheden of over technische fouten, maar bijna altijd over bejegening, over gedrag. Bij het lezen van processtukken in een rechtszaak zie je het probleem en de daaruit voortkomende klacht als het ware 'opbloeien'. Vaak gaat het om uitermate onhandig manoeuvreren, maar ook om ronduit onbetamelijk gedrag. Het gaat fout in het normale menselijke gedrag en de oorzaak ligt vaak in de

weigering van de notaris om goed te luisteren, om de cliënt respectvol te bejegenen en om zijn verhaal serieus te nemen. En dan zie je het afglijden en van kwaad tot erger raken. Tenslotte is er dan de klacht. Tijdens de behandeling daarvan valt op hoe oprecht verbaasd de notaris is dat men niet gewoon deed wat hij zei!

Tot slot enkele gedachten over ontwikkelingen die ons (wellicht) te wachten staan. De belangrijkste daarvan zijn mijns inziens de vrije vestiging en de vrije tarieven, die voortvloeien uit het ontwerp voor de nieuwe Notariswet en de mogelijkheid dat zal kunnen worden samengewerkt met nog meer vrije beroepen dan thans al het geval is.

Laat ik beginnen met de minst schadelijke, de vrije vestiging. Niets wijst erop dat dit deel van het ontwerp de eindstreep niet haalt, zodat we er van uit kunnen gaan, dat het over enkele jaren mogelijk is notaris te worden zonder te hoeven wachten tot één van ons overlijdt, met pensioen gaat of de laan wordt uitgestuurd, dan wel de plaatselijke koek zo groot is dat een nieuwe standplaats onvermijdelijk wordt. Er zijn natuurlijk nog steeds allerlei eisen waarbij het met name niet zo gemakkelijk zal zijn om te voldoen aan de eis, dat een goed gedocumenteerd en onderbouwd ondernemingsplan moet 'garanderen' dat binnen drie jaar een volwaardig kantoor realiseerbaar is.

En daar zit natuurlijk de kneep. Want zoiets is een hele klus. Tot nu toe zaten de echte nieuwe (dus niet de geassocieerde) standplaatsen vooral in de bekende groeigebieden zoals de zuidelijke IJsselmeerpolders en de slaapsteden rond de grote steden. Daar lukt 't allemaal redelijk vlot, want zo'n nieuwe standplaats wordt eigenlijk altijd pas 'achteraf' gecreëerd, als de ruimte ervoor al lang evident was. Het is maar de vraag of er zoveel animo zal zijn om zomaar iets nieuws te beginnen in de 'gewone' gebieden. Want 't is niet niks om je op je eentje en met hooguit één medewerk(st)er in het diepe te storten. Alles alleen moeten doen en bedenken. En vanuit de cliënt gezien is het de vraag wat de kwaliteit van zo'n dienstverlening is. We mogen hopen dat er niet allerlei 'probeersels' ontstaan die een kort leven beschoren blijven. Dat is noch voor de cliënt noch voor de beroepsgroep goed. En uiteindelijk ook niet voor de samenleving.

Ik denk wel dat er een behoorlijke groei in de associatieve standplaatsen zal zijn. Maar dat juich ik toe, want er zijn nu te veel goeie kandidaat-notarissen die allang notaris hadden moeten zijn. Voor henzelf, maar ook voor hun verhouding met het publiek zou dat veel beter zijn. Dat vindt nog te vaak dat zo'n kandidaat-notaris niet je dàt is. 'U vraagt toch ook nog wel even aan de notaris wat die er van vindt, hè?' Als je Hare Majesteit voorbij bent, vraagt niemand je ooit meer zoiets.

Laten we toch met elkaar een dam opwerpen tegen associatiemogelijkheden met nog meer vrije beroepen! Ze passen gewoon niet bij ons! Nee, ook de advocaten en belastingadviseurs niet. Waren we zo'n veertig jaar geleden maar alert genoeg geweest, toen de eerste advocatenkantoren hun liefde kwamen betuigen. Voor al(?) die buitenlandse cliënten die al die verschillende loketten niet begrijpen, was er

wel een andere oplossing bedacht. Ik heb het sterke vermoeden dat het vaker de advocatuur is die het notariaat het hof maakt, dan andersom. Zij hebben ons meer nodig dan wij hen. En ik denk dat een onderzoek nu wel eens zou kunnen aantonen, dat een grote meerderheid in ons beroep zou willen dat we de klok nog zouden kunnen terugdraaien! Zeker, het gevoelsmatige karakter van deze alinea is hoog, maar dat mocht van de redactie!

Het meest heikele punt bewaar ik voor 't laatst: de vrije tarieven. Het gaat mij in dit verband niet zozeer om de macro-argumenten, zoals de spanning tussen openbaar ambt en het beoogde systeem. Voor mij is het van belang of ik mijn werk als notaris nog goed of wellicht zelfs beter zou kunnen doen. Waar ik in ieder geval heel erg bang voor ben is, dat de informele rechtshulp in het gedrang komt: de losse vragen, het zo maar even een praatje komen houden, de voorlichting, het in de kiem smoren van kleine conflicten. Dat alles gebeurt nu in de meeste gevallen gratis. Daar zal geen ruimte meer voor kunnen worden gemaakt.

Verder zal bij gehonoreerde zaken een neiging tot minimalisering van het verrichte werk ontstaan. Nu peins je daar niet over. Het opgedragen werk moet gewoon goed worden gedaan, ook al kost dat in veel gevallen meer tijd en inzet. Het honorarium staat immers vast en heeft geen directe relatie tot de hoeveelheid werk die het dossier kost. In het ene geval hou je over, in het andere geval kom je te kort. Maar de kwaliteit moet in alle gevallen goed zijn. En wat doe je als je je gecalculeerde uren hebt bereikt? Stoppen kan niet. En geen cliënt zal willen worden geconfronteerd met aanvullende begrotingen.

Het 'uitkleden' van de aan een dossier te besteden tijd vind ik het grootste gevaar. Zo weinig mogelijk brieven, telefoontjes en conferenties, daar moet de winst in zitten. Maar dat is meteen ook de doodsteek voor de kwaliteit. En de moeilijke en niet overzienbare opdrachten? Weg ermee: gewoon een veel te hoge offerte uitbrengen, dan zijn ze meteen weg. De krenten in de pap, daar moet je op uit zijn. De rest doet een ander maar. Of niet! Zou de samenleving daar nou bij gebaat zijn?

Het is denk ik allemaal begonnen op basis van inkomenspolitieke argumenten. We verdienen te veel. Klopt, helemaal mee eens. Maar dan moet je niet het kind met het badwater weggooien! Dan moet je de tarieven aanpassen op basis van gedegen onderzoek zoals de KNB dat nu doet met behulp van het kostprijs-volgonderzoek. Straks doet ieder kantoor daaraan mee en wordt volslagen helder hoe hoog het tarief kan en mag zijn. En van mij mag de Staatssecretaris dat vaststellen. Nu heeft ze niet half door wat ze overboord gooit, als ze het notariaat onderwerpt aan het vrije (?) spel van de economische krachten.

De balans? Een prachtig beroep en een noodzaak voor een geordende samenleving. Daar moeten de samenleving en wij zuinig op zijn.

Afsluitend wil ik hier, op verzoek van de redactie van *Justitiële verkenningen*, een indruk geven van mijn dagelijkse werkzaamheden als notaris. Hier volgt dus mijn 'weekboek'.

Dinsdag:

- Gisteren vrij. Vorig jaar werd ik 55 en sindsdien werk ik vier dagen per week. Dat staat in onze maatschapsovereenkomst en ik ben de oudste en profiteer daar dus het eerst van. Het werk is natuurlijk gisteren gewoon doorgegaan en dat betekent dat er veel briefjes en telefoonnotities liggen. We beginnen met de postbespreking. De hele staf zit erbij. Zo blijf je ook op de hoogte van andermans zaken.
- De eerste afspraak betreft een tweede hypotheek. De cliënt blijkt het geld nodig te hebben om een nieuwe onderneming te beginnen. Leuk om te horen wat hij allemaal van plan is. Dapper om zo alle schepen achter je te verbranden. Hij zal nog wel eens terugkomen.
- Eerst maar eens alle telefoontjes van gisteren afwerken. Gelukkig krijg ik overal gehoor.
- Haal de mensen voor de volgende afspraak uit de wachtkamer. Herkennen vaag. Ze zijn ruim tien jaar geleden voor het laatst geweest en wonen niet meer in de buurt, maar komen voor hun testament toch weer terug. We besluiten het oude testament te vernieuwen. Als ze weg zijn maak ik meteen maar de nieuwe tekst, want in mijn kamer hangt op een Mak-kums bord de tekst waarmee mijn vader ons opvoedde: Uitsel zal de pest krijgen.
- Een oude sportvriend meldt zich. Heeft zich volledig teruggetrokken uit zijn vroegere branche. Ontwikkelt nu allerlei activiteiten in de Benelux, het Verre Oosten en Oost-Afrika. Filosoferen wat over de samenwerkingsverbanden die daarvoor nodig zijn. Besluiten voorlopig niet al te veel over hoop te halen. Eerst maar eens zien wat het wordt.
- De telefoniste heeft gisteren tegen cliënten gezegd, dat ik tussen 11.00 en 12.30 uur geen afspraken heb. Dat heb ik geweten. Het zijn gemengde telefoontjes. Tussendoor nog uitgebreid met Patrick van Mill van NCRV's *Rondom Tien* het draaiboek van de opname van morgen doorgenomen.
- Even naar huis voor een snelle lunch. Professor Dijk zei me ooit: 'We verdienen een goeie boterham, maar je moet hem wel staande opeten.'
- Alweer een tweede hypotheek. Ik weet waarvoor deze nodig is, want mijn hardlooproute loopt langs hun huis en ik zag dat het dak eraf lag.
- Een telefoontje van een cliënt zorgt voor de rest van de middag voor een prettig gevoel. Vorige week een gesprek met hem en twee broers. De emoties liepen hoog op. Hadden elkaar in jaren niet gezien en ik maar proberen om het enerzijds zakelijk te houden en anderzijds iedereen de ruimte te geven om woede en verdriet te uiten. Het ging goed, maar de volgende morgen ontkende hij telefonisch alle gemaakte afspraken. Ik heb alles toch maar schriftelijk bevestigd en nu opeens is hij door de bocht. Heeft het weekend kennelijk nog eens goed nagedacht.
- Intussen voor een ingewikkelde agrarische bedrijfsovername die deze week wordt getekend de laatste werkzaamheden in het dossier verricht.
- Ook nog even telefonisch contact met de directeur van het Nationaal Revalidatie Fonds voor het overleg met de Gehandicaptenraad van aan-

staande donderdag. Het penningmeesterschap van zo'n organisatie kost redelijk veel tijd, maar het is erg bevredigend en een voor mij volstrekt nieuwe ambiance.

– Bij de laatste akte wordt aan een jonge koper een huis overgedragen. Hij neemt zijn moeder mee. Het is aardig om de verhouding moeder/zoon te observeren. Probeer hem wijs te maken dat in de algemene voorwaarden van de hypotheek staat, dat moeder recht heeft op één boeket bloemen per week.

– De NRF faxt een rapport van elf pagina's over 'inclusief beleid' vanavond hoop ik het te begrijpen.

– Eerst maar naar huis. Mijn echtgenote is later dan ik, dus ik begin maar met het schoonmaken van de spuitjes. Klein eerbetoon aan Henk Angenent.

– Vanavond ons gebruikelijke avondspreekuur van 19.30 tot 22.00 uur. Tot mijn verbazing heb ik geen enkele afspraak. Dat is voor het eerst in de vijftien jaren dat ik dit avondspreekuur hanteer. Meestal loopt de agenda meer dan vol. Veel forenzen en mensen die zich overdag moeilijk kunnen vrijmaken. Vaak ook gebruik ik de dinsdagavond voor besprekingen waarin eens flink uitgepraat moet worden. Ruzieboedels, conflicten in vennootschappen enzo. Bij voorkeur begin ik dan om 21.00 uur en vertel dat we pas naar huis gaan als we het eens zijn geworden. Dat werkt prima. Het is 's avonds rustiger. De compromisbereidheid is groter. Vanavond dus niemand; althans op mijn agenda. Er zijn dinsdagavond altijd twee dienstdoende notarissen en mijn collega is druk met twee besprekingen van samenwoners en het passeren van een hypotheek en een paar testamenten. Mooi moment om mijn dossierkast even door te lopen en te bezien of er dossiers zijn waarin wellicht een stimulerend briefje helpt om de zaak (weer) op gang te krijgen. Om 22.30 uur moe maar voldaan het alarm erop.

Woensdag:

– Niet verslapen, maar wel te laat. Het sluipverkeer sloeg zoals zo vaak weer eens toe en Vianen zat weer potdicht. Nog net op tijd bij de postbespreking om de opdracht voor vijf B.V.'s in ontvangst te nemen. Nieuwe cliënten via een bevriende advocaat en daar heb je geen associatie voor nodig!

– De eerste drie telefoontjes zijn zakelijk en kort. Informatie geven en vragen. Even snel wat stukken gereed gemaakt, die het VSB Fonds moeten bewegen om de nationale schoolorkestendag van het 100-jarig Christelijk Gymnasium in Utrecht te sponsoren.

– Om 9.30 uur pas de eerste bespreking; een nalatenschap. Erflater is kinderloos en ongehuwd. Ik blijf de nalatenschappen van de beide ouders en een eerder overleden zus ook behandeld te hebben. Altijd weer bijzonder als je zo vaak zo intensief met de familie bezig bent geweest. We

praten wat over de vorige dossiers. Veel feitelijke vragen heb ik niet, want in oudere dossiers zitten alle antwoorden.

– Het is rustig met telefoontjes vanmorgen. Dat geeft me de kans om de bespreking van 11.00 uur via het dossier en een lang telefoongesprek met de accountant van de familie voor te bereiden. Vader is al een tijdje overleden en de zeven broers en zussen zijn er nu pas aan toe de behandeling van de nalatenschap op te pakken. Ik ben benieuwd, want er zitten nogal wat tegenstrijdige (agrarische) belangen in. Het grote voordeel van een gezamenlijke familiebijeenkomst is, dat iedereen dan wat inschikkelijker is. Buiten aanwezigheid van de anderen is het altijd gemakkelijker een grote mond op te zetten.

– Het liep zoals ik dacht, vreedzaam, veel vragen en onzekerheden, maar ook veel concrete beslissingen. Om 12.30 uur ruikt mijn kamer naar kuilgras en ik verwissel mijn kamer voor de keuken thuis.

– Rustige lunch. Mijn oog viel op een artikel van mijn collega's Van Ee en Zwanikken uit Utrecht op de opiniepagina van Trouw. Ze vegen de vloer aan met de ontwerpstatuten voor de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland (Samen op Weg). Wij blijven nodig, naar welk segment van de maatschappij je ook kijkt.

– Om 13.30 uur een gesprek met een RA over een ingewikkeld familie- en vennootschapsrechtelijk probleem. Mensen met een hoop vermogen, teveel scheidingen en te weinig inzicht. Wij bestaan voor een deel bij de gratie van de puinhoop die mensen van hun persoonlijk leven maken, maar het is niet altijd even leuk. Enfin we houden het technisch en zijn er na een uurtje goed uit.

– Nu snel weg, anders haal ik de schmink niet en om stipt 15.30 uur moeten de opnamen voor *Rondom Tien* beginnen over de impact op het persoonlijk leven van het zijn (of juist niet zijn) van erfgenaam. Het is mijn vierde *Rondom Tien* en bovendien is Violet Falkenburg een huisvriendin. Dat maakt het tot een uitje. Het is maar goed dat mijn afwezigheid op kantoor goed opgevangen wordt, want het kost toch weer bijna een hele middag.

– De avond is goed gevuld met privé-administratie en het nakijken van werkstukken van kandidaat-notarissen die de post-doctorale beroepsopleiding volgen. Goed wat die jonge mensen (meest vrouwen!) al na zo korte tijd presteren.

Donderdag:

– De post levert niets opzienbarends op. Veel drukwerk gaat regelrecht de prullenbak in. We worden weer eens doodgegooid met mogelijkheden voor post-academisch onderwijs.

– Dossiers bij de binnengekomen post zoeken en bekijken wat met een telefoontje kan worden afgedaan. Mijn secretaresse is op (wilverdiende) wintersportvakantie, waardoor ik als fervent dicteerder erg onthand ben. Het maakt me nerveus, dat ik al mijn instructies en gedachten niet met-

een kwijt kan. Gelukkig springen anderen bij, maar die hebben het zelf ook al zo druk.

– Snel nog wat in gang gezet en dan naar Utrecht voor het bestuurlijk overleg NRF/Gehandicaptenraad. Het duurt te lang; had veel korter gekund. Bovendien moet ik nog erg wennen aan de terminologie in die branche. Zullen zij ook wel van ons zeggen.

– De lunch maar overgeslagen, want na zo'n afwezigheid ligt er nog wel het een en ander aan telefoontjes. Ik probeer wat ontbrekende gegevens van diverse dossiers boven water te bellen en dicteer alvast wat niet urgente brieven voor maandag als Arja er weer is.

– Om 14.00 uur een afspraak bij een bedrijf in een naburige plaats. Altijd leuk om ter plekke te bekijken wat ze maken of doen. De directeur heeft van een bank/vermogensbeheerder wat tips over zijn testament gekregen en wil er met mij over praten. Misschien wel leerzaam.

– Dat was het in ieder geval wel, althans op het eerste gezicht. Kopie meegenomen om het nog eens goed door te nemen. Ik reserveer wat tijd op de agenda om te vermijden dat het vergeten wordt. Met testamenten kun je niet vlug genoeg zijn, zelfs als de cliënt er niet bleek uitziet.

– Bij terugkomst wat verder gedikteerd. Ook al is zo'n brief het kantoor nog niet uit, je hebt toch het gevoel dat je met zo'n dossier weer bij bent.

– Met een cliënt bespreek ik de oprichting van een vereniging met als doelstelling een hobby-activiteit. We besluiten de structuur zo simpel mogelijk te houden, al was het alleen maar vanwege het geringe ledental. Cliënten hebben vaak het gevoel dat het niet anders dan ingewikkeld kan met een AB, DB, een ledenraad en noem maar op. Vaak zijn ze oprecht verbaasd dat juist ik het in hun geval allemaal overbodige onzin vind. Statuten zijn hulpmiddel, geen doel op zich.

– De werkdag wordt besloten met een statutenwijziging voor een besloten vennootschap. Voor bedrijf en familie al veel meer werk gehad. Cliënt blijkt zeer interessant te kunnen vertellen over marketing en de positionering van landelijke supermarkketens. Mijn kandidaat-notaris en ik luisteren en leren.

– Om 17.15 uur het gebruikelijke hardlooptrondje. Dat geeft minstens zoveel voldoening als een afgewerkt dossier. Niets mee naar huis vanavond, want mijn oudste dochter is jarig.

Vrijdag:

– Weer later dan ik hoopte wegens die verrekte sluipers. Ik herken nooit iemand in de auto's om mij heen. Gaan kennelijk allemaal bij Beesd en Culemborg de A2 af om binnendoor bij Vianen de weg weer op te gaan.

– Tot 9.30 uur geen afspraken. Maak een mooi stapeltje dicteerwerk voor Arja, die er maandag gelukkig weer is. Voor een bedrijf los ik telefonisch een probleem rond een te houden algemene vergadering van aandeelhouders op. Bereid me er vast op voor, dat er de komende weken een uitruzie voortkomende aandelenoverdracht moet plaatsvinden. Zonde! Het

zag er vijf jaar geleden zo goed uit. Blij dat we destijds de wijze-mannen overeenkomst niet over het hoofd zagen.

– Om 9.30 uur de overdracht van een leeggekomen huurwoning van de woningbouwvereniging. De cliënte is zeer te spreken over mijn hulpvaardige klerk. Klopt, dat doet hij altijd heel goed. Leuk voor hem – en voor mij. En aardig van de cliënte om dat ook te zeggen.

– Op de boerderij de bedrijfsoverdracht van vader op zoon waar ik dinsdag mee bezig was. Betekent veel voor die mensen. Ik laat merken dat ik dat meevoel.

– Nog net op tijd op het gemeentehuis van een naburige gemeente om samen met de burgemeester, de wethouder en een ambtenaar de verloting te leiden voor dertien seniorenappartementen. Goed voorbereid, vooral omdat er een dorpspolitiek tijdbommetje zou kunnen ontploffen. Dat wordt gelukkig vermeden en alle toekomstige bewoners zijn zeer gelukkig met de uitslag. Verschillende mensen klampen mij aan, omdat zij nu hun eigen huis kwijt moeten. Werk schept werk!

– Rij voorzichtig door de mist naar Noordeloos. Hoor dat op het Rottepolderplein zo'n honderd auto's op elkaar geklapt zijn. Wil niet dat ze op kantoor mijn nalatenschap moeten afwickelen. Mijn cliënt blijkt weiland gekocht te hebben van zijn buurman. De verkoper zit ook in de keuken. Kom daardoor goed en gemakkelijk aan de gegevens voor de koopovereenkomst. Veehouders weten altijd precies wat je als notaris allemaal nodig hebt. Loop nog even het erf rond en ga terug naar Vianen.

– Kadasterstukken en de post getekend. De laatste binnengekomen telefoontjes beantwoord en om 14.30 uur naar Hilversum waar ik in een programma *Een goeie dag met Minoesch* iets moet vertellen. De redacteur zegt dat ze me niet meer heeft kunnen bereiken, maar het maakt niet veel uit, want het gaat zoals gebruikelijk over erfrechtelijke perikelen. 't Gaat wel goed vind ik zelf. Minoesch is in ieder geval zeer tevreden. Peter Faber is ook te gast en we hebben het samen uitgebreid over Sneek. Iedereen is al weg als wij elkaar in de kale studio nog nostalgische verhalen zitten te vertellen.

Het zit erop voor deze week. Het vak was weer net zo leuk als de samenleving zelf. Neem een stapeltje dossiers mee voor het weekend.

J. Greshoff

Houd het goed warm opdat het niet vergaat
Dit kostbaar element: uw haat
Tegen de loense huurknechts van de staat.

Reik nooit uw vrije mannenhand
Aan iemand die vrijwillig in verband
Staat met de militaire stand,

Bespuw de fiscus en verdraag niet langer
't Smoel dertien van de mensenvanger,
Hoon de cipier en help de kettingganger.

Vlucht als hij loert op uw plezier
De wisselaar, de slokop: de bankier,
Het is een schouw en schurftig dier.

Trap de notaris en zijn kandidaten
Uw huis uit met hun leugenstaten
Zij zuigen gonzend honing uit uw raten.

Al wie aan privileges hecht,
Wie zich de heer voelt van zijn knecht
Leeft onnatuurlijk en is slecht.

Houd het goed warm opdat het nooit vergaat,
Uw afschuw van bezit en baat:
Een eerlijk man heeft niets dan zijn gelaat!

De notaris rechtshulpverlener?

'kleines verwundertes Nachwort

dr. A. Klijn*

Opvallend afwezig is de notaris in het Nederlandse empirisch onderzoek omtrent de rechtshulpverlening. Zelfs in *De weg naar het recht* (Schuyt, Groenendijk e.a., 1976), het begin van de in ons land ontwikkelde traditie van het empirisch onderzoek naar de rechtsbijstandverlening, moet men moeite doen de notaris op te sporen. Slechts negen referenties in het zakenregister verwijzen naar hem.

De meest treffende verwijzing is die naar de tabel waaruit blijkt dat van de in dat onderzoek betrokken rechtshulpverleners – de notaris, de advocaat, de vakbond, de bedrijfsjurist en de pas in 1974 opgerichte wetswinkel – de notaris met lengte de eerste plaats bezet in het klassement van de meestbezochte rechtsbijstandverleners. Bijna de helft van de ondervraagden (46%) had een of meer keren in hun leven contact met hem gehad. De advocaat was tweede met een score van 25%.¹

Tevens bleek bij geen van de andere rechtshulpverlenende instanties zo duidelijk een rechtlijnige samenhang tussen de contactfrequentie en de hoogte van het inkomen van de bezoekers. Hoewel dat niet met zoveel woorden werd gezegd: de notaris bleek bij uitstek de rechtshulpverlener van de bezittende klasse. Achteraf gezien is het vreemd, dat in een onderzoek waarin de samenhang tussen maatschappelijke ongelijkheid en juridische dienstverlening centraal stond, zoiets onvermeld bleef. Er is goed beschouwd maar één redelijk antwoord op de vraag naar het waarom daarvan: de notaris als rechtsbijstandverlener interesseerde de onderzoekers niet.

Verplichte winkelnering

Ik kom tot die verklaring omdat die ook voor mijzelf als onderzoeker gold. Ook in het latere onderzoek, waarbij ik betrokken was, is het van hetzelfde laken een pak. In de verslaggeving van de CBS/WODC-enquête uit 1983 (Huls en Klijn, 1984) werd slechts eenmaal expliciet aan de positie van de notaris gerefereerd. Dat gebeurde in de context van het 'niet gewenste contact'.

* De auteur is als hoofdonderzoeker verbonden aan het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie. Hij is lid van de redactieraad van *Justitiële verkenningen*.

Doorgaans is er sprake van een congruentie tussen de behoefte van mensen aan hulp van een rechtsbijstandverlener en het contact daarmee. In 20% was dat in die enquête niet zo. Van de mensen die zeiden geen behoefte aan contact met een rechtshulpverlener te hebben, had toch een deel contact met rechtsbijstandsverleners gehad. Wij noemden dat een 'structurele vorm van overaanbod' iets dat bij erfeniskwesties werd aangetroffen.

In de rapportage van de soortgelijke enquête uit 1987 kwam ditzelfde aspect weer terug. Geconstateerd werd dat bij problemen samenhangend met erfenis en testament naar verhouding vaak sprake was van zowel door de respondenten 'gewenst contact' als van door hen niet gewenste maar nu eenmaal 'verplicht contact' (Huls en Klijn, 1988, p. 11).²

Het is waarschijnlijk juist de combinatie van het verplichte karakter van het bezoek aan de notaris en het feit dat het veelal de 'bezittende klasse' betreft, die er de oorzaak van was dat we, zoals gezegd, geen oog hadden voor de notaris. In termen van die dagen: daar bestond geen 'leemte in de rechtshulp' (kon daar eenvoudigweg niet ontstaan). Om die leemte – het tekort aan rechtsbijstand voor Jan Modaal – was het ons onderzoekers eigenlijk te doen.

De verschijning van dit themanummer van *Justitiële verkenningen* biedt daarentegen juist alle aanleiding om eens goed naar deze klassieke rechtshulpverlener te kijken. Het eerste wat daarbij opvalt is dat bovenstaande schets omtrent het profiel van de bezoekers en de aard van de dienstverlening van de notaris in de loop der tijd niet substantieel veranderd lijkt. Afgaand op het meest recente onderzoek (dat ons informeert over de periode 1992 en 1993)³ blijkt dat de helft (51%) van de notarisbezoekers afkomstig is uit de hoogste sociale klassen van onze samenleving (de klassen die 38% van de totale bevolking omvatten), terwijl ruim een kwart (28%) van hen uit de laagste sociale klassen komt (die 42% van de bevolking omvatten). Het blijft dus zo gezegd een 'rijke lui's hulpverlener'.

De bezoekers komen in 60% met zaken die aangeduid kunnen worden als 'familiezaken'; 30% daarvan heeft betrekking op het opstellen/

- 1 Het betrof een bevolkingsonderzoek – een steekproef uit drie gemeenten: Amsterdam, Valburg en Heerlen – uitgevoerd in de herfst 1974/voorjaar 1975. Het gaat hier om de beantwoording van de vraag hoe vaak men ooit in zijn leven contact gehad heeft met de betreffende rechtshulpverlener. De term rechtshulpverlener wordt gebezigd in ruime zin.
- 2 Dat heeft te maken met het feit dat dergelijke problemen soms een grote belevingsernst hebben (het houdt de mensen zeer bezig) terwijl in andere gevallen die ernst afwezig is en het naar hun gevoel om een formaliteit gaat. Geen van de in de enquête betrokken problemen laat zo'n grote incongruentie zien tussen 'geen behoefte aan contact' en 'wel contact gehad' (Huls en Klijn, 1988, tabellen 3.1 en 4.4).
- 3 Het betreft het door NSS/Marktonderzoek BV uitgevoerde bevolkingsonderzoek (in de herfst van 1993) onder 3510 huishoudens. Dit onderzoek was een onderdeel van het onderzoek dat in opdracht van de ministeries van Economische Zaken en Justitie is verricht door KPMG Klynveld Management Consultants.

veranderen van een testament en 19% op de afhandeling van erfenissen. Bijna de helft van de bezoekers (51%) komt in verband met 'onroerend goed zaken'; 49% daarvan in verband met aan/verkoop van een huis en 22% inzake een hypotheek (KPMG, 1994, pp. 17-24). De produktie-statistiek rechtskundige diensten (CBS, 1996) laat zien dat anno 1994 30% van de akten betrekking had op de familiepraktijk, 57% op de onroerend-goedpraktijk en 7% op de ondernemingspraktijk. Het aandeel van de omzet afkomstig uit deze praktijkdelen bedraagt respectievelijk 16% (familie), 70% (onroerend goed) en 9% (onderneming).

Closed shop

Lang is ook de beroepsgroep zelf onveranderd gebleven. Zoals tabel 1 laat zien is het aantal notarissen sinds de Tweede Wereldoorlog tot medio jaren tachtig nagenoeg niet gewijzigd: van 818 (1947) naar 883 (1985), een groei van 8% in bijna veertig jaar.⁴

Dan, opeens in het begin van de jaren negentig vindt een explosieve toename plaats: tussen 1985 en 1993 liefst een toename met bijna tweehonderd man; een groei van 20%. Dat heeft te maken met het door de Broederschap loslaten van het tot dan toe geldende standplaatsenbeleid. Dat gebeurde mede onder druk van binnenuit: het stuwmeer van het aantal kandidaat notarissen werd maar groter en groter en daar geldt: 'je wordt ouder en je wilt wat (meer)', nietwaar?

Het ontwikkelingspatroon van de kandidaat-notarissen in de tabel spreekt duidelijke taal. Tussen 1947 en 1980 groeit hun aantal stug door (van 620 naar 1280).⁵ Daarna lijkt er even wat druk van de ketel, hoewel 1994 weer 'verhoging suggereert'. Dit verschil in ontwikkelingspatroon heeft alles te maken met het feit dat het aantal notarissen centraal gereguleerd wordt (bij de Kroon benoemd), terwijl het aantal kandidaat-notarissen decentraal tot stand komt; elke notaris kan naar eigen inzicht en berekening zijn kantoor uitbreiden.

Overigens heeft die groei in het aantal notarissen niet geleid tot meer kantoren; integendeel, dat is tussen 1990 en 1994 juist onder invloed van een concentratieproces gedaald van 748 naar 738. En ook de omzet per kantoor heeft er door de bank genomen niet onder geleden. Bedroeg de gemiddelde omzet per kantoor bedroeg 1,2 miljoen in 1990, dat was 1,6 in 1994. De zaken gaan het notariaat financieel gesproken voor de wind.

4 In zekere zin is het beeld nog geflatteerd. Als men bedenkt dat het aantal notarissen in het midden van de vorige eeuw rond de 700 bedroeg (1849: 676; 1859: 710). In een eeuw bedroeg de groei dus ongeveer 17%.

5 Tussen 1849 (201 kandidaat-notarissen) en 1947 had zich inmiddels ook al een verdrievoudiging in hun aantal voorgedaan.

Tabel 1: Ontwikkeling in aantal (kandidaat-)notarissen in Nederland 1947-1994

Jaar	Notarissen	w.v. vrouw.	Kandidaat-notarissen	w.v. vrouw
1947	818	1 (-%)	620	21 (3%)
1955	830		707	
1960	831 (839)	7 (1%)	679	31 (5%)
1965	832	8 (1%)*	742	26 (3%)*
1970	847	9 (1%)	789	25 (3%)
1975	844	14 (2%)	1018	34 (4%)
1980	859	19 (2%)	1280	77 (6%)
1985	883	21 (3%)	1068	94 (9%)
1990	924 (997)	22 (3%)	1067 (1187)	158 (16%)
1991	990		1096	
1992	1013 (1053)		1095	
1993	1063		1147	
1994	1056	30 (3%)	1211	394 (42%)**

Opmerking

De hier gepresenteerde cijfers over de totaal aantallen voor de jaren 1947-1985 zijn verzameld in het kader van de door Huls, Kester en mijzelf geschreven bijdrage over de ontwikkeling van juridische beroepen in ons land ter gelegenheid van het JV-nummer *Over advocaten* (1992, nr. 6). De gegevens over 1990-1994 zijn afkomstig uit CBS Productiestatistiek rechtskundige diensten 1994, (CBS, 1996). De cijfers over het aantal vrouwen zijn ontleend aan een recent verschenen bijdrage van Van Velzen, Van Berge e.a. (WPNR, 1997). De cijfers zijn vijf-jaars gemiddelden (te beginnen met de periode 1955-1959). Gelet op het beschikbare materiaal heb ik het periode-gemiddelde steeds toegekend aan één jaar en wel het jaar volgend op de betreffende periode; dus het gemiddelde over de periode 1955-1959 is toegekend aan 1960. Omdat het niet het juiste jaarcijfer betreft staat dat gemarkeerd met *. Het percentage is als gevolg daarvan niet berekend op het hier in de tabel voor dat specifieke jaargegeven absolute aantal; het is berekend op het vijf-jaars gemiddelde absolute aantal zoals in het bedoelde artikel vermeld. Alleen voor het jaar 1994 leidt dat tot een opmerkelijke afwijking. Zou men 394 als aandeel op 1211 berekenen dan wordt dat 32%. Vandaar de markering **.

Die groei in aantal heeft niet geleid tot een verandering in samenstelling van de beroepsgroep. Een illustratie van het onveranderd blijven daarvan vormt de opmerkelijke uitsluiting van vrouwen in het beroep zoals dat blijkt uit de cijfers omtrent de instroom van vrouwen in het beroep. Het aantal vrouwelijke notarissen bedraagt thans om en nabij 3%; bij de kandidaat-notarissen is dat percentage minstens het tien-voudige. Aan het werk en de aard van de vrouw kan het dus niet liggen, zou je denken. Dat is natuurlijk ook niet de reden.

Nu al weer bijna twee decennia geleden schreef Sloot een mooie bijdrage aan het debat over de sekse-discriminatie in juridische beroepen als de advocatuur, de rechterlijke macht en het notariaat in ons land (Sloot, 1980). Hij merkte daarin op dat men in het debat tweeërlei soort argumenten kan onderkennen: juridische en (sociaal) psychologische. Puur logisch redenerend zou men, afgaande op de onafhankelijkheid van beide soort overwegingen, vier posities in de argumentaties kunnen verwachten. Mensen die op grond van beide argumenten vóór of tegen zijn en mensen die vanuit één soort argument vóór/tegen zijn en vanuit het andere argument tegen/vóór.

Het verbaasde hem dat hij slechts de eerste twee posities tegenkwam: dus mensen die op grond van beide argumenten óf vóór óf tegen de vrouw in het beroep waren. En omdat de psychologische argumenten van zowel voor- als tegenstanders allemaal ontleend zijn aan het werk van dezelfde auteur – de Groningse psycholoog G. Heijmans – kwam Sloot tot de conclusie dat mensen uitgaan van hun sociale (voor)oordeelen en vervolgens daarbij passende juridische argumenten zoeken. Regressief redeneren, noemde hij dat. De oorzaak zit dus niet in de letter van de wet maar in een traditioneel en weinig geëxpliciteerd vrouwbeeld van de betrokkenen.

Onlangs verscheen een fraaie historisch-beschrijvende bijdrage aangaande de positie van de vrouw in het notariaat van de hand van de vrouwelijke juristen Van Velzen e.a. (WPNR, 1997). Dat artikel vormt – onbedoeld – een treffend voorbeeld van de virulentie van het conservatisme in het notariaat. Het lijkt erop dat de schrijfsters alle heil verwachten (in elk geval wel heel veel) van een wettelijke regeling van het parttime werken in het notariaat. Als dat eenmaal geregeld is, dan breken er vast betere tijden aan!

Dat lijkt me eerlijk gezegd rijkelijk naïef. Binnen de kring van de kandidaat-notarissen werkt een substantieel aantal parttime en we zagen al dat het aandeel der vrouwen daar bijzonder veel afwijkt van dat binnen de notarissen. Zou de oorzaak van deze vorm van discriminatie niet elders liggen? Dat vertrouwen in de wet en in de bereidheid van de mannelijke kaste om de ramen eens open te zetten weerspiegelen zich in de brave toon van het artikel.

Die toon riep bij mij direct herinneringen op aan een anekdote over een man die bij de Griekse redenaar Demosthenes zijn beklag kwam doen omdat hij een verschrikkelijk pak slaag had gekregen. 'Maar u hebt helemaal niets geleden van alles wat u mij vertelt', reageerde Demosthenes. Waarop de man uitschreeuwde: 'Wat, heb ik niets geleden?'. 'Nu hoor ik de stem van iemand die is mishandeld en heeft geleden' zo reageerde Demosthenes vervolgens (Arendt, 1968, p. 339). Ik bedoel maar: vijftien jaar geleden was de toon van dergelijke artikelen meer in lijn met

het elementaire besef van ongegronde uitsluiting.⁶ Veranderingen gaan nu eenmaal van auw!

Verwende beroepsgroep

Verplichte winkelnering, een stringent toelatingsbeleid in eigen hand en rust in de tent, het lijken mij de ideale voorwaarden die leiden tot een verwend ondernemerschap. Rustig afwachten, geen zorgen over de klant en de kwaliteit van het produkt; ondertussen wél scherp de eigen marktpositie in de gaten houdend. Ik kan me als buitenstaander niet aan de indruk onttrekken dat het notariaat aan die karakteristiek aardig voldoet. Kocken noteert in zijn proefschrift kortweg dat het optreden van de staat de bron is van de dreiging die de beroepsgroep de laatste jaren voelt (Kocken, 1997, p. 56).

Hij had hier wel wat uitgebreider en meer precies mogen zijn. De dreiging komt van het ministerie van Economische Zaken die met haar deregulerings- en marktwerkingsbeleid de concurrentieremmende kartels bestookt. Nu behoeft men bepaald geen adept van die leer te zijn – als zou meer markt, minder overheid de ideale leefomstandigheden bieden voor mondige mensen – om zich toch in deze eens te bezinnen op het zo volumineuze verzet vanuit de beroepsgroep tegen de op stapel staande vernieuwingen.

Een illustratie daarvan wordt in dit nummer geleverd door het openingsartikel van de hand van Van Rijn van Alkemade. Zelf weliswaar geen beroepsgeenoot maar wel uit overtuiging fungerend als procureur. Het door hem verwoorde verzet tegen wat minder overheidsprotectie wantrouw ik en ik zal zeggen waarom.

Daarvoor roep ik in herinnering de situatie bij de advocatuur op het eind van de jaren zestig, begin jaren zeventig. De balie zat toen danig met zichzelf in maag. Men voelde dat de beroepsgroep maatschappelijk en professioneel terrein aan het verliezen was, de fut leek eruit en de toekomst donker. De balie zélf, bij monde van de Algemene Raad, nam toen het besluit zich door de ogen van kritische buitenstaanders aan een pijnlijk onderzoek te onderwerpen.

Hun rapport *Toestand en toekomst van de Nederlandse balie* (Van Braam en Surie, 1972) loog er niet om. Veilig verscholen achter de omheining van het leerstuk van de verplichte procesvertegenwoordiging, zo heette het, had de balie zich in de loop der tijd teruggetrokken op het terrein van de procesbijstand. Men wachtte af tot de klant de problemen kwam brengen in plaats van zich actief te gaan inzetten en na te gaan of

6 Het is mij een raadsel waarom deze situatie niet al lang het Clara Wichmann Instituut aanleiding heeft gegeven voor een proefproces tegen de Broederschap ter zake van seksediscriminatie. Bieden internationale en nationale jurisprudentie over indirecte discriminatie daartoe niet voldoende handgrepen?

er niet in sommige situaties alle reden was voor mensen om 'op hun recht te gaan staan'. De balie leek zwak, ziek en misselijk.

De adviseurs boden daartegen een duidelijk recept: 'een heroriëntatie op de rechtsbijstand met als slagwoorden rentabiliteit, efficiency en concurrentie'. Ze pleitten voor een kritisch zelfonderzoek uitmondend in duidelijke stellingennames ten aanzien van vragen als specialisatie, professionele organisatie en de beroepsnormen. Dat zelfonderzoek kwam er niet, althans niet in de zin zoals bedoeld. De balie werd – onvoorzien – van binnenuit de wacht aan gezegd door een generatie kritische advocaten beter bekend als de 'sociale advocatuur'. Zichzelf afficherend als het alternatief voor het establishment dat alleen oog had voor de commercie (maar daar ook weer niet echt voor koos), dwong deze beweging de balie uiteindelijk tot een bezinning op het beroep. Kortom, een vernieuwingsbeweging die startte vanuit een oprechte professionele bezorgdheid.

Terugkijkend op die allerminst door iedereen zo positief gewaardeerde beweging valt vast te stellen dat de advocaat als rechtshulpverlener er in alle opzichten beter van is geworden, want uiteindelijk meer divers, meer bereikbaar en ook meer als een onmisbaar aanbod ervaren. De balie heeft, anders gesteld, de bescherming van de verplichte procesvertegenwoordiging niet meer nodig.⁷

Tegen die achtergrond doet de situatie in het notariaat bedroevend aan. Waar zit men over in? Volgens Kocken – hij heeft ongetwijfeld in de omgang met de notaris geleerd zich diplomatiek uit te drukken – gaat het om het overeind houden van het beschermde ondernemerschap in combinatie met een relatief hoog inkomen als in de ogen van de beroepsgroep noodzakelijke voorwaarden voor onafhankelijke en onpartijdige rechtsdienstverlening (Kocken, 1997, p. 37). Oftewel: de monopolies en de tarieven, daarover spreken zij. Van Rijn van Alkemade zegt het onomwonden: het gaat om het behoud van inkomen en status! Want de notaris is tenslotte niet zo maar een gewoon mens! Wie aan inkomen en status durft te komen offert klaarblijkelijk het zo gewijde goed rechtsbescherming op het slachtoffer der commercie.

Wat er echter in die stellingname niet klopt, zo komt het mij voor, is dat het een dreigend toekomstbeeld schetst – de commercialisering – al doende vergetend dat die toekomst thans al realiteit lijkt. Het beste bewijs voor het ideologische – in de zin van: de aandacht van de reële situatie afleidend – karakter van dat verzet is in mijn ogen het ontbreken van elk geluid dat handelt over de kwaliteit van de kern van de professionele activiteit: rechtsbijstand! Horen we daarover van het notariaat nog eens nader?

7 De vraag of dit leerstuk ook inderdaad afgeschaft wordt, zal binnen niet al te lange termijn beantwoord worden. Thans beraadt de commissie Van Delden - in april 1996 ingesteld met de opdracht tot herijking van de verplichte procesvertegenwoordiging - zich over haar advies.

Literatuur

Arendt, H.

De mens; bestaan en bestemming
Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum,
1968

Braam, A. van, H.G. Surie.

*Toestand en toekomst van de
Nederlandse balie; een organisatie-
verkenning*

Rotterdam, 1972

Huls, F.W.M., A. Klijn.

De vraag naar rechtshulp 1979-1982

In: *Maandstatistiek van politie, justitie
en brandweer*, nr. 5, 1984, pp. 8-23

Voorburg, Centraal Bureau voor de
Statistiek

Huls, F.W.M., A. Klijn.

De vraag naar rechtshulp 1984-1986

In: *Recht en Statistiek*, nr. 3, 1988

Voorburg, Centraal Bureau voor de
Statistiek

Kocken, C.L.B.

*De hand van de notaris; een
rechtssociologisch onderzoek naar de
onpartijdigheid en de invloed van de
Nederlandse notaris*

Deventer, Kluwer, 1997

**Produktiestatistiek rechtskundige
diensten, 1994**

*Kwartalbericht rechtsbescherming en
veiligheid, 1996 nr. 2. pp. 13-34*

Voorburg, Centraal Bureau voor de
Statistiek

**KPMG/Klynveld Management
Consultants**

*Kosten en opbrengsten van het
notariaat*

Eigen uitgave, 1994

**Schuyt, C.J.M., C.A. Groenendijk
e.a.**

*De weg naar het recht; een rechtssoc-
iologisch onderzoek naar de
samenhangen tussen maatschappelijke
ongelijkheid en juridische dienstverle-
ning*

Deventer, Kluwer, 1976

Sloot, B.P.

*Officiële uitsluiting van vrouwen in
juridische beroepen; fragmenten van
een geschiedenis*

In: *Nederlands juristenblad*, 55e jrg., nr.
45/46, 1980, pp. 1186-1195

**Velzen, C.M. van, A.A. van Berge
e.a.**

*De vrouw als [kandidaat-]notaris,
vroeger en nu*

*Weekblad voor privaatrecht, notariaat
en registratie*, nr. 25, 1997, pp. 25-30

Justitiële verkenningen (Judicial explorations) is published nine times a year by the Research and Documentation Centre of the Dutch Ministry of Justice in cooperation with the publishing house Gouda Quint BV. Each issue focuses on a central theme related to criminal law, criminal policy and criminology. The section *Summaries* contains abstracts of the most relevant international articles of each issue. The central theme of this issue is (vol. 23, no. 2, 1997): *On civil law notaries*.

Notary in the marketplace

A. Rieter

In the Netherlands, civil law notaries are regular publicity targets. At the moment, a draft bill is pending. The position of notaries in the free market is a key element of the public debate. Is the position of a notary compatible with the free market? The function of the law is to regulate peacefully. The function of the notary is to provide legal protection, in a preventive sense, a function that has its basis in jurisprudence. In the current debate on socio-economic issues, market factors are dominant norms. The preventive administration of justice is a core task of government. It does not belong to the free market. The author points out that, if the government makes notarial help obligatory, it should ensure that citizens have practical access to such help, without price thresholds. The KNB (a professional association of the civil law notaries) establishes current rates. It argues in favour of having the government do so. In this way, incomes would also be subject to control. The author presents the notarial profession with two alternatives: getting rid of the notarial profession as a public office (see Scandinavian and the Anglo-Saxon countries), or employing notaries as salaried civil servants.

A cultural-economic perspective on the new legislation concerning public notaries

A. Klamer

The author presents an economic-cultural perspective on the world of public notary in the Netherlands. He highlights the tension between its public character and its participation in commercial activity, the real estate market in particular. The first calls for an independent status and a salary provided by the public, the other for a more open competitive structure. New legislation of the Dutch government improves the competitive structure but leaves the public character intact. It does not make for a coherent profile of the Dutch notary.

Quality or satisfaction? the notarial service between profession and entrepreneurship

C.L.B. Kocken

The notary will tell you their services are of high quality. But what qualities should a notary have and are they realized in his practice? The

author draws on his 4-year research project on notaries to look into their independence and impartiality. The legal structure for the notary supposes both these qualities to be present and the professional group itself claims they are also present in reality. The author argues that there are in fact severe problems in realizing these qualities. He breaks down the idea of impartiality in different elements and then concludes that impartiality is often lacking. One of the main reasons for failing to perform in an independent and impartial way is the entrepreneurship of the notary. They depend too much on their customers. This dependence on 'marketforces' will only increase with the coming of the new law of the notary.

Notarial secrecy; *summum jus summa jura?*

J.J.M. Hoogendam

Since the early seventies the notary has been an effective instrument for financial criminality. Research shows that notaries, next to lawyers and accountants, are involved in criminal activities, both voluntarily and involuntarily. The notaries want to take action against this involvement in criminal activities. Jurisprudence shows that a notary has to set aside his secrecy in certain cases. Having the privilege of non-disclosure, the notary does not have the legal obligation to report serious crimes to the authorities. However, the standing of his office implies that certain crimes have to be reported to the authorities. The action taken by the notaries includes the appointment of five persons of confidentiality in January 1997. The notarial organisation has also drawn up a list of indicators as an instrument to recognize malafide clients. If the notary has refused to render certain services, he has to decide whether this case has to be reported to the authorities, in this case the National Criminal Intelligence Service. The regulations have been effective for a short period now. Results are not yet available.

Notare et cavere

W. Heersink

The notary in the Netherlands was introduced by the church courts of the middle ages, where clergymen performed notarial services. During the following centuries these clergymen did their services also out of court. In the sixteenth century the ecclesiastical notary had developed into a public notary. The reliability of the notary was of major importance to the public. His trustworthiness gave authenticity to the deeds he produced. The rising class of burghers and merchants, a new market for notarial products, gave the growth of the profession an important stimulus. The authorities tried to guarantee the notarial reliability and authenticity by legislation and control. For instance, the admission to the profession was dependent on an examination of knowledge and skills. Legislation and education improved the professional quality and the social status of the public notary. Parallel to

this development the public notary concentrated on deeds and settlements concerning civil law, partly due to legislation, partly as a result of specialization. As in the middle ages the modern public notary writes for a particular and small group of clients. Luckily, the public notaries try to increase their market.

The civil law notary; professional tradition and electronic legal transactions

G.J.C. Lekkerkerker

A civil law notary's assistance, as shown by a deed, at all times makes it a legal fact that the agreement laid down in it was made by the parties at a particular time. The person who has set his or her hand to a notarial instrument cannot deny that it is he or she that has signed; it is an established fact that the instrument is 'authentic'. It is also beyond doubt that the instrument is 'sound', meaning that the contents of the instrument are held to be 'true'. The parties cannot deny that they actually declared what they state in the instrument. Another characteristic of the notarial instrument is its fixed date, proof that the act was done on a particular date. Finally, the civil law notary sees to it that the exchange of communications is confidential, and the requirement of continuing 'undeniability' of the agreement in the future is also fulfilled through the fact that the notarial instrument is filed in the notarial records. With the arrival of electronic documents, the question of how the authenticity, soundness, confidentiality and undeniability of the communications exchanged can be sufficiently ensured has become topical again. The work of the civil law notary must be translated into new techniques. However, the civil law notary has his own position within the legal order and in society. New notarial services should fit in with what is rightly expected of a civil law notary. A number of possible notarial services in electronic legal transactions are discussed. It is concluded that much can be done, but that the quality of the service to be offered should always be such that the great trust the civil law notary enjoys with the public is not put at risk.

Notaries and the foreign countries

A.A. van Velten

The so-called 'Latin' notary is a functionary who can be found in countries with a legal system based on Roman Law. In Anglo-Saxon countries the notarial duties are performed by solicitors or attorneys (lawyers) who – besides these duties – often occupy the position of notary. A significant difference is that, in contradistinction to the 'Latin' notary, these functionaries are not independent practitioners of law and they are not qualified to draw up authentic deeds. The national organizations of 'Latin' notaries co-operate in the world-wide association: the 'Union Internationale du Notariat Latin' (UINL). Within this association a number of working procedures exist, amongst others a

procedure for specific problems in the field of the European Union. Furthermore, the associations of 'Latin' notaries in the European Union have inaugurated a 'Conférence des Notariats de l'Union Européenne' that aims to look after the interests of the 'Latin' notaries in the European Union. In order to give an impetus to legal services across the borders, the 'Conférence des Notariats de l'Union Européenne' have adopted a 'Code' which provides rules for notarial services across the borders. The function of 'Latin' notary will probably not be covered by art. 52 of the EC-treaty, because part of the state-authority is also included in this function. The European Parliament shares this opinion. The European Parliament advocates a further harmonization of notarial laws, which can hardly be seen separately from the European harmonization of private law.

Financieel rechercheren; een kunde met een breed toepassingsbereik

*mr. M. Pheijffer RA en G.J.C.M. Bakker**

In *Justitiële verkenningen* 1996, nr. 9 ('Financiële sporen van misdaad') werd ruimschoots aandacht besteed aan het zogenoemde financieel rechercheren. Blijkens het voorwoord van de bedoelde uitgave levert P.J. van Koppen pittige kritiek op een aantal ontwikkelingen die in relatie staan tot het financieel rechercheren. Zo constateert hij 'dat financieel rechercheurs in elke fase van het onderzoek potentieel nuttig werk kunnen verrichten, maar in de praktijk is de waarde ervan nog niet gebleken'. Van Koppen concludeert dat financieel onderzoek veel inzet vergt, bijzonder kostbaar is en lang duurt. Naar zijn mening dient het financieel rechercheren op praktische gronden beperkt te blijven tot de fase rond en na de aanhouding van de verdachten. De bijdrage van Van Koppen, die als onderzoeker is verbonden aan het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving te Leiden, noopt tot een reactie vanuit de praktijk. De stelling van Van Koppen dat het financieel rechercheren beperkt dient te blijven tot de fase rond en na de aanhouding van de verdachten, is in de praktijk onhoudbaar. Tijdens het op 23 oktober 1996 gehouden congres *Blik op de buit* stelde minister mr. W. Sorgdrager nog dat een treffend voorbeeld van de meerwaarde van financieel rechercheren kan worden gevonden in het strafrechtelijk onderzoek dat begin jaren negentig werd gedaan naar de ondergang van de Femis-bank. Volgens de minister

kan dit opsporingsonderzoek worden beschouwd als de eerste vingeroefening op het terrein van financieel rechercheren. Het onderzoek heeft een schat aan informatie opgeleverd over de structuur en werkwijze van een groot crimineel netwerk dat de behaalde winsten via de genoemde bank wegluisde. Op 7 februari 1997 werden de leiders van het bedoelde criminele netwerk door de rechtbank te Amsterdam veroordeeld. Nimmer heeft een Nederlandse rechtbank, voor de grootschalige handel in georganiseerd verband van softdrugs, hogere straffen opgelegd dan in deze zaak. Alvorens nader wordt ingegaan op de conclusies van Van Koppen, wordt eerst enige aandacht aan de definitie van financieel rechercheren geschonken. Voorts wordt kort ingegaan op de doeleinden die met financieel rechercheren worden nagestreefd. Daarnaast zal worden ingegaan op het door de minister bedoelde Kolibri-onderzoek.

Definitie van 'financieel rechercheren'

Onze kritiek op de in de literatuur voorkomende definities betreft onder meer het feit dat deze veelal zijn gericht op georganiseerde criminaliteit en misdaadondernemers en het feit dat de strafrechtelijke aanpak het uitgangspunt van verschillende definities vormt. Naar onze mening is het juist om uit te gaan van een opvatting waarbij 'rechercheren' wordt

* De auteurs zijn beiden werkzaam bij de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD). Respectievelijk als forensisch accountant en als hoofd van de Centrale Vestiging Opsporing. Eind maart 1997 zal een door bovengenoemden, samen met A.Th.H. van Dijk en prof. dr. J.G. Kuijl RA, geschreven boek (uitgegeven door Kluwer, Deventer) over het onderwerp financieel rechercheren verschijnen.

gedefinieerd als '*het uitvoeren van onderzoek ten behoeve van de rechtshandhaving*'. Door dit als basis te nemen voor de definitie van financieel rechercheren, wordt tot uitdrukking gebracht dat het financieel rechercheren zich niet beperkt tot georganiseerde criminaliteit, misdaad-ondernemers en een strafrechtelijke aanpak. Sterker nog, alle vormen van overtreding van wet- en regelgeving (waaronder de overtreding van de bepalingen uit het Wetboek van Strafrecht) door allerhande personages kunnen nu gelden als de materie en subjecten waarop het financieel rechercheren zich richt.

Dit past eveneens in de visie van het kabinet, een visie waarin de integrale benadering van het criminaliteitsprobleem centraal staat. Dit kan leiden tot stappen van strafrechtelijke aard (repressief), maar kan ook een bestuursrechtelijke of anderssoortige aanpak (preventief) van geconstateerde problemen inhouden. Voorts wordt verwezen naar de doelstelling van de in 1996 ingestelde stuurgroep onder leiding van procureur-generaal Steenhuis: 'Binnen drie jaar dient financieel rechercheren zich te hebben ontwikkeld tot een integraal deel van de *handhavingsketen*'. Deze stuurgroep, die beleid op het terrein van het financieel rechercheren dient te ontwikkelen, beperkt zich dus eveneens niet tot de strafrechtelijke aanpak.

Een ander bezwaar tegen de in de literatuur voorkomende definities heeft betrekking op het feit dat de aandacht zich te vaak richt op en beperkt tot de gegevens die betrekking hebben op geld of geldstromen. Deze benadering is onjuist. Teneinde de methodiek van het financieel rechercheren doeltreffend toe te passen dienen *allerhande vormen* van gegevens in een financieel recherche-onderzoek te worden betrokken. Zo dient de financieel

rechercheur bij voorbeeld ook kennis te nemen van de ten behoeve van een opsporingsonderzoek opgemaakte observatieverslagen en volgrapporten. Uit een dergelijk verslag of rapport zou kunnen blijken dat verdachte A en persoon B op enig moment met elkaar contact hebben gehad, hetgeen weer een indicatie kan zijn dat persoon B betrokken is bij de criminele organisatie waaraan verdachte A vermoedelijk leiding geeft. Zulke, niet financiële gegevens kunnen bijdragen aan de bewijsvoering en zorgen er in ieder geval voor dat de financieel rechercheur een completer beeld krijgt van de criminele organisatie die het voorwerp van onderzoek is.

De financieel rechercheur werkt dus met *gegevens*. Vanuit zijn *financiële deskundigheid*, dient de financieel rechercheur allerhande gegevens te *verzamelen*, te *controleren*, te *veredelen*, te *bewerken* en te *analyseren*. De financieel rechercheur streeft naar het verkrijgen van een zo compleet mogelijk beeld van de relevante gegevens en toetst deze op aspecten als juistheid, tijdigheid en betrouwbaarheid.

Dp grond van het bovenstaande wordt gekomen tot de volgende definitie van financieel rechercheren: 'financieel rechercheren betreft een vorm van onderzoek waarbij ten behoeve van de rechtshandhaving, financiële deskundigheid wordt aangewend teneinde - al dan niet financiële - gegevens te verzamelen, te controleren, te veredelen, te bewerken en te analyseren.'

Een *tactisch* financieel onderzoek betreft een onderzoek dat zich richt op een specifiek *object* (bij voorbeeld een gestolen auto of een onbeheerd aangetroffen plastic tas met een bepaalde hoeveelheid geld) of een specifiek *subject* (een dader of dadergroep). Bij een *strategisch* financieel onderzoek richt men zich op

een bepaalde *materie* (bij voorbeeld de mogelijkheden tot witwassen, belastingontduiking of het plegen van fraude via de beurs).

Doelinden van financieel rechneren

Financieel rechneren is gericht op de verwezenlijking van de volgende doeleinden:

1. het genereren van rechneretactische informatie. In de meest ideale vorm betreft deze informatie bewijsmateriaal. De informatie kan echter ook de sleutel vormen tot het verkrijgen van bewijsmateriaal;
2. het vaststellen van de omvang van het wederrechtelijk verkregen vermogen;
3. het traceren van vermogensbestanddelen van criminelen en/of criminele organisaties;
4. de ontneming van wederrechtelijk verkregen vermogen door confiscatie van vermogensbestanddelen.

In een *tactisch* financieel onderzoek zal de nadruk in eerste instantie liggen op het genereren van bewijsmateriaal (vervat in doelstelling 1), meer bepaald: bewijsmateriaal met betrekking tot *specifiek omschreven objecten en/of subjecten*. Indien dit afdoende voorhanden is, zal de aandacht verschuiven naar de andere doeleinden die alle drie in essentie zijn gericht op de ontneming van het wederrechtelijk verkregen voordeel. In eerste instantie zal ook hier worden gedacht aan de *strafrechtelijke* procedure tot ontneming. Het is echter niet uitgesloten dat de ontneming in het kader van een civiel- of bestuursrechtelijke procedure wordt gerealiseerd. Indien zowel de bewijsgaring als de ontnemingsprocedure succesvol verloopt kunnen diegenen die de van overheidswege opgelegde wet- en

regelgeving overtreden, daadwerkelijk worden uitgeschakeld.

In het kader van een *strategisch* financieel onderzoek ligt de nadruk op de eerste doelstelling: het genereren van rechneretactische informatie. Dit betreft informatie die zich richt op een bepaalde *materie*. Het is goed om de doelstelling voor wat betreft de strategische rechnere nader onder te verdelen in de volgende subdoelstellingen:

- A. het genereren van rechneretactische informatie behelst onder andere het verwerven van informatie met betrekking tot een specifiek delict (bij voorbeeld: witwassen), een bepaalde branche (bij voorbeeld: de beurs), bepaalde objecten (bij voorbeeld: onroerend goed) of bepaalde subjecten (bij voorbeeld: verkopers van (lege) rechtspersonen). Het gaat hier dus om het gericht verzamelen van informatie, teneinde *kennisbestanden* op en uit te bouwen;
- B. het genereren van rechneretactische informatie heeft voorts tot doel 'het verwerven van *risicosignalen* betreffende bepaalde delicten, branches, objecten en subjecten'. Deze risicosignalen bevatten belangrijke informatie die is benodigd bij het opzetten van een bepaalde onderzoeksstrategie;
- C. het genereren van rechneretactische informatie omvat tevens het aanleveren van *sturingsinformatie* ten behoeve van de *prioriteitsstelling*. Teneinde mensen en middelen effectief en efficiënt in te kunnen zetten is het van belang gefundeerde keuzes te maken op basis van een informatiepositie. De prioriteitsstelling omvat mede een keuze uit de diverse instrumenten die kunnen worden toegepast ten behoeve van de handhaving van wet- en regelgeving;
- D. het genereren van rechneretactische informatie omvat verder het verzamelen, controleren, veredelen,

bewerken en analyseren van informatie uit *tactische* onderzoeken. Indien immers uit een tactisch onderzoek is gebleken dat verdachte X een bepaalde witwasmethode heeft toegepast, dan dient deze methode te worden geanalyseerd teneinde te achterhalen welke informatiestromen benodigd zijn om andere subjecten te detecteren die dezelfde witwasmethode zouden kunnen hebben toegepast;

E. het genereren van recherche-tactische informatie dient er voorts in te bestaan dat informatie zodanig wordt veredeld dat er gefundeerde keuzes kunnen worden gemaakt met betrekking tot *wijzigingen in wet- en regelgeving*. Door feitenmateriaal te genereren met betrekking tot de overtreding van wet- en regelgeving en door voorstellen te maken om deze wet- en regelgeving zodanig te veranderen dat de overtreding daarvan wordt bemoeilijkt (of beter nog: wordt voorkomen), kan het strategisch financieel redden bijdragen aan de *beleidsvorming*. Overigens is het zo dat het strategisch financieel redden tevens informatie kan opleveren die dienstbaar kan worden gemaakt aan de ontnemingsactiviteiten (doelstelling 2 tot en met 4 van het financieel redden).

Het Kolibri-onderzoek

De rechtszaak tegen leden van de bende van de 'Hakkelaar' is een waar mediaspektakel geworden. Het is opvallend dat daardoor een situatie is ontstaan waarin het erop lijkt dat niet de verdachten maar het Openbaar Ministerie en de (kroon)-getuigen terecht hebben gestaan. Tijdens de behandeling van de zaak ter terechtzitting is nauwelijks aandacht geschonken aan de vermoedelijk door de verdachten gepleegde strafbare

feiten. Ter terechtzitting is het hoofdzakelijk gegaan over de vraag 'zijn de door het Openbaar Ministerie met de kroongetuigen gesloten deals (juridisch gezien) toelaatbaar?'. Het 'tekort' aan aandacht voor de feiten valt te betreuren, mede omdat in het kader van het uitgevoerde opsporingsonderzoek concrete resultaten voornamelijk door de toepassing van financieel redden zijn bereikt. De Officieren van Justitie Teeven en Witteveen zeggen in het door hen op 13 januari 1997 uitgesproken requisitoir: 'Naar ons oordeel is met de afloop van het Kolibri-onderzoek, welk heeft plaatsgevonden gedurende de jaren 1991 tot en met 1996, de vraag centraal komen te staan of opsporing en vervolging in staat zijn de absolute top van een grote misdaadorganisatie met succes te vervolgen. Het verloop van het onderzoek heeft laten zien dat er door de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst klassiek is gerechercheerd op een hoog niveau, waarbij uiteindelijk het onderzoek kon worden afgesloten door met een bijzonder middel (door gebruik te maken van de verklaringen van kroongetuigen) te komen tot sluitend bewijs tegen de hoofdverdachten.' En: 'Juist in dit onderzoek, gedurende een lange periode effectief en inventief gerechercheerd door het, verhoudingsgewijs zeer kleine, Koliibrитеam van de Fiod is, met name op het terrein van de financiële redden, uitstekend werk verricht als het gaat om het ontleden van geldstromen en het traceren van investeringen in het bedrijfsleven (telecommunicatie en rederijen alsmede hun toeleveringsbedrijven). Het is ook niet voor niets dat de Minister van Justitie, op de studiedagen over financieel redden, de Fiod heeft gecompimenteerd met haar activiteiten in het redden-onderzoek naar de Femis-bank en de,

binnen die "bank", aangehouden coderekeningen.'

Het Fiod-onderzoek rust op een tweetal belangrijke pijlers: de uitkomsten van het onderzoek naar de ondergang van de Femis-bank en de uitkomsten van diverse onderzoeken die betrekking hebben op de smokkel van hashish. De Femis-bank betrof een bankinstelling waar je 'anoniem' kon bankieren. Bij het openen van een bankrekening verkreeg de nieuwe rekeninghouder een pasje en een code. De bankrekening werd niet op naam gesteld. Het moge duidelijk zijn dat deze manier van bankieren zich uitstekend leende om zwart geld veilig weg te zetten. Na inbeslagname van de administratie, begin 1991, slaagden Fiod-rechercheurs erin om een groot aantal codes te 'kraken', waardoor de rekeninghouders konden worden geïdentificeerd.

In de jaren negentig is binnen de Fiod tevens een aantal onderzoeken uitgevoerd naar de smokkel van hashish. Op een gegeven moment bleek uit een nadere analyse van de Femis-bankrekeningen dat er verbanden bestonden tussen het Femis-onderzoek en de onderzoeken naar de hashishsmokkel. Zo werd geconstateerd dat een overboeking van een geldbedrag met betrekking tot de aankoop van een schip, via een bij de Femis-bank aangehouden bankrekening had plaatsgevonden. Dit schip bleek tevens 118.000 kilogram hashish te hebben vervoerd. De analyses hebben geleid tot het verder volgen van de via de Femis-bank geleide geldstromen. Door middel van rechtshulp werd onderzoek gedaan bij banken, trustmaatschappijen en andere (financiële) instellingen in onder andere: België, Duitsland, Frankrijk, Spanje, Portugal, het Verenigd Koninkrijk, Zwitserland, Jersey, Luxemburg, Liechtenstein, Oostenrijk, Pakistan, Singapore, de

Verenigde Arabische Emiraten, Canada, de Verenigde Staten van Amerika, de Britse Maagdeneilanden en de Nederlandse Antillen. Deze onderzoeken hebben voldoende bewijs opgeleverd om de vermoedelijke eigenaren van de bedoelde bankrekeningen bij de Femis-bank te identificeren. Daarnaast ontstond het vermoeden dat deze eigenaren tevens de belanghebbenden waren in de smokkel van de hashish. Voorts kon een groot aantal verdachten, die lager in de hiërarchie van de criminele organisatie stonden, worden vervolgd. Een groot aantal daarvan is ook daadwerkelijk en onherroepelijk veroordeeld. Zoals in het requisitoir van de Officieren van Justitie werd opgemerkt bleek het bewijs, dat met behulp van financieel rechercheren en de toepassing van klassieke recherchemethodieken was vergaard, onvoldoende om tot een sluitend bewijs tegen de hoofdverdachten te komen. Daartoe is door het Openbaar Ministerie het middel van de kroongetuige ingezet (overigens is het zo dat één van de kroongetuigen via het volgen van de geldstromen in beeld is gekomen). Indien in het kader van dit onderzoek echter niet zo omvangrijk en diepgaand financieel gerechercheerd zou zijn, zouden de leiders van de criminele organisatie vermoedelijk niet eens opgespoord, aangehouden en vervolgd zijn. Voorts is het zo dat de betrouwbaarheid van de kroongetuigen voornamelijk is getoetst aan de resultaten van het financiële recherche-onderzoek. Het voorbeeld van het Kolibri-onderzoek toont aan dat het financieel rechercheren een succesvolle opsporingsmethodiek kan zijn. Het financieel rechercheren heeft met name recherchetactische informatie opgeleverd (doelstelling 1 van het financieel rechercheren). Voor wat betreft het ontnemen van het

wederrechtelijk verkregen voordeel (doelstellingen 2 tot en met 4) is het succes tot op heden beperkt gebleven. Blijkens het door de Officieren van Justitie Teeven en Witteveen uitgesproken requisitoir, heeft dit onder meer te maken met het feit dat het noodzakelijk blijkt om op het gebied van internationale samenwerking en voordeelsontneming te komen tot aanvullende internationale verdragen, teneinde snel en effectief grote vermogens van misdaad-ondernemers te kunnen ontnemen.

Conclusie

Het zal de lezer duidelijk zijn dat wij de conclusies van Van Koppen niet zullen onderschrijven. Sterker nog: wij achten het pertinent onjuist te stellen dat 'de taak van de financieel rechercheur het beste kan worden beperkt tot de fase die begint vlak voor de aanhouding van verdachten en eindigt na het kaalplukken van de betrokkenen'. De onjuistheid van de stelling van Van Koppen is mede door het vonnis tegen de verdachten in het Kolibri-onderzoek gebleken.² Het is dan ook van belang te onderkennen dat het financieel rechercheren een opsporingsmethodiek betreft die breed kan worden toegepast. Breder dan de fase vlak voor de aanhouding tot en met het kaalplukken, maar ook breder dan in het kader van de bestrijding van de georganiseerde criminaliteit. Het is dan ook van belang dat iedere rechercheur de basiskennis met betrekking tot het financieel rechercheren tot zijn of haar bagage kan rekenen. Wanneer wordt gesproken over 'basiskennis financieel rechercheren', dan gaat het om ons inziens niet om een echt kennisniveau

op het gebied van het financieel rechercheren, maar eerder om een bepaalde *geesteshouding*: het recherche-opleidingsapparaat dient de financiële gerichtheid bij elke rechercheur *tussen de oren* te krijgen. Aan de hand van simpele praktijkvoorbeelden dient het de rechercheurs aanschouwelijk te worden gemaakt, dat met het gebruiken van *gezond verstand* bij het doen van huiszoeking, het verhoren, het aftappen en uitluisteren van telefoongesprekken enzovoort snel en effectief resultaten kunnen worden geboekt ten aanzien van de geldelijke kanten van misdaad. Indien deze voorbeelden zodanig worden gekozen dat zij eenieder aanspreken, dan zal de houding van elke rechercheur ten opzichte van het eng en moeilijk geachte financieel rechercheren veranderen. Het is dan ook zaak de stof op dit terrein aan hen praktisch en niet te wollig of te academisch te presenteren. Anderzijds dient er voor te worden gewaakt dat men het financieel rechercheren als een wonderolie gaat zien dat de oplossing voor elk probleem geeft: het is *een* middel en niet *het* middel dat in het kader van de rechtshandhaving kan worden ingezet.

2 Dit onderzoek is mede vanwege het hoge actualiteitsgehalte verkozen. Wij verwijzen echter ook naar andere onderzoeken, zoals het TCR-onderzoek en het onderzoek naar een internationaal opererende horeca-onderneming.

Themanummers Justitiële verkenningen

Regelmatig worden, bij voorbeeld ten behoeve van het onderwijs, grote aantallen exemplaren van Justitiële Verkenningen nabesteld. Voor de bepaling van de oplage is het wenselijk vroegtijdig op de hoogte te zijn van de mogelijke vraag. Om die reden geven wij, onder voorbehoud, de thema's die de redactie op dit moment in voorbereiding heeft. Over de inhoud van de nummers kan met de redactie contact worden opgenomen. Ook personen die een bijdrage willen leveren aan een van de aangekondigde nummers worden verzocht contact op te nemen met de redactie.

JV3, 1997, april: *Video- en computer-geweld*

JV4, 1997, mei: *Zelfsturing in de justitieketen*

JV5, 1997, juni: *Spanning rechter - bestuur*

JV6, 1997, juli/augustus: *België*

JV7, 1997, september: *Onderzoeksnummer*

Congressen

Steden en verslaving

Op de eerste dag van de conferentie zal het centrale thema zijn: de gezondheidszorgaspecten van druggebruik en drugproblemen. Speciale aandacht zal worden gegeven aan specifieke gezondheidsproblemen van verschillende groepen druggebruikers als prostituées, technieken om de gezondheidsrisico's te minimaliseren of uit te bannen, het belang van vroegtijdige interventie, aids-preventie, hepatitis-C en andere infectieziekten, en de rol van de zorgsector. De gevolgen van deze beleidspunten zullen worden bediscussieerd vanuit een perspectief van lokale publieke orde. Op de tweede dag zullen verschillende aspecten van druggebruik aan de orde komen vanuit een

perspectief van publieke orde. De aard, de omvang en de gevolgen van druggerelateerd sociaal ongemak en criminaliteit zullen aandacht krijgen. Speciale aandacht zal worden besteed aan de structurele en economische aspecten van lokale handel in illegale drugs, drugtourisme, en activiteiten van de lokale politie en het lokale bestuur als voorbeeld van methoden ter controle en maatregelen om het ongemak te verminderen. Het centrale thema op de derde dag zal zijn de vraag naar de mogelijkheid een balans te vinden tussen gezondheidszorg en het openbare-orde-beleid met betrekking tot verslavingsgerelateerde problemen. Dit thema zal bediscussieerd worden in relatie tot vraagstukken als druggebruik in openbare ruimten en druggerelateerde criminaliteit. Kunnen oplossingen voor deze problemen gevonden worden of moeten wij ons er bij neerleggen dat dit eeuwige problemen zullen blijven?

Datum: 21-23 april 1997

Plaats: De Doelen, Rotterdam

Inlichtingen: Van Namen & Westerlaken Congress Organization Services, Pb. 1558, 6501 BN Nijmegen, tel.: 024-3234471.

Restorative justice voor jeugdigen; mogelijkheden, risico's en problemen voor onderzoek

Discussies met betrekking tot jeugdrecht eindigen steeds in een resocialisatie-vergeldings-impasse. Voor deze impasse zou een oplossing moeten worden gevonden. Bemiddelingsexperimenten tussen dader en slachtoffer en alternatieve straffen lijken veelbelovend te zijn. Dat wat in eerste instantie werd gebruikt als een serie technieken raakt steeds meer ingebed in een bredere *Restorative Justice*-theorie die de functie van gerechtelijk ingrijpen in

een ander daglicht stelt: het hoofddoel van de interventie is niet het bestraffen of heropvoeding, maar om het leed dat door het delict is toegebracht te herstellen of te compenseren. Men raakt er steeds meer van overtuigd dat *restorative justice* een volwaardig alternatief vormt voor zowel de vergeldende als resocialiserende benadering van het jeugddelinquentie. Over de gehele wereld wordt empirisch, theoretisch en socio-ethisch onderzoek verricht en overal worden experimenten uitgevoerd en geëvalueerd. Hoofdsprekers zijn: John Braithwaite, Daniel Van Ness, Gordon Bazemore, Peter van der Laan, Klaus Sessar, Burt Galaway. Deelnemers worden opgeroepen discussie papers te presenteren in workshops en in poster sessies. Deze papers zouden moeten handelen over o.a.: gerechtelijke, of in ieder geval officieel gesuperviseerde, initiatieven gericht op herstel, compensatie of restitutie van materiële, psychologische en/of maatschappelijke gevolgen veroorzaakt door een delict.

Datum: 12-14 mei 1997

Plaats: Leuven, België

Inlichtingen: International network for research on restorative justice for juveniles, Secretariat: Criminologie K.U. Leuven, Hooverplein 10, B-3000 Leuven, België, tel.: 32-16-325274.

Wikken en wegen? Dilemma's in de dagelijkse praktijk van de jeugdbescherming

Dit congres gaat over de rechten van kinderen die met de jeugdbescherming te maken krijgen. Vragen die aan de orde komen zijn: welke dilemma's komen medewerkers tegen en hoe gaan ze daarmee om? Welke houding wordt van medewerkers verwacht?

Datum: 2 juni 1997

Inlichtingen: NIZW/Congresbureau, tel. 030-2306398.

XIth International Workshop on Research into Juvenile Criminology: Vroegtijdige onderkenning, interventie en preventie

Zowel op het terrein van onderzoek als dat van beleid en praktijk zien we in tal van landen een toenemende belangstelling voor onderzoek naar de mogelijkheden van vroegtijdige onderkenning van (later) delinquent gedrag. Verbazingwekkend is deze belangstelling niet. Immers, betrouwbare indicaties voor later deviant gedrag, bieden mogelijkheden voor preventieve activiteiten en wellicht ook vroeg(tijdige) interventies. Dat de belangstelling voor onderzoek naar de mogelijkheden van vroegtijdige onderkenning zo is toegenomen, vindt zijn oorzaak in twee ontwikkelingen. Allereerst is er de teleurstelling over de resultaten van vooral traditionele vormen van (strafrechtelijk) ingrijpen bij jongeren die met politie en justitie in aanraking zijn gekomen. Dit heeft geresulteerd in veel aandacht en inspanningen op het terrein van alternatieve afdoeningen en diversie. Maar ook daarvan zijn de uitkomsten niet altijd eenduidig positief. Tegen die achtergrond hoeft het geen verbazing te wekken dat de aandacht vervolgens wordt gericht op de mogelijkheden van preventie. Het adagium 'voorkomen is beter dan genezen' heeft in dat opzicht weinig aan kracht ingeboet. Een tweede belangrijke ontwikkeling is de claim vanuit de onderzoeksweld dat de mogelijkheden van vroegtijdige onderkenning sterk zijn verbeterd. Uitkomsten van longitudinaal onderzoek, maar ook meer biologisch, neurofysiologisch georiënteerde onderzoeken lijken veelbelovende aanknopingspunten te bieden. Daar komt bij dat evaluaties van sommige programma's op het terrein van interventie en preventie op jonge leeftijd duidelijk positieve resultaten laten zien. Kortom, belangrijke

ontwikkelingen op het terrein van de (toegepaste) jeugdcriminologie en reden genoeg om daaraan de 12e Workshop te wijden. Doel is aan de hand van nieuwe inzichten, discussies met collega's en kritische en constructieve beoordeling van onderzoeksresultaten en praktijkprojecten, vast te stellen hoever wij zijn gevorderd met de mogelijkheden van betrouwbare vroegtijdige onderkenning. Aansluitend zal worden bezien in hoeverre daarop kan worden aangesloten met vroegtijdige interventie- en preventieprojecten en in welke mate daarvan positieve resultaten verwacht mogen worden. Naast plenaire bijeenkomsten met inleidingen door gerenommeerde onderzoekers op dit terrein is in het programma volop ruimte gemaakt voor werkgroepen. In deze werkgroepen kan met collega's van gedachten worden gewisseld over dit onderwerp. De werkgroepen bieden tevens gelegenheid aan onderzoekers, beleidsmedewerkers en praktijkwerkers presentaties te verzorgen over hun onderzoek en/of praktijkprojecten die zich richten op vroegtijdige onderkenning, interventie of preventie. De plenaire inleidingen zullen worden gepubliceerd in het *European Journal on Criminal Policy and Research*. Een door een redactiecommissie te maken selectie van presentaties in de werkgroepen zal na afloop in een congresbundel worden gepubliceerd. De officiële congres talen zijn Engels en Frans. Tijdens plenaire bijeenkomsten is voorzien in simultaanvertaling.

Datum: 18, 19, 20 juni 1997
Plaats: Congrescentrum De Leeuwenhorst, Noordwijkerhout
Inlichtingen: Ministerie van Justitie, WODC, mw. drs. L. Doornhein, tel.: 070-3706846.

Willem Nagel Prijs; oproep tot kandidaatstelling van eigen of andermans werk

De Nederlandse Vereniging voor Kriminologie (NVK) looft eens in de drie jaar een prijs uit aan de auteur van een of meer geschriften of enig ander produkt (bij voorbeeld een film) die een bijdrage heeft geleverd aan de criminologie mat werk dat uitmunt door originaliteit, verbeeldingskracht, wetenschappelijk belang, toegankelijkheid en maatschappelijke relevantie. De prijs is genoemd naar Willem Nagel, de te vroeg overleden markante criminoloog en literator, en omvat een kunstwerk plus een geldbedrag van duizend gulden. Het dient te gaan om werk dat verscheen/geopenbaard is na 1 juni 1994. De inschrijving sluit op 1 maart 1997. Hierbij worden alle leden opgeroepen om eventueel eigen of andermans werk voor te dragen. In de jury hebben zitting: Louk Hulshof, Josine Junger-Tas, Hans Smits, Lode Walgrave en namens de NVK, Grat van den Heuvel (voorzitter). Met nadruk zij vermeld dat ook Belgische en Nederlandstalige criminologen in het buitenland voor kandidaatstelling in aanmerking komen. De prijs is eerder toegekend aan K. en C.H. Brants (*De sociale constructie van fraude*) en aan Fl. Egmont (*Op het verkeerde pad; georganiseerde misdaden in de Noordelijke Nederlanden 1650-1800*). De nieuwe winnaar zal bekend gemaakt worden op de meerdaagse NVK-conferentie die op donderdag 26 en vrijdag 27 juni 1997 gehouden zal worden te Maastricht.

Inlichtingen: dr. R. van Swaeningen (NVK-secretaris), Erasmus Universiteit, Vakgroep strafrecht en criminologie, Pb. 1738, 3000 DR Rotterdam, tel.: 010-4081538.

Criminaliteit en sociale rechtvaardigheid

De afgelopen twee congressen van de Nederlandse Vereniging voor Kriminologie hadden respectievelijk als thema *Criminaliteit als politiek probleem* en *Hoe punitief is Nederland?* De zorg die op beide congressen te horen was over de ontwikkeling van het strafrechtelijk klimaat in Nederland is er anno 1996 niet minder op geworden. Zowel de zorg voor het, al dan niet 'integraal' te benaderen, veiligheidsprobleem als het rechtvaardigheidsgehalte van onze sociale rechtsstaat zijn bijzonder actuele criminologische thema's. Waar beide vorige congressen direct gericht waren op het strafrechtelijk beleid, zullen nu de sociale ontwikkelingen waar dit een afspiegeling van is, het centrale congressthema vormen. Zowel naar aanleiding van nieuwe theoretische inzichten (risico-maatschappij) als de praktische ontwikkelingen in de verzorgingsstaat hebben zozeer hun stempel gedrukt op het criminaliteitsprobleem, dat het zinvol lijkt hier het komende NVK-congres aan te wijden. Eenieder wordt uitgenodigd een paper in te dienen dat past binnen een van de onderstaande thema's.

- In- en uitsluitingsmechanismen (toegang tot de arbeidsmarkt, welzijnsvoorzieningen, scholing, gezondheidszorg of buurtparticipatie op grond van maatschappelijke positie, taal, leeftijd en sekse);

- Globalisering en xenofobie (migratiepolitiek, 'open' grenzen, de 'eigen identiteit' in de moderne stad, de opkomst van extreem rechts);

- Sociale controle en het verdelingsvraagstuk (de maatschappelijke tweedeling van de verzorgingsstaat naar risico-maatschappij, risico-percepties en maatschappelijke positie, sekse en leeftijd, de ontwikkeling van een veiligheidsindustrie);

- Welvaart en het ontstaan van nieuwe 'gevaarlijke klassen' (welke categorieën mensen worden door wie om welke reden als risico-groep benoemd?).

Titels en samenvattingen van papers voor de workshops dienen uiterlijk dinsdag 1 april 1997 te zijn ontvangen om in het programma te worden opgenomen. Er zal een bundel verschijnen met geselecteerde papers.

Datum: 26 en 27 juni 1997

Plaats: Maastricht

Inlichtingen, aanmeldingen en toezending papers: mw. R. Bodifée, secretariaat Strafrecht en criminologie, Universiteit Maastricht, Pb. 616, 6200 MD Maastricht, 043-3883377.

Rechtssociologie en beleid

Deze bijeenkomst handelt over de complexiteit van de relatie tussen beleid en rechtssociologie: hoe wordt beleid beïnvloed door rechtssociologisch onderzoek? En hoe beïnvloedt, omgekeerd, het beleid rechtssociologisch onderzoek? Welke beperkingen en mogelijkheden worden door de interactie tussen de twee gecreëerd? De driedelige structuur van de conferentie zal het mogelijk maken deze vragen te beantwoorden, waarbij ruimte zal worden gelaten voor een diepgaand onderzoek naar en discussie over een groot aantal andere onderwerpen in het rechts-sociologische veld. Door middel van een plenaire sessie kunnen rechts-sociologen hun ideeën ten aanzien van de relatie tussen rechtssociologie en beleid ter tafel brengen ten overstaan van een internationaal forum. Daarnaast zullen twee symposia gehouden worden over respectievelijk de juridische stand en mensenrechten. Bovendien zullen sessies worden gehouden waar onderzoekers hun meest recente onderzoeksbevindingen kunnen presenteren. Papers kunnen

daarvoor worden ingeleverd voor 1 februari 1997.

Datum: 9-12 juli 1997

Plaats: Antwerpen, België

Inlichtingen: Programma commissie, prof. F. van Loon, Centre for the sociology of law, USFIA, Prinsstraat 13, B-2000 Antwerpen, België. Fax: 32-(0)3 2204325.

Algemeen
 Strafrecht en strafrechtspleging
 Criminologie
 Gevangeniswezen/tbs
 Reclassering
 Jeugdbescherming en
 -delinquentie
 Politie
 Versiaving
 Slachtofferstudies
 Preventie van criminaliteit

Literatuur-informatie

Van de artikelen die in deze rubriek zijn samengevat, kunnen bij de documentatie-afdeling van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie tegen betaling kopieën worden aangevraagd. Wij attenderen u erop dat volgens art. 16b, lid 1 van de Auteurswet 1912, de kopieën uitsluitend mogen dienen tot eigen oefening, studie of gebruik. Door de documentatie-afdeling worden boeken, tijdschriftartikelen, rapporten en jaarverslagen met betrekking tot bovengenoemde gebieden toegankelijk gemaakt. De documenten die vanaf 1987 zijn verschenen, worden automatisch ingevoerd. Op aanvraag kunnen literatuurlijsten m.b.t. specifieke onderwerpen worden toegestuurd. Boeken en rapporten kunnen te leen worden gevraagd. Tijdschriftartikelen kunnen in beperkte mate tegen vergoeding gekopieerd en toegezonden worden. In beide gevallen kan men zich wenden tot de afdeling documentatie van het WOOC, Postbus 20301, 2500 EH 's-Gravenhage, tel.: 070-370 65 53 (C.J. van Netburg, P.H.T. Secherling, drs. A. Baars-Schuyt).

Algemeen

1

Blad, J.R.

Neighbourhood-centred conflict mediation; the San Francisco example
 European journal on criminal policy and research, 4e jrg., nr. 1, 1996, pp. 90-107

Het experimentele project, gericht op bemiddeling in conflictsituaties binnen de eigen woonomgeving, waarmee in 1995 in Rotterdam werd gestart, heeft de 'wijkraden' zoals deze functioneren in San Francisco tot voorbeeld. Centraal in deze wijkraden staat de 'geschillen-commissie'. Hierin hebben per geschil telkens drie tot vijf buurtbewoners zitting, die geen contractuele, wettelijke of formele macht of autoriteit hebben. Deze commissieleden nemen zitting op vrijwillige basis en streven uiteindelijk naar verzoening van de twistende partijen. Geschillen hebben betrekking op zeer uiteenlopende onderwerpen, zoals geluidsoverlast, overlast door huisdieren, gewelddadig gedrag of rondslingerende troep. Bij de voorbereiding van het Rotterdamse project werd een uitgebreide literatuur-studie verricht naar de ervaringen in met name San Francisco met deze vorm van 'rechtspraak op lokaal niveau'. In dit artikel worden de resultaten van deze studie gegeven. Hierbij richt de auteur zich voornamelijk op die onderwerpen, die van belang waren voor de ontwikkeling van het project in Rotterdam. Maar allereerst komen de ideologie, structuur en activiteiten van de 'San Francisco Community Boards' uitgebreid aan de orde, samen met de gegevens die werden verzameld t.a.v. het functioneren ervan. Geconcludeerd wordt dat een theoretisch raamwerk over wat er verstaan dient te worden onder een 'levenskrachtige gemeenschap' vooraf dient te gaan aan de

inhoudelijke ontwikkeling van buurtbemiddelingsinstanties in Rotterdam.

Met literaturopgave.

2

Dunford, L., A. Ridley

'No soul to be damned, no body to be kicked' (1); responsibility, blame and corporate punishment

International journal of the sociology of law, 24e jrg., nr. 1, 1996, pp. 1-19

In dit artikel beschrijven de auteurs het fenomeen 'bedrijfscriminaliteit' aan de hand van een concrete casus. Zij gaan nader in op de motieven om bedrijven aansprakelijk te stellen voor hun criminaliteit en op de uitwerking van mogelijke op te leggen sancties.

De casus betreft een rechtszaak waarin zowel het bedrijf als de verantwoordelijke manager, voor het eerst veroordeeld werden wegens doodslag. Tijdens een vakantie, georganiseerd door het bedrijf, verloren vier jongeren het leven als gevolg van grove nalatigheid; er werd door het bedrijf gebruik gemaakt van ondeugdelijk materiaal en er waren nauwelijks veiligheidsprocedures. De rechtvaardiging voor het opleggen van straffen aan een bedrijf verschilt bij het opleggen van straffen aan een individu dan bij een individu aangezien rekening gehouden wordt met de economische, sociale en politieke effecten van het straffen van een bedrijf. Het hervormen van de wet met betrekking tot doodslag gepleegd door bedrijven, kan niet los gezien worden van het doel van straffen en de sancties die de rechter ter beschikking staan. Het controleren van gedrag van bedrijven op grond van de huidige wet, die gebaseerd is op een traditie van individuele verantwoordelijkheid, kan volgens de auteur niet effectief zijn. De casusbeschrijving illustreert volgens de auteurs de noodzaak om bedrijven voor de wet als eenheid te

zien, die in staat zijn om zoiets als doodslag te plegen. Tegelijkertijd pleiten de auteurs voor een meer creatieve, alternatieve manier van straffen van bedrijven die zich aan een dergelijke vorm van criminaliteit schuldig maken.

3

Johnston, L.

What is vigilantism?

The British journal of criminology, 36e jrg., nr. 2, 1996, pp. 220-236

In dit artikel probeert de auteur een criminologische definitie te geven van het begrip 'vigilantisme'. Dit begrip refereert aan een vorm van waakzaamheid of oplettendheid die ontstaat bij burgers in een situatie van al dan niet 'vermeende' bedreiging van leven en/of bezit, waarbij de politie het er naar de mening van de betrokkenen bij laat afweten (vergelijk het Nederlandse begrip 'burgerwacht' of het 'eigen recht in handen nemen'), die zich uit in een concreet feit. Om een concreet voorbeeld te geven: een metro-reiziger in New York schiet een paar zwarte jongeren neer omdat hij zich bedreigd voelde (zaak Bernie Goetz). Volgens de auteur betekent het begrip meer dan simpel 'reactief geweld', maar verwijst het ten eerste naar een minimum aan planning en voorbereiding van de kant van de initiator. Een tweede element is dat deze initiator een private persoon is, die op vrijwillige basis deelneemt aan 'vigilant acts', zonder toestemming van de autoriteiten (derde element). Dit om een onderscheid te maken met private commerciële activiteiten, die immers gecontroleerd worden door de overheid. Een vierde element dat kenmerkend is voor het begrip 'vigilantisme' of het plegen van 'vigilant acts' betreft het gebruik van het dreigen met geweld tegen diegene waar de woede tegen gericht is. Vervolgens plaatst de auteur het

begrip 'vigilantism' in een sociale context en brengt het verschijnsel in verband met transgressie van geïnstitutionaliseerde normen; in deze visie is het publiek van mening dat hun 'veiligheid' niet langer gewaarborgd kan worden door politie en justitie en dat er daarom 'iets gedaan moet worden' door henzelf. Samenvattend kan 'vigilantism' beschouwd worden als een sociale beweging waarin burgers in reactie op veranderende geïnstitutionaliseerde normen overgaan tot voorbereide acties van geweld cq het dreigen van geweld. De acties liggen op het terrein van de controle van criminaliteit ('crime control') en beogen een gevoel van veiligheid te bewerkstelligen bij de participanten en bij andere burgers van de samenleving. De auteur pleit tenslotte voor nader empirisch onderzoek naar de omvang en organisatie van 'vigilante groepen'.

4

O'Connel, M., A. Whelan

Taking wrongs seriously; public perceptions of crime seriousness
British journal of criminology, 36e jrg., nr. 2, 1996, pp. 299-318

In dit artikel worden de resultaten gepresenteerd van een in Ierland uitgevoerd onderzoek naar de perceptie van de ernst van een misdrijf. Vragenlijsten werden gezonden naar duizend personen, wier namen willekeurig waren gekozen uit het kiesregister van 1992 van het gebied Dublin. Zeshonderdtweëndertig (62,3%) van de ondervraagden zond de lijst binnen de daarvoor gestelde tijd van zes weken retour. De ondervraagden dienden met betrekking tot tien specifieke misdrijven de ernst hiervan aan te geven op een schaal van Likert van een tot elf. De omschreven misdrijven waren: moord, inbraak, uitkeringsfraude, het verkopen van marihuana,

het aanvallen van de politie, seks tussen minderjarigen, bedrijfsfraude, mishandeling, fraude ten koste van privépersonen en corruptie bij de politie. Het onderzoek toont aan dat de Ierse perceptie van misdrijven veel gemeen heeft met die in andere landen, in het bijzonder in Engeland en Wales. De resultaten van een onderzoek door Levi en Jones in Engeland (1985) blijken een opvallende gelijkenis met het onderhavige onderzoek te vertonen wat betreft de 'top vijf'-misdrijven, welke in volgorde van ernst bleken te zijn: moord, een corrupte politieagent, mishandeling, het aanvallen van een politieagent en fraude ten koste van privépersonen. Met literatuuropgave.

5

Sidel, V.W., R.C. Wesley

Violence as a public health problem; lessons for action against violence by health care professionals from the work of the international physicians movement for the prevention of nuclear war
Social justice, 22e jrg., nr. 4, 199., pp. 154-170

De auteurs gaan uit van de stelling dat geweld een medisch en een volksgezondheidsprobleem vormt. Geweld veroorzaakt immers een groot aantal gezondheidsproblemen. De medische sector zou ook een belangrijke rol moeten spelen bij de preventie van geweld in interpersoonlijke relaties, in de gemeenschap en over de gehele wereld. Daardoor zou de druk op de instanties die daar nu mee bezig zijn wat worden verlicht. Die instanties moeten overigens wel betrokken blijven bij het probleem. Artsen zouden geweld kunnen tegengaan door in een vroeg stadium op te merken dat een patiënt slachtoffer is van (seksuele) mishandeling. Vervolgens zouden ze

actie kunnen ondernemen om verder gebruik van geweld tegen te gaan. Ook in andere opzichten kunnen artsen geweld voorkomen, bij voorbeeld door tijdig in te grijpen wanneer zij merken dat interpersoonlijke spanningen in een gezin hoog oplopen en door te waarschuwen voor het gevaar van vuurwapenbezit. Een laatste taak voor artsen zien de auteurs in het onwikkelen van gemeenschapsprogramma's om het geweldsniveau te verlagen. Hiernaast gaan de auteurs in op de pogingen van artsen om een atoomoorlog - geweld op zeer grote schaal - te voorkomen en op een aantal oorzaken van geweld: de grote verschillen in welvaart in de VS, internationaal geweld en het gebruik van gewelddadige taal.

Met literatuuropgave.

Strafrecht en strafrechtspleging

6

Hebenton, B., T. Thomas

'Tracking' sex offenders

The Howard journal of justice, 35e jrg., nr. 2, 1996, pp. 97-112

Gevangenhouding is een zware straf, alleen geschikt voor zware misdrijven. Het is ook een kostbare sanctie, die bijna twintig maal zoveel kost als de meeste alternatieve sancties. In dit artikel wordt nagegaan welke wettelijke en praktische methoden er in Engeland en Wales worden gehanteerd bij het op afstand toezicht houden op daders, met name van hen die een seksueel misdrijf hebben gepleegd, nadat zij de gevangenis hebben verlaten. De auteurs discussiëren voorts over de grenzen die aan deze sanctie moeten worden gesteld en de implicaties ervan voor de maatschappij. Ook worden recente, in dit verband relevante, ontwikkelingen in de Verenigde Staten van Amerika onder de loep genomen. Het

op afstand toezicht houden (*monitoring of tracking*) moet volgens de auteurs worden gezien in de bredere context van de politieke en economische risico's, waarbij de nadruk dient te worden gelegd op het proactieve kennisbeleid met betrekking tot daders en het nemen van compensatoire maatregelen tegen de aan deze sanctie verbonden risico's.

Met literatuuropgave.

7

Pratt, J.

Governing the dangerous; an historical overview of dangerous offender legislation

Social and legal studies, 10e jrg., nr. 1, 1996, pp. 21-36

De wetten in de Angelsaksische landen die betrekking hebben op zware delinquenten (*dangerous offenders*) hebben twee overeenkomstige kenmerken. De daders moeten herhaaldelijk geweldadige/seksuele delicten gepleegd hebben en herhaling van de delicten is waarschijnlijk. De nadruk op recidive in de vroegere en de huidige wetgeving is een bewijs van het nog niet opgeloste probleem: wat moet het antwoord van de staat zijn op hen die zware delicten plegen? Door een andere manier van denken werd de straf gekoppeld aan de dader in plaats van aan het delict. In een onderzoek aan het begin van deze eeuw naar zware delinquenten kwamen gewelds- of seksuele delicten nauwelijks voor, meestal hadden zij eigendomsdelicten of fraude gepleegd. In de jaren dertig worden de gepleegde delicten meer heterogeen, wanneer de eerste seksuele delicten tot de zware delicten worden gerekend. Een reden waarom seksuele delinquenten, met name homoseksuelen, in de zware categorie werden geplaatst was omdat zij geacht werden een bedreiging te vormen tegen het welzijn van de gehele

bevolking. Niet alleen bedreigden zij de norm van het gezinsleven maar zij waren tevens een bedreiging voor het bestaan ervan. In de jaren zestig veranderde de mening over hen van zware delinquenten in menselijke wrakken. De politieke denkbeelden van de jaren zeventig werkten door in de wetten. De afhankelijkheid van de overheid begint plaats te maken voor individualisme. Onder het neo-liberalisme is de verandering ingezet die het actuarieel rekenen een plaats geeft binnen de strafwetgeving. Statistische berekeningen namen de rol van de klinische psychologie over. Oe kans op menselijke fouten nam daardoor af, er werd een grotere efficiëntie bereikt. Hierdoor heeft het actuarieel rekenen een plaats gekregen naast de klinische diagnosestelling, in enkele gevallen is de klinische diagnosestelling zelfs geheel vervangen. Met literatuuropgave.

8

Saint-Germain, M.A., R.A. Calamia
Three strikes and you're in; a streams and windows model of incremental policy change

Journal of criminal justice, 24e jrg., nr. 1, 1996, pp. 57-70

De Violent Crime Control and Law Enforcement Act van 1994 stelde dat personen die voor de derde keer veroordeeld waren voor bepaalde misdrijven, konden rekenen op levenslang. De retoriek waarmee de wet in de politieke wandelgangen en in de media werd omgeven, suggereerde dat het zou gaan om een radicale breuk met het beleid uit het verleden. Maar, zo vragen de auteurs zich af, is er nu sprake van een fundamenteel nieuwe ontwikkeling, of eerder van een incrementele koersverandering? In hun artikel worden de ontwikkelingen die hebben geleid tot de *Three Strikes Bill*

geanalyseerd met het *streams and windows-model* van Kingdon. Kingdon schreef in 1984 het boek *Agendas alternatives and public policies* waarin hij een antwoord gaf op de vraag waarom bepaalde items op de politieke agenda terechtkomen. Kingdon identificeert drie soorten invloed (*streams of influence*): problematische situaties, politieke voorkeuren ten aanzien van bepaalde beleidsalternatieven die voortkomen uit wetenschappelijke inzichten, en bepaalde politieke gebeurtenissen, zoals verkiezingen of machtswisselingen in politieke partijen. De drie bronnen functioneren vaak los van elkaar met betrekking tot de politieke besluitvorming, maar soms komen zij samen en creëren een *policy window*, een opening of mogelijkheid tot beleidsverandering. De auteurs komen tot de conclusie dat bij de *Three Strikes Bill* betrokken beleidmakers bij het kiezen uit alternatieven, hun toevlucht hebben genomen tot ideeën en benaderingen waarmee zij al vertrouwd waren. De auteurs zijn dan ook van mening dat de wet uit 1994 gewoon een logische voortzetting is van voorgaande wetgeving, en dat er sprake is van een incrementele beleidsverandering. Met literatuuropgave.

9

Wiechman, D.J., J.D. Kendall e.a.
Islamic law; myths and realities
CJ International, 12e jrg., nr. 3, 1996, pp. 13-19

In dit artikel wordt een poging gedaan om inzicht te geven in het Islamitische recht en de bestaande vooroordelen daarover weg te nemen. De auteurs menen dat de westerse media een negatief etiket plakken op alle moslims door terroristische moslims te benoemen als 'fundamentalistisch' en door dit adjectief ook te gebruiken voor moslims die zich alleen maar op

fundamentele wijze willen houden aan de geboden van hun religie. Deze laatsten zijn echter niet 'radicaal'. De Koran predikt immers verdraagzaamheid en matiging. 'Islam' betekent overgave aan Gods wil. Volgens het Islamitisch recht is er geen scheiding tussen kerk en staat. Het Islamitisch recht wordt beheerst en gereguleerd door de Islamitische religie. Alle publieke en privé-aangelegenheden worden gecontroleerd door de theocratie. Regering, recht en religie zijn één. De weerstand hiertegen in het westen verhindert kennisname van ideeën die het criminaliteitsprobleem in grote delen van de wereld zouden kunnen oplossen. De auteurs vermelden deze ideeën niet, maar gaan verder met het ontmaskeren van mythes over het Islamitisch recht. Anders dan vaak wordt aangenomen, heeft de Islamitische rechter wel enige vrijheid in het opleggen van straffen voor minder ernstige delicten. Voor enkele ernstige delicten (waartoe ook diefstal, overspel en het drinken van alcohol behoren) liggen de straffen vast. Overtredingen van belastingwetten en verkeersregels, en witte boordencriminaliteit worden berecht door speciale rechtbanken: Mazalim Courts. Met literaturopgave.

Criminologie

10

Barnes, C.W., R. Kingsnorth

Race, drug, and criminal sentencing; hidden effects of the criminal law
Journal of criminal justice, 24e jrg., nr. 1, 1996, pp. 39-55

Komen zwarten in de Verenigde Staten inderdaad - zoals vaak verondersteld - meer in de gevangenis terecht voor dezelfde misdrijven als Latino's, en deze laatsten weer vaker dan hun medeburgers van Europese oorsprong? In deze Californische studie, met een grote (immers Amerikaanse)

steekproef van bijna 1400 justitiabelen, wordt de meetlat er weer eens nauwkeurig langs gelegd. Op het eerste gezicht lijkt de conclusie onontkoombaar: bij de blanken, in dit geval met voorouders uit de Caucasus, wordt de aanklacht vaker omgezet van misdrijf in overtreding. Bovendien krijgen zij vaker een alternatieve sanctie opgelegd. Afro-Amerikanen daarentegen krijgen het meest een vrijheidsstraf, gevolgd door de Latino's; bovendien zijn hun straffen langer dan die van de 'Europese' Amerikanen. Echter, bij nader inzien blijkt dit niet *direct* samen te hangen met ras, doch veeleer met de *soort* drug waar het om gaat, en met het onderscheid naar *bezit* van drugs voor eigen gebruik versus bezit voor de verkoop dan wel de verkoop zelf. Zwarten worden primair opgepakt voor crack, Latino's voor heroïne of amfetamine, de blanken daarentegen vooral voor amfetamine. Crack werd eind jaren tachtig door de Amerikaanse justitie nu eenmaal harder aangepakt dan de andere drugs. Daarenboven blijken zwarten op de lokale drugmarkt veel meer een positie van (kleine) dealer te hebben. Hierop volgt nu eenmaal een zwaardere strafrechtelijke reactie. Het is dus niet de etnische achtergrond op zich die de verschillen in straftoemeting kan verklaren, maar het gaat om andere factoren die aan de drugswereld eigen zijn. Dit neemt natuurlijk niet weg dat het de Afro-Americans zijn die meer crack gebruiken en door onder andere sociaal-economische en culturele factoren meer in de drugshandel zitten dan anderen. Met literaturopgave.

11

Clarke, R.V.

The distribution of deviance and exceeding the speed limit

The British journal of criminology, 36e jrg., nr. 2, 1996, pp. 169-181

De auteur laat aan de hand van een empirisch onderzoek zien dat de geneigdheid om afwijkend gedrag of conformerend gedrag te vertonen gelijkelijk verspreid is over de bevolking (*normal distribution of compliance/deviance*). Het betrof een onderzoek waarin op grond van een groot aantal observaties - 16,5 miljoen autobewegingen in de Amerikaanse staat Illinois - gekeken werd naar de mate van conformisme aan de verkeersregel niet harder dan 55 mijl per uur te rijden. De uitkomst van dit empirische onderzoek was dat de overgrote meerderheid van de automobilisten zich hield aan de maximale snelheid, ook al was de pakkans bij overtreding uiterst gering. Volgens de auteur kan je dit resultaat interpreteren als een bevestiging van theorieën die het vertonen van afwijkend gedrag in relatie brengen met persoonskenmerken als egoïsme of een gebrek aan zelfcontrole. De auteur gaat nog een stap verder door te stellen dat mensen die stelselmatig verkeersregels overtreden, vaak ook betrokken zijn bij andere vormen van criminaliteit. De auteur concludeert tenslotte dat het nemen van rigide preventieve maatregelen die gericht zijn op het voorkomen van elke vorm van criminaliteit voorkomen moet worden en dat preventieve maatregelen toegespitst dienen te zijn op het soort delict of overtreding.

12

Millaud, F., N. Auclair e.a.

Parricide and mental illness

International journal of law and psychiatry, 19e jrg., nr. 2, 1996, pp. 173-182

Twee van de onderzoekers, werkzaam binnen het 'Institut Phillippe Pinel' gespecialiseerd in forensische psychiatrie, behandelen vrijwel alle

psychisch gestoorde familie-moordenaars (hierbij betreft het moord op een vader of moeder, wettig, natuurlijk of adoptief of op iedere andere wettige voorouder) in Quebec, Canada. Zij analyseren, samen met een onderzoeksassistent, de gegevens van twaalf van hun patiënten. Informatie werd verkregen uit medische- en juridische dossiers, politierapporten, van patiënten zelf en van familieleden. De diagnostische criteria die werden gebruikt waren die uit de DSM-III-R-classificatie. Het blijkt dat het hier vaak gaat om ongetrouwde, werkloze mannen van ongeveer dertig jaar, die meestal bij het slachtoffer in huis woonden. Risicofactoren, die in deze voorstudie naar voren komen, zijn onder te verdelen in drie groepen. Allereerst blijkt de diagnose paranoïde schizofrenie of alcohol-/drugs-misbruik vaak gesteld te zijn. Daarbij is tevens vaak sprake van een persoonlijkheidsstoornis. Ten tweede spelen symptomatische factoren als achtervolgingswanen, grootheidswanen met een religieus thema of depressieve wanen met altruïstische thema's vaak een rol. Tenslotte is er vaak sprake van een geschiedenis van geweld en een mentale stoornis in de familie of de persoon zelf en een slechte acceptatie of onderkenning hiervan. Soms ook blijkt voorafgaand aan het misdrijf te zijn gestopt met het innemen van psychofarmaca. Met literatuuropgave.

13

Olzak, S., S. Shanahan

Deprivation and race riots; an extension of Spilerman's analysis

Social forces, 74e jrg., nr. 3, 1996, pp. 931-961

Veel criminologen, vooral de aanhangers van de deprivatietheorie, brengen de groei van de zwarte onderklasse in verband met de

aanhoudende raciale spanningen in de Amerikaanse steden. Echter, bijna alle studies op dit gebied weerspreken deze bewering. De auteurs stellen een alternatieve verklaring voor. Enerzijds gaan zij uit van de gedachte dat wanneer machtige groepen in de samenleving hun hulpbronnen kwijtraken aan de minder bevoorrechte groepen, dit tot gevolg heeft dat bij deze minder bevoorrechten een toenemende mobilisatie en solidariteit zal gaan plaatsvinden (*resource mobilisation perspective*). Anderzijds zijn zij van mening dat etnische spanningen hun oorzaak vinden in stijgende competitie op de arbeids- en huisvestingsmarkt (*competition theory*). Het onderzoek van de auteurs is een vervolg op het onderzoek van Spilerman die zich beperkte tot de periode 1961-1968; de auteurs concentreerden zich op rassenrellen in 204 Amerikaanse steden gedurende 1953 tot 1993. De auteurs raadpleegden de verslaglegging over rassenrellen van de New York Times. Ook werden demografische gegevens verzameld alsmede gegevens over de variabelen inkomen, beroep, opleiding en huisvesting, en gegevens over de politieke structuur in de steden. Verder maakten de auteurs gebruik van het Poisson-regressiemodel. Zij vonden weinig aanwijzingen dat armoede onder het zwarte bevolkingsdeel en raciale ongelijkheden wat betreft inkomen, opleiding en beroep, de oorzaken zijn van rassenrellen. De gevolgen van armoede bij zwarten zijn heel anders dan de aanhangers van deprivatie-theorieën denken, hoewel het niet zo is dat deprivatie irrelevant is. Zowel lage inkomens van zwarten en verkrotting of verwaarloosde huisvesting, gaan niet samen met een hoog niveau van raciale onrust. Als de economie expandeert, worden de conflicten over werk en huisvesting minder. Heerst er relatief veel

werkloosheid, dan is er ook veel competitie op de arbeidsmarkt, wat het aantal rassenrellen doet toenemen. Met literatuuropgave.

14

Ostendorf, H.

Korruption

Neue Kriminalpolitik, 8e jrg., nr. 1, 1996, pp. 17-21

Corruptie wordt beschreven als verval van zeden en zedenbederf; in engere zin betekent het omkoping en omkoopbaarheid. Omkoping wordt in Duitsland bestraft met ten hoogste vijf jaar gevangenisstraf. De auteur onderscheidt drie vormen van corruptie. Allereerst is er de gelegenhedscorruptie, die door iedere man en vrouw wordt begaan en ook altijd al werd begaan. Dan is er de structurele corruptie, die zich uitstrekt over hele branches. Vooral in de bouwbranche wordt veel corruptie gepleegd. Zo werden alleen in Hessen in de jaren 1991 tot 1993 meer dan 70 gevallen van smeergelden in de bouw ontdekt. De structurele corruptie is gevaarlijk en leidt tot het uitschakelen van belangrijke economische principes, zoals de vrije markt. Tenslotte is er de systeemcorruptie, die het politieke systeem ondermijnt. Deze corruptie is grootschalig en behoort tot de georganiseerde criminaliteit. Deze corruptie was in Italië de voedingsbodem voor de maffia. In Duitsland is er wel gelegenhedscorruptie en structurele corruptie, maar nog geen systeemcorruptie. Vaak wordt er geklaagd over corrupte politici, maar ieder volk heeft de uiteindelijk de politici die het verdient. Als wij corruptie willen bestrijden, moeten wij, aldus de auteur, bij onszelf beginnen. Weg met de schijnheiligheid! Corruptie is een uitdaging voor de staat, de maatschappij, voor ons allen!

15

Ramoutar, K.M.*Social class and crime in a Caribbean community*

International journal of the sociology of law, 23e jrg., nr. 3, 1995, pp. 273-293

In dit artikel wordt verslag gedaan van een self-report studie naar de relatie tussen sociaal-economische status (SES) en crimineel gedrag. Twee groepen jeugdige respondenten, één uit een rijk en één uit een verarmd stedelijk gebied op Barbados, werden geïnterviewd over hun sociaal-economische omstandigheden en over hun delictgedrag gedurende het jaar voorafgaand aan het interview. Hoewel de twee buurten duidelijk verschillen werden er geen algemene verschillen gevonden in het aantal en de ernst van de gerapporteerde criminaliteit in de twee buurten. Alleen drug-relateerde delicten kwamen wat vaker voor in de arme wijk. De persoonlijke SES-score van de in totaal 75 respondenten hield geen verband met enig type van criminaliteit, ook niet onder de frequente daders. De SES-score van de ouders van de respondenten bleek significant samen te hangen met de algemene omvang van de criminaliteit, maar niet een specifieke vorm van delictgedrag. De auteur concludeert dat zelfs in ontwikkelingslanden als Barbados crimineel gedrag hoogstens zwak verband lijkt te houden met sociaal-economische status. Wel wijst zij nog op de geringe omvang van de steekproef en op het feit dat deze studie zich niet exclusief richtte op jongens, zodat verschillen in criminaliteit tussen de twee buurten mogelijk zijn onderschat. Met literatuuropgave.

16

Ruggiero, V.*War markets: corporate and organized criminals in Europe*

Social and legal studies, 10e jrg., nr. 1, 1996, pp. 5-20

De orthodoxe criticasters van het kapitalisme zijn vaak niet in staat de relatie tussen de officiële en de criminele economiën bloot te leggen. Hierdoor blijven concurrerende of samenwerkingsrelaties tussen hen buiten beschouwing. Ruggiero vergelijkt in dit artikel de twee economiën door beiden tezamen te analyseren. Hij neemt de wapenhandel als voorbeeld van hoe georganiseerde misdaad en organisatiecriminaliteit samen kunnen vallen. Hij ziet vergelijkbare actoren die een rol spelen in de legale en in de illegale wapenhandel, zoals wapenfabrikanten, banken, tussenhhandel en politici. De overgang van de wapenhandel van zwarte naar grijze markten dringt de georganiseerde criminelen naar minder winstgevende markten als die van tweehands en lichte wapens. De zwarte markten blijken voor fabrikanten te lucratief te zijn om over te laten aan anderen. De maatschappij blijkt niet gericht te zijn op het elimineren van criminaliteit maar ze maakt onderscheid tussen delicten, naar de betrokken actoren, ze gebruikt of neutraliseert ze of plukt de vruchten van anderen. Zo zijn de economiën van het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk afhankelijk van de wapenindustrie. Tevens hebben deze landen min of meer een monopolie of overeenkomsten die zij sluiten met ontwikkelingslanden. Dit leidde onder meer tot de smeekbede van een Saoedi Arabische ambtenaar 'een einde te maken aan het door hun strot duwen van hun wapens. Met literatuuropgave.

Gevangeniswezen/tbs**17****Baldry, E.***Prison privateers; neo-colonialists in NSW*

The Howard journal of criminal justice, 35e jrg., nr. 2, 1996, pp. 161-174

Amerikaanse bedrijven die zich specialiseren in het bouwen en exploiteren van gevangenissen, hebben in Australië vanaf 1988 vaste voet aan de grond gekregen. Daarbij is volgens de auteur ten onrechte uitgegaan van Amerikaanse oplossingen voor Amerikaanse problemen. In de Verenigde Staten was namelijk sprake van een explosieve groei van de gedetineerdenbevolking, waren de mogelijkheden voor de overheid om nieuwe inrichtingen te financieren beperkt, en was er een alomvattende trend tot privatisering van voormalige overheidstaken. Dergelijke omstandigheden waren tegen het einde van de jaren tachtig in het geheel niet van toepassing op Australië. Feitelijk vertoont de introductie van het Amerikaanse bedrijfsleven in het Australische gevangeniswezen veel overeenkomst met het industriële kolonialisme dat Amerikaanse bedrijven ook op andere terreinen tentoonspreiden, zoals de nucleaire industrie, de chemische industrie en de gezondheidszorg. Op al die terreinen zijn ook de schadelijke effecten van dergelijk transnationaal ondernemerschap vast te stellen. Het Amerikaanse bedrijfsleven is op valse argumenten in het Australische gevangeniswezen geïntroduceerd. Ten onrechte is aangenomen dat particuliere gevangenissen goedkoper zijn. Eveneens onjuist is de aanname dat de betreffende bedrijven veel ervaring hadden. In de derde plaats viel de internationale expansie van deze industrie samen met een

verminderde markt in het eigen land. Kortom, de winst moest elders worden gemaakt. Tenslotte, is de wijze waarop Amerikaanse transnationale bedrijven opereren zeer dubieus gebleken. Met literaturopgave.

18**Kullgren, G., M. Grann e.a.***The Swedish forensic concept of severe mental disorder as related to personality disorders*

International journal of law and psychiatry, 19e jrg., nr. 2, 1996, pp. 191-200

Of misdrijfplegers met een persoonlijkheidsstoornis aansprakelijk kunnen worden gehouden is al lang een controversiële kwestie binnen de forensische psychiatrie. In Zweden is de wettelijke positie van justitiabelen met een persoonlijkheidsstoornis in 1992 ingrijpend veranderd. Doel van de nieuwe wetgeving was om het aantal persoonlijkheidsgestoorden dat werd veroordeeld tot psychiatrische behandeling, te verminderen. De nieuwe wet bepaalt dat plegers van een misdrijf waarbij een ernstige geestelijke stoornis van invloed is geweest op het delict, niet tot een gevangenisstraf kunnen worden veroordeeld. Welke gevolgen de nieuwe wetgeving heeft gehad voor justitiabelen met een persoonlijkheidsstoornis, is onderzocht door de gegevens van alle 1498 verdachten die de afgelopen drie jaren in Zweden psychiatrisch zijn onderzocht, te analyseren. Van de onderzochte verdachten hadden er 453 primair een persoonlijkheidsstoornis. De meesten van hen waren tevens verslaafd. Van de persoonlijkheidsgestoorden voldeed 19% aan het nieuwe wettelijke criterium van een ernstige geestelijke stoornis; dat is aanzienlijk minder dan het percentage van alle 1498 onderzochte justitiabelen. Er bleek geen verband te zijn tussen het type

persoonlijkheidsstoornis en de aard van het gepleegde delict.
Met literatuuropgave.

Reclassering

19

Rieple, A., M. Harper e.a.

Ex-offenders and enterprise

The Howard journal of criminal justice, 35e jrg., nr. 2, 1996, pp. 131-147

De auteurs hebben onderzocht in hoeverre het ondernemerschap een beroepsperspectief is voor justitiabelen. Onder meer is daartoe in Engeland een schriftelijke enquête afgenomen bij een kleine 100 gedetineerden en bij enkele tientallen onder toezicht van de reclassering gestelden. Daarbij is onder meer een test toegepast die is gericht op persoonskenmerken die kwalificeren voor ondernemerschap. Met name de gedetineerden bleken in vergelijking met andere beroepsgroepen een relatief gunstig ondernemersprofiel te hebben. Daar komt bij dat ongeveer de helft van de justitiabelen in het onderzoek in het verleden als zelfstandig ondernemer werkzaam was geweest en dat ongeveer drie kwart verwachtte in de toekomst een eigen zaak op te zetten. Binnen het Engelse gevangeniswezen worden thans al de nodige cursussen georganiseerd om gedetineerden op het ondernemerschap voor te bereiden. Deze programma's sluiten echter in het geheel niet aan op de geringe activiteiten die de reclassering in dit opzicht ontplooit. Nogal wat reclasseringswerkers in Engeland achten het opzetten van een eigen zaak geen realistische optie voor hun cliënten. Zij vinden bovendien dat justitiabelen die daarvoor wel in aanmerking komen gebruik moeten maken van de ondersteunende faciliteiten die de overheid ook voor andere burgers beschikbaar stelt. De

auteurs menen dat de reclassering hiermee het aanzienlijke ondernemerspotentieel onder justitiabelen onderschat en de effectiviteit miskent van speciaal op deze doelgroep gerichte ondersteuning.
Met literatuuropgave.

Jeugdbescherming en -delinquentie

20

Parker, H.

Young adult offenders, alcohol and criminological cul-de-sacs

British journal of criminology, 36e jrg., nr. 2, 1996, pp. 282-298

Verslag wordt gedaan van een kwalitatief onderzoek naar het verband tussen drankgebruik en crimineel gedrag. Diepte-interviews zijn gehouden met 66 jonge volwassenen die hardnekkig delinquent waren en voor het merendeel ook zwaar dronken. Uit de resultaten blijkt dat er wel een relatie bestaat tussen drinken en het plegen van delicten, maar dat die relatie veel complexer is dan vaak wordt gedacht. Het is niet zo dat alcohol uit dat complexe geheel kan worden geïsoleerd als de belangrijkste variabele. Het bleek dat de respondenten niet alleen dronken, maar ook drugs gebruikten. Het gebruik van alcohol en drugs werd afgewisseld en verschillende drugs werden gebruikt voor verschillende doeleinden op verschillende tijdstippen. De leefstijl van de respondenten veranderde in de tijd onder invloed van een reeks van omstandigheden, waarvan de belangrijkste het inkomen was dat door criminaliteit werd verworven. Alcohol hoorde bij de criminele leefstijl, maar ook bij de niet-criminele episodes. Hieruit concluderen de onderzoekers dat het drinkgedrag geen bepalende factor is voor criminaliteit: 'There is perhaps no definitive criminological message in a

bottle.' De auteurs eindigen met een pleidooi voor de kwalitatieve onderzoeksmethode die, althans in Engeland, steeds meer in onbruik dreigt te raken. Daardoor zou het steeds moeilijker worden de veranderende jeugdcultuur te begrijpen.

Met literatuuropgave.

Politie

21

Hortz, O.

On the efficacy of generic performance indicators for police

The police journal, 69e jrg., nr. 1, 1996, pp. 68-77

De toenemende behoefte om het politiebeleid te evalueren heeft zich vertaald in een grote populariteit van prestatie maatstaven, die ongeacht soort en grootte van de politie-organisatie toegepast kunnen worden om een oordeel te geven over de kwaliteit van de politie. De auteurs twijfelen echter sterk aan het nut van deze algemene maatstaven, omdat ze geen recht doen aan de specifieke hoedanigheden van lokale omstandigheden. Geen twee politie-organisaties staan in dienst van hetzelfde publiek. Elke gemeenschap kent zijn eigen problemen, en verschilt van andere gemeenschappen qua bevolkingsopbouw, grootte, etnische samenstelling, sociaal-economische omstandigheden en welzijnsniveau. Prestatiemaatstaven meten de effectiviteit van de organisatie, en deze effectiviteit kan alleen maar gesteld worden in termen van hoe tevreden de gemeenschap is met de politie. Een politie-organisatie die weinig contact heeft met het publiek zal inefficiënt en ineffectief zijn, omdat het de prioriteiten van zijn publiek niet kent. De lokale gemeenschap is de eerst aangewezen om de prioriteiten van zijn politie te bepalen. Alleen specifieke prestatie maatstaven,

gericht op de eigen organisaties, zijn geschikt om de kwaliteit van de politie te evalueren, dus om te meten in hoeverre de organisatie tegemoet komt aan de wensen van het publiek. Kwaliteit is immers wat de 'klant' wil. Met literatuuropgave.

22

Jones, T., T. Newburn e.a.

Policing and the idea of democracy

British journal of criminology, 36e jrg., nr. 2, 1996, pp. 182-198

Dit artikel bevat een poging om duidelijk te maken wat wordt bedoeld met 'democratie', welke democratische criteria kunnen worden toegepast op het werk van de politie en via welke institutionele kanalen dit het beste kan gebeuren. De auteurs komen tot de conclusie dat 'democratie' bestaat uit een stelsel van idealen: de mogelijkheid van een brede deelname aan politieke beslissingen, ontvankelijkheid van het beleid voor de mening van de vertegenwoordigende lichamen, een voldoende geïnformeerde van het publiek, een gelijke verdeling van macht over verschillende instanties, de mogelijkheid van vervanging van politieke figuren die niet voldoen en billijkheid en rechtvaardigheid. De politie is een wezenlijk onderdeel van de democratie. Zij is er om de fundamentele vrijheden van de burger te bewaken en beschikt daartoe over middelen die die vrijheden juist het meest ernstig kunnen aantasten. Daarom is regulering van en controle over de politie een belangrijke aanwijzing voor de aard van de politieke en sociale orde. Vervolgens passen de auteurs de democratische criteria, in volgorde van belang, toe op het werk van de politie en stellen, op grond daarvan, een aantal hervormingen voor. Ze sluiten het artikel af met een betoog over de wijze waarop de democratische waarden zouden moeten worden ingebed in de

verantwoordingsstructuren die betrekking hebben op de politie. Een belangrijke verbetering kan volgens hen worden bereikt door de decentralisatie van de macht over en de middelen voor de politiezorg. Met literatuuropgave.

23

Jagger, E.A.S.M.

The policing of glue-sniffing

British journal of criminology, 36e jrg., nr. 2, 1996, pp. 237-254

In dit artikel worden de gevolgen van het overheidsbeleid ten aanzien van 'lijmsnuiven' in Schotland voor het handelen van de politie onderzocht. Dit beleid stelt ouders primair aansprakelijk voor het 'lijmsnuiven' van hun kind. Materiaal voor deze analyse wordt gevormd door gegevens uit de literatuur met betrekking tot 'lijmsnuiven', overheidsuitspraken en data uit interviews met families (vaak de moeders) en politie. De auteur gaat daarbij ook na welke gevolgen het besluitvormingsproces van de politie in individuele gevallen heeft voor ouders van 'lijmsnuivende' kinderen. Het blijkt dat de politie slechts actie onderneemt wanneer het kinderen betreft die zich daarnaast ook bezondigen aan andere kleine vergrijpen en die tevens als 'behandelbaar' kunnen worden aangemerkt. In ernstiger gevallen wordt niet ingegrepen en ook bij kinderen die slechts 'lijmsnuiven' wordt geen actie ondernomen door de politie. Ouders (veelal de moeder) laten ze hiermee in de kou staan. En de kleine groep chronische snuivers, die volgens de overheid hulp behoeft, valt hiermee vaak buiten de boot. Een complexe wisselwerking van factoren, met name het functioneren van het overleg binnen het politie-apparaat, de prioriteiten binnen de organisatie, institutionele beperkingen en de relatie tussen overheid en haar regulerende instellingen, zijn hier debat aan.

Met literatuuropgave.

24

Juniper, D.

Stress in a police force

The police journal, 69e jrg., nr. 1, 1996, pp. 61-67

In 1991 werd het Engelse Centrum voor onderzoek naar stress door een middelgroot politiekorps gevraagd een enquête op te stellen die antwoord zou geven op de volgende vragen: de mate waarin de politiemensen gebukt gingen onder arbeidsstress; de methoden die zij toepasten om met stress om te kunnen gaan; de mogelijke factoren die aan hun stress ten grondslag zouden kunnen liggen. Er werd een omvangrijke enquête opgesteld om deze en subsidiaire vragen te kunnen beantwoorden en aan iedere politie-ambtenaar werd gevraagd de enquête in te vullen. Uit het onderzoek bleek dat ongeveer 15% van het politiekorps gebukt ging onder een typische combinatie van kwalen, symptomen en signalen van stress. Er was weinig verschil tussen de methoden die werden gebruikt om met de werkdruk om te gaan tussen de groep die wel en de groep die niet aan stress leed. Eén opvallend verschil was dat de groep die last had van stress meer waarde hechtte aan sociale en financiële beloningen van het werk. De belangrijkste factor die aanleiding gaf tot stress was mis-management. Dit was ook voor de politiemensen die geen last hadden van stress de belangrijkste irritatie-factor.

25

Kerstetter, W.A., K.A. Rasinski e.a.

The impact of race on the investigation of excessive force allegations against police

Journal of criminal justice, 24e jrg., nr. 1, 1996, pp. 1-15

Een antwoord op de zich steeds weer herhalende crises die ontstaan als

gevolg van het gebruik van politie-geweld, is de instelling van procedures om beschuldigingen van wangedrag te kunnen behandelen. De procedures en hun uitkomsten worden echter langzamerhand zelf weer een punt van discussie. Met name beschuldigingen over de invloed van ras speelt vaak een belangrijke rol. Om zeker te zijn welke rol etniciteit en andere factoren spelen in de behandeling van klachten tegen de politie, bestudeert deze studie beschuldigingen van excessief gebruik van niet-dodelijk geweld door politie-ambtenaren uit Chicago. Met gebruikmaking van modellen uit de sociale psychologie, worden verschillende dimensies van (de behandeling van) klachten over politiegeweld getest op hun invloed op de uitkomst van de klachtbehandeling. Uit dit onderzoek blijkt dat klachtenbehandelaars van beide rassen, Afrikaans-Amerikaans en Kaukasisch-Amerikaans, minder geneigd zijn een definitief negatief oordeel te geven wanneer ze een beslissing moesten nemen over een klacht van iemand van het andere ras, dan wanneer het iemand van hetzelfde ras betrof. Met literatuuropgave.

26

Pfeffer, K., C. Bankole

Policing youth crime; children's views
The police journal, 69e jrg., nr. 1, 1996, pp. 5-11

Er is al langere tijd aandacht voor jeugdcriminaliteit binnen het Verenigd Koninkrijk. Veel onderzoeksliteratuur heeft betrekking op de oorzaak en de omvang ervan. Tevens is er aandacht voor de manier waarop justitie dit probleem aanpakt. Centraal in deze literatuur staat de opvatting dat preventie en beheersing van jeugdcriminaliteit een zaak is van de gehele gemeenschap. De strategische rol van de politie daarin wordt vaak benadrukt. In dit onderzoek wordt

nagegaan hoe de jeugd zelf denkt over preventie van jeugdcriminaliteit door de politie. Aan 650 scholieren (187 acht-jarigen, 135 tien-jarigen, 145 twaalf-jarigen en 183 veertien-jarigen) werd gevraagd wat de politie kan doen om een einde te maken aan jeugdcriminaliteit. Uit analyse van de antwoorden op de open vragen kwamen een aantal thema's naar voren. Te weten: straf, verantwoordelijkheid van de ouders, gebrek aan vertrouwen in de huidige praktijk en de rol van de politie. Binnen alle leeftijdsgroepen werd 'opsluiting' als meest effectieve maatregel tegen jeugdcriminaliteit gezien. Iedere leeftijdsgroep achtte tevens meer politieursurveillance noodzakelijk bij de preventie van jeugdcriminaliteit. In een aantal gevallen werden de ouders als verantwoordelijken voor de criminaliteit van hun kinderen gezien. De politie zal in haar beleid ter bestrijding en voorkoming van jeugdcriminaliteit rekening moeten houden met de opvattingen van kinderen, zo luidt de conclusie.

Met literatuuropgave.

27

Thompson, K.B.

Examining the proposition that policy efficiency and legal and community accountability are inextricably interdependent

The police journal, 69e jrg., nr. 2, 1996, pp. 131-146

Uit de analyse van Thompson volgt dat efficiëntie van de politie onontwaaar verbonden is met de wettelijke en gemeenschapsverantwoordelijkheid. Dit gegeven deed zich reeds voor in de middeleeuwen en geldt tot op de dag van vandaag. De auteur meent dat de politiemann gezien kan worden als handhaver van de vrede, de beschermer van leven en eigendommen. Uit onderzoeken blijkt dat de politiecultuur is gebaseerd op actie en

criminaliteitsbestrijding. Het succes van een politieman berust echter niet alleen op de autoriteit van zijn functie, zijn sociale vaardigheden zijn zelfs belangrijker dan zijn dwingende macht. Een voorbeeld hiervan is dat het surveilleren te voet effectiever wordt geacht dan surveillance per auto. Een onderzoek van Reiner wordt aangehaald waaruit volgt dat hoe verder de handhaving af staat van de maatschappij hoe minder persoonlijk en toepasbaar het wordt voor een bepaalde gemeenschap. Deze verbondenheid van politie en samenleving wordt ook in *The police and magistrates courts act 1994* genoemd. Politiechefs krijgen daarbij meer verantwoordelijkheden, indien zij in contact staan met de lokale gemeenschap. Belangrijker nog is dat de politie-autoriteiten strategieën dienen te ontwikkelen die samenwerking tussen de lokale politie en de lokale gemeenschap zeker stellen.

Verslaving

28

Farrell, G., K. Mansur e.a.

Cocaine and heroin in Europe 1983-93; a cross-national comparison of trafficking and prices

British journal of criminology, 36e jrg., nr. 2, 1996, pp. 255-281

De schrijvers baseren zich op VN-gegevens over onderschepte partijen harddrugs en over groothandels- en straatprijzen, zoals aangeleverd door de lidstaten (UNDCP). Interessant is dat de tweede helft van de jaren tachtig een scherpe stijging liet zien in de onderschepte partijen in West-Europa, cocaïne zowel als heroïne; terwijl tegelijk de straatprijzen voor beide drugs bleven dalen. De auteurs zijn dan ook van mening dat een toename van de onderscheppingen primair wijst op een algehele toename van het aanbod op

de markt. Bovendien is zeer aannemelijk dat in de grensoverschrijdende drugshandel sprake is van vrijwel volledige *dadervervanging*: de organisatiegraad is zo hoog, de verdiensten zijn zo groot en de benodigde vaardigheden zo gering, dat er voor iedere opgepakte koerier de volgende week wel een nieuwe klaar staat. Markant is de overeenkomst in het prijsverloop voor heroïne en cocaïne, toch twee soorten drugs die uit volstrekt verschillende landen van herkomst (Azië, Zuid-Amerika) en langs geheel andere wegen naar West-Europa komen. De auteurs verklaren dit aan de hand van een risico-analyse: de prijs van illegale goederen wordt primair bepaald door de hoogte van de met productie, handel en distributie gepaard gaande risico's. Het samenspel van relatief geringe controle in de landen van herkomst, de toenemende vervoersmogelijkheden, en de open grenzen in West-Europa gold in dit decennium voor beide handelstijnen in gelijke mate. Overigens was in deze jaren Zwitserland het duurste land voor de drugverslaafde en Nederland het goedkoopst. Een mogelijke verklaring hiervoor is de meer toegankelijke kleinhandelsmarkt in ons land: de grotere concurrentie op straatniveau doet de consumentenprijs zakken. Met literatuuropgave.

29

Kaplan, Ch.D., Ed. Leuw

A tale of two cities; drug policy instruments and city networks in the European Union

European journal on criminal policy and research, 4e jrg., nr. 1, 1996, pp. 74-89

Ging Charles Dickens' *Tale of two cities* nog over Londen en Parijs, de auteurs laten heden ten dage andere Europese steden op deze titel aanspraak maken. Het gaat dan over

drugsbeleid. Hierin is West-Europa de laatste jaren min of meer verdeeld geraakt tussen twee steden-netwerken. Eind 1990 werd met de Frankfurter Resolutie een netwerk opgericht dat zich beijvert voor een pragmatische, op *harm reduction* (schade-beperking) gerichte aanpak. Deze European Cities on Drug Policy (ECDP) volgt in grote lijnen de Nederlandse traditie; Amsterdam is dan ook lid. In 1994 werd de tegenhanger opgericht, neergelegd in de Stockholm Resolutie. Deze European Cities Against Drugs (ECAD) keert zich tegen liberalisering van het drugsbeleid en houdt vast aan een consequent repressieve aanpak: *zero tolerance* en een door straffe politie-inspanning geschraagde preventie onder jeugdigen. De Zweedse traditie staat model. De alledaagse werkelijkheid van het drugs-fenomeen op lokaal niveau, in de grote stad, wil nog wel eens afwijken van de officiële leer van het nationaal beleid. Trekt de ECDP hieruit de conclusie dat de stad dús pragmatischer moet zijn, de ECAD kiest voor een eenduidig moreel beroep op iedere betrokkene om de strijd tegen de drugs juist op te voeren. Het Europees Parlement laat zich inmiddels door beide clubs adviseren. De auteurs pleiten tenslotte voor meer onderzoek naar de rol van de politie naast, of met, de zorgsector op lokaal niveau, en naar de ervaringen van buurtbewoners in drugsoverlast-wijken in Europese landen.

Met literatuuropgave.

Slachtofferstudies

30

Dijk, J.J.M. van, J. van Kesteren
Criminal victimization in European cities

European journal on criminal policy

and research, 4e jrg., nr. 1, 1996, pp. 9-21

Een universele bevinding van onderzoek uit de negentiende eeuw was dat de criminaliteit in de stad hoger was dan op het platteland. In de 20e eeuw nam het aantal macro-criminologische analyses in het algemeen af, omdat men weinig vertrouwen had in de officiële cijfers. De gegevens uit de internationale slachtofferenquêtes bieden volgens de auteurs nieuwe mogelijkheden. Zij onderzochten of in West Europa het aantal burgers dat slachtoffer werd van criminaliteit samenhang met het niveau van urbanisatie. Deze vraag werd ook behandeld door de risico's van individuen te analyseren: tot op welke hoogte hebben inwoners van stedelijke gebieden meer kans om slachtoffer van een strafbaar feit te worden, onafhankelijk van andere factoren? In het tweede gedeelte van dit artikel worden de mogelijke oorzaken onderzocht van de oververtegenwoordiging van criminaliteit in stedelijke gebieden. De gegevens tonen aan dat in West-Europa de inwoners van grotere steden meer kans hebben om slachtoffer te worden van een strafbaar feit dan zij die in kleinere steden, of in dorpen wonen. Bijna universeel hebben bewoners van steden twee of drie keer zoveel kans om slachtoffer van een strafbaar feit te worden. De analyse van het criminaliteitsniveau van 114 West-Europese regio's laat zien dat stedelijke problemen met criminaliteit geïnterpreteerd kunnen worden als het samenvallen van relatief wijd verbreide gevoelens van saamhorigheid onder de arme bevolking van grote steden en de overvloedige aanwezigheid van onbewaakte geschikte doelen voor criminaliteit.

Met literatuuropgave.

Preventie van criminaliteit

31

Faget, J., A. Wyvekens

Urban police and proximity justice in France

European journal on criminal policy and research, 4e jrg., nr. 1, 1996, pp. 64-73

Het Franse strafrechtelijke beleid is sinds 1981 meer gericht op preventie van criminaliteit. Tevens kwam in Frankrijk in de jaren tachtig als gevolg van de crisis in de welvaartsstaat een proces op gang van herstructurering van het overheidsapparaat. Preventie van criminaliteit en decentralisering van het sociale beleid naar het lokale stedelijke niveau en districtsniveau vonden elkaar in *proximity justice*. Het is een vorm van rechtspleging waarin 'nabijheid' zowel een geografisch aspect als een menselijk aspect heeft. Enerzijds is het doel om de rechtspraak weer terug te brengen in districten en gemeenten, want op dat lokale niveau dient het preventiebeleid gestalte te krijgen. Anderzijds is het doel mensen die misdrijven hebben begaan *face tot face* samen te brengen met hun slachtoffers om hen tot overeenstemming te laten komen. Het gemeenschappelijke in beide doelstellingen is dus het scheppen of herstellen van sociale bindingen. Maar een nadere bestudering van deze nieuwe vorm van rechtspleging bij de rechtbanken van Lyon en enkele andere districten, toont aan dat zowel de geografische dimensie als de menselijke dimensie van nabijheid in de praktijk onvoldoende tot hun recht komen. De oplossing ligt, naar de mening van de auteurs, in het concept van wat zij noemen: een structurende staat. Het is een staat die in zijn relaties met zijn burgers wat betreft recht en justitie duidelijk en prominent aanwezig is. In dit perspectief heeft het gerechtelijk stedelijke beleid in

wezen de symbolische functie niet om maatschappelijke banden te organiseren, maar om te voorkomen dat deze banden desintegreren door gevoelens van onveiligheid, sociale onvrede of door getto's vorming. Met literatuuropgave.

32

Hauber, A., B. Hofstra e.a.

Some new forms of functional social control in the Netherlands and their effects

British journal of criminology, 36e jrg., nr. 2, 1996, pp. 199-219

In Nederland heeft de overheid de laatste jaren een aantal nieuwe instanties van sociale controle: stadswachten, surveillerende politie-agenten en controleurs in het openbaar vervoer. In dit artikel, dat gebaseerd is op de resultaten van twee onderzoeksprojecten, proberen de auteurs drie vragen te beantwoorden: welke invloed hadden de drie controle-instanties op de delicten waarmee ze werden gecontroleerd, de objectieve veiligheid; hoe gedroegen de instanties zich en hoe waren de reacties van het publiek; en welke invloed hadden de instanties op de veiligheid zoals die door het publiek werd ervaren, de subjectieve veiligheid? De auteurs gaan er vanuit dat de Nederlandse samenleving minder formeel is geworden. De uitoefening van autoriteit in naam der wet of in naam der overheid zou minder gemakkelijk worden aanvaard en vaker een escalierend effect hebben. Anderzijds zou minder zelfcontrole bestaan in situaties waarin normschending voordelig is. Daardoor zou er meer ruimte zijn voor informele normhandhaving die erop gericht is de burger te herinneren aan zijn sociale verantwoordelijkheid in concrete situaties. De nieuwe controle-instanties zouden in die behoefte voorzien. De auteurs concluderen dat

de resultaten van hun onderzoek deze veronderstelling in grote lijnen bevestigen. Wel pleiten zij voor het verhogen van de effectiviteit van het optreden van stadswachten door hun beroepsstatus te verhogen en hen nauwer te laten samenwerken met de politie.
Met literatuuropgave.

33**Karabinas, K. e.a.***An evaluation of the Craigmillar youth challenge*

The Howard journal of criminal justice, 35e jrg., nr. 2, 1996, pp. 113-130

In het artikel wordt een diversieproject voor jeugdigen geëvalueerd dat zich afspeelde in de paasvakantie van 1994 in Edinburgh. Het is een goed voorbeeld van een samenwerkingsverband tussen verschillende diensten op het gebied van criminaliteitspreventie. De evaluatie richt zich niet op de behaalde resultaten, maar op het proces van samenwerking en coördinatie tussen de verschillende organisaties die meededen aan het Craigmillar Youth Challenge (CYC) project. De noodzaak van een *hybride discours*, een gezamenlijke taal wordt gepostuleerd en getest. De evaluatie laat zien dat organisaties hun professionele taal en cultuur kunnen overstijgen wanneer ze gedwongen worden om samen te werken. De auteurs concluderen dat linguïstische gewoonten van gevarieerde, verschillende professionele organisaties in dit programma geen onoverkomelijke barrière vormden voor samenwerking.
Met literatuuropgave.

34**Palumbo, D.J., J.L. Ferguson***Evaluating gang resistance, education and training (GREAT)*

Evaluation review, 19e jrg., nr. 6, 1995, pp. 597-619

Sinds 1991 zijn veel Amerikaanse staten op scholen begonnen met het Great-preventieprogramma om een halt toe te roepen aan het verschijnsel van bendevoorming onder jongeren. Ook bestaat er het Dare-programma (Drug Abuse Resistance Education). In het artikel wordt Great geëvalueerd en vergeleken met Dare. De evaluatie van de auteurs verloopt via de pre/post-test methode. De pretest omvatte 2029 scholieren, de posttest 1723. Met schaaltechnieken werden attitudes gemeten ten aanzien van school, jeugdbendevoorming, politie, drugs, geweld, delinquentie en wapengebruik. Ook werd getest hoeveel kennis de scholieren met Great hadden opgedaan. Het blijkt dat Great invloed heeft op het gedrag en de houding van scholieren, maar helaas is deze invloed statistisch niet significant. Ook onderzoekers van Dare hebben vroeger al eens dezelfde conclusies getrokken over dit drugpreventieprogramma. Great heeft dus dezelfde invloed als Dare: wel positief, maar niet significant, en bovendien tonen beide programma's geen invloed op de eigenwaarde van scholieren. De auteurs plaatsen wel een kanttekening bij hun bevindingen, namelijk dat door de beperkte onderzoeksopzet hun conclusies tentatief genoemd kunnen worden.

Met literatuuropgave.

Onderstaande publikaties kunnen te leen worden aangevraagd bij het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Schedeldoekshaven 130, Den Haag, tel. 070-3706553[5]4.

Bakker, H.E., N.G. Schulte Nordholt (red.)

Corruption and legitimacy
Amsterdam, SISWO, 1996

Bottenburg, M. van, J. Heilbron

De verharding van het wedstrijdvechten
Amsterdam, Onderzoeksbureau
Diopter, 1996

Bovenkerk, F. (red.)

De georganiseerde criminaliteit in Nederland; het criminologisch onderzoek voor de parlementaire enquête-commissie opsporingsmethoden in discussie

Deventer, Gouda Quint, 1996

Breunese, H.M.B., J.G. Brouwer e.a.

Wapenen tegen drugoverlast; een onderzoek naar het bestuurlijk juridisch instrumentarium

Deventer, Tjeenk Willink, 1996

Combessie, Ph.

Prisons des villes et des campagnes; étude d'écologie sociale

Paris, Les éditions de l'atelier, 1996

Commissie voor de Politieklachten

Amsterdam-Amstelland

Tien jaar uitspraken van de Commissie voor de Politieklachten Amsterdam-Amstelland; 1986-1996

Amsterdam, Politie Amsterdam-

Amstelland, 1996

Commissie Werkbelasting

Strafkamer Hoge Raad

De toegang tot de cassatierechter in strafzaken

Z.pl., Commissie Werkbelasting

Strafkamer Hoge Raad, 1996

Dörmann, U.

Wie sicher fühlen sich die Deutschen?: Repräsentativbefragung der Bevölkerung zu Rauschgiftsituation, Polizeibewertung und Sicherheitsgefühl - zum Teil als Replikation früherer Erhebungen
Wiesbaden, Bundeskriminalamt, 1996

Duin, Th.M. van

Opstap naar het rechte pad; evaluatie van het Leids interventie-project Agadir voor delinquente Marokkaanse jongeren 1994-1996

Leiden, LISWO, 1996

Ferwerda, H.B., J.P. Jakobs e.a.

Signalen voor toekomstig crimineel gedrag; een onderzoek naar de signaalwaarde van kinderdelinquenten en probleemgedrag op basis van casestudies van ernstig criminele jongeren

Den Haag, Ministerie van Justitie,

Dienst PJ&R, 1996

Green, P. (red.)

Drug couriers; a new perspective
London, Quartet Books, 1996

Greve, W., D. Hosser e.a.

Bedrohung durch Kriminalität im Alter; Kriminalitätsfurcht älterer Menschen als Brennpunkt einer Gerontoviktimologie
Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1996

Keh, D.J.

Drug money in a changing world; economic reform and criminal finance
Vienna, United Nations International Drug Control Programme, 1996

Koopmans, I.M.

De strafbaarstelling van milieuverontreiniging; een rechtsvergelijkende studie naar de administratief afhankelijke structuur van het milieustrafrecht
Arnhem, Gouda Quint, 1996

Kralingen, R.W. van, J.E.J. Prins

Waar een wil is, is een weg? Een onderzoek naar de behoefte aan en de verstrekking van politieke en justitiële informatie voor buiten de strafrechtspiegeling gelegen doelen
Den Haag, SDU, 1996

Mirrlees-Black, C., P. Mayhew e.a.*The 1996 British Crime Survey England and Wales*

London, Home Office Research and Statistics Directorate, 1996

Muncie, J., E. McLaughlin (red.)*The problem of crime*

Milton Keynes, Open University, 1996

Oelen, U.H., M. Herweijer*Richtlijnen doorgelicht; verslag van een onderzoek naar de doorwerking van niet-strafvorderlijke richtlijnen bij het Openbaar Ministerie*

Groningen, Rijksuniversiteit Groningen, 1996

Timmer, J., J. Naeyé e.a.*Onder schot; vuurwapengebruik van de politie in Nederland (1978-1995)*

Deventer, Gouda Quint, 1996

Tonry, M.*Sentencing matters*

New York, Oxford University Press, 1996

Uildriks, N.*Geweld in de interactie politie-publiek; een onderzoek naar opvattingen en ervaringen binnen de politie*

Deventer, Gouda Quint, 1996

De WODC-rapporten

Om zo veel mogelijk belanghebbenden te informeren over de onderzoeksresultaten van het WODC wordt een beperkte oplage van de rapporten kosteloos verspreid onder functionarissen, werkgroepen en instellingen binnen en buiten het Ministerie van Justitie. Dit gebeurt aan de hand van een verzendlijst die afhankelijk van het onderwerp van het rapport opgesteld wordt.

Vanaf 1 januari 1989 worden de rapporten in de reeks Onderzoek en Beleid uitgegeven door Gouda Quint BV. Rapporten die ná deze datum zijn verschenen, zijn voor belangstellenden, die niet voor een kosteloos rapport in aanmerking komen, te bestellen bij Gouda Quint BV, postbus 23, 7400 GA

Deventer, telefoon: 0570-633155. Een complete lijst van de WODC-rapporten is te verkrijgen bij het WODC (tel.: 070-370 65 54). Hieronder volgen de titelbeschrijvingen van de in 1995 en 1996 verschenen rapporten.

Bedem, R.F.A. van den, J.C. van den Brink en E.J. Verhagen*Grenzen aan hereniging; de regels met betrekking tot het bestaansmiddelenvereiste per september 1993*

1995, O&B nr. 139

Bol, M.W.*Gedragbeïnvloeding door strafrechtelijk ingrijpen; een literatuurstudie*

1995, O&B nr. 140

Leuw, Ed.*Recidive na ontslag uit tbs*

1995, O&B nr. 141

Kruissink, M. en E.G. Wiersma*Inbraak in bedrijven; daders, aangiftes, en slachtoffers onderzocht*

1995, O&B nr. 142

Werff, C. van der m.m.v. B.J.W.**Docter-Schamhardt***Hoger beroep en de integratie; onderzoek naar strafzaken, civiele zaken en de unus in appel*

1995, O&B nr. 143

Spaans, E.C.*Werken of zitten; de toepassing van werkstraffen en korte vrijheidsstraffen in 1992*

1995, O&B nr. 144

Essers, A.A.M., P. van der Laan en P.N. van der Veer*Cashba; een intensief dagprogramma voor jeugdige en jongvolwassen delinquenten*

1995, O&B nr. 145

Kruissink, M., L.W. Blee*Een schot in de roos? Evaluatie van pilotbureaus schietwapenondersteuning in twee politieregio's*

1995, O&B nr. 146

Hesseling, R.B.P., U. Aron

Autokraak verminderd of verplaatst? De effecten van een Rotterdams project tegen diefstal uit auto

1995, O&B nr. 147

Doornhein, L., N. Dijkhoff

Toevlucht zoeken in Nederland

1995, O&B nr. 148

Mertens, N.M.

Gezinsvoogden aan het werk; de uitvoering van de ondertoezichtstelling in 1993

1995, O&B nr. 149

Wartna, B.S.J., M. Brouwers

De deconcentratie van D&J; wijzigingen in de organisatie van het Nederlandse gevangeniswezen

1995, O&B nr. 150

Leeuwen, S. van, A. Klijn, G.**Paulides**

De toegevoegde kwaliteit; een ex ante evaluatie van de werking van inschrijvoorwaarden in de Wet op de rechtsbijstand

1995, O&B nr. 151

Berg, E.A.I.M. van den, R.J.J. Eshuis

Grote strafrechtelijke milieu-onderzoeken

1995, O&B nr. 152

Hoekstra, S.M., Ed. Leuw

Dwangopname onder de Krankzinnigen-wet

1996, O&B nr. 153

Beenackers, E.M.Th., A.Y. Guérin

Binnentredende gerechtsdeurwaarders; het machtigingsvereiste in de praktijk

1996, O&B nr. 154

Reijne, Z., R.F. Kouwenberg en M.P. Keizer

Tappen in Nederland

1996, O&B nr. 155

Nelen, J.M., V. Sabee m.m.v. Rf.**Kouwenberg en R. Aidala**

Het vermogen te ontnemen; wets-evaluatie - fase 2

1996, O&B nr. 156

Blees, L.W., M. Brouwers

Taakstraffen voor minderjarigen; toepassing en uitvoering opnieuw belicht

1996, O&B nr. 157

Terlouw, G.J., U. Aron

Twee jaar MOT; een evaluatie van de uitvoering van de Wet melding ongebruikelijke transacties

1996, O&B nr. 158

Boendermaker, L., C. Verwers

Een veld in beeld; een beschrijving van het werk in de justitiële behandel-inrichtingen

1996, O&B nr. 159

De door het WODC in eigen beheer uitgegeven rapporten zijn zolang de voorraad strekt gratis te verkrijgen bij het WODC (mw. A. Weide-Eind, 070-370 65 54 tot 15.00u). Vanaf 1995 verschenen de volgende rapporten:

Kleiman, W.M., E.A.I.M. van den Berg, m.m.v. E.J.A. van der Linden

Overtredende overheden; vervolgings-beleid inzake milieudelicten

1995, WODC, K35

Wartna, B.S.J. en R. Aidala

De vakopleidingen van hvb Havenstraat; resultaten in termen van werk en recidive

1995, WODC, K36

Leuw, Ed. en M. Brouwers

AVC-Proloog; een effectevaluatie

1995, WODC, K37

Berg, E.A.I.M. van den (red.)

De markt van misdaad en milieu; deel I

WDDC, 1995, K38

Berg, E.A.I.M. van den (red.)

De markt van misdaad en milieu; deel II: de grijze en groene deelmarkten

WODC, 1995, K39

Boendermaker, L.

Jongeren in justitiële behandel-inrichtingen

1995, WDDC, K40

Guérin, A.Y. en R.B.P. Hesseling

Criminaliteitspreventie via integraal buurtbeheer; beschrijving van criminaliteitspreventiemaatregelen in Arnhem, Eindhoven en Amsterdam
1995, WODC, K41

Beenackers, E.M.Th., M. Grapendaal

Lekken en lekkers; een verkennend onderzoek naar het lekken van vertrouwelijke informatie naar de pers
1995, WODC, K42

Eshuis, R.J.J., E.A.I.M. van den Berg

Dossier TCR; tien jaar schone schijn
1996, WODC, K43

Sabee, V., W.M.E.H. Beijers

Evaluatie Parcon-experiment; over particuliere en collectieve handhaving van parkeerbeleid en fiscalisering van parkeerboetes
1996, WODC, K44

Cozijn, C.

Wet en Besluit politieregisters; een inventarisatie van knelpunten in de politiepraktijk
1996, WODC, K45

Wetten, J.W. van, E.A.I.M. van den

Berg, R.J.J. Eshuis, M. Brouwers
Evaluatie OM-Milieukaart

1996, WODC, K46

Wartna, B.J.S., R. Aidala en P.N. van der Veer

RETour Helmond; resultaten van een nieuw reïntegratieproject voor gedetineerden
1996, WODC, K47

Baas, N.J.

Blokkeringstechnieken tegen geweld via de audiovisuele media
1996, WODC, K48

Spaans, E.C.

Aan banden gelegd; tussenverslag onderzoek elektrisch toezicht
1996, WODC, K49

Blees, L.W., R. Aidala en B.J.S.

Wartna
ERA Norderhaven; eerste resultaten van een reïntegratieproject voor extra zorg behoevende gedetineerden
1997, WODC, K50

Leuw, Ed.

Criminaliteit en etnische minderheden; een criminologische analyse
1997, WODC, K51

Beenackers, E.M.Th.

Amerikaanse kampementen; een literatuurverkenning naar 'boot camp prisons' in de Verenigde Staten
1993, WODC, Literatuurverkenning nr. 1

Beenackers, E.M.Th.

Het plannen van detentie; een literatuurverkenning naar de 'sentence planning' in een aantal landen
1994, WODC, Literatuurverkenning nr. 2

Bol, M.W.

Ontsnappen aan de gevangenis; Europese pogingen om een korte (en/of voorwaardelijke) vrijheidsstraf terug te dringen

1995, WODC, Literatuurverkenning nr. 3

Baas, N.J.

Elektronisch toezicht in een aantal landen
1995, WODC, Literatuurverkenning nr. 4

Baas, N.J.

Subjectieve pakkans bij snelheids-overtredingen
1995, WODC, Literatuurverkenning nr. 5

Baars-Schuyt, A.H.

Witwassen op de Nederlandse Antillen en Aruba
1996, WODC, Literatuurverkenning nr. 6

Auteursrecht voorbehouden.

Behoudens uitzondering door de Wet gesteld, mag zonder schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n) op het auteursrecht c.q. de uitgever van deze uitgave, door de rechthebbende(n) gemachtigd namens hem (hen) op te treden, niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of anderszins, hetgeen ook van toepassing is op de gehele of gedeeltelijke bewerking. Het verlenen van toestemming tot publikatie in dit tijdschrift houdt in:

1. dat de auteur de uitgever machtigt om de door derden verschuldigde vergoeding voor kopiëren conform artikel 17, lid 2, Auteurswet 1912 en het KB van 20 juni 1974, Staatsblad 351 ex artikel 16B 1912 te doen geldend maken door en overeenkomstig de statuten en reglementen van de Stichting Reprorecht te Amsterdam.
2. dat de auteur de Uitgever machtigt om zijn rechten ex artikel 16 sub A ten vierde Auteurswet 1912 (bloemlezingen) geldend te maken volgens dezelfde beginselen als die van de Stichting Reprorecht. Een en ander behoudens uitdrukkelijk voorbehoud zijdens de auteur.